

บทที่ 4

รูปแบบและกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ในบทนี้จะเป็นการนำเสนอรูปแบบและกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ 4 กรณีศึกษา โดยมีรายละเอียดดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนและเครือข่ายการเรียนรู้

1. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน
2. ข้อมูลพื้นฐานของเครือข่ายการเรียนรู้

ตอนที่ 2 รูปแบบในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

1. องค์ประกอบในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้
2. กิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน

ตอนที่ 3 กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

1. พัฒนาการของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้
2. ขั้นตอนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

การนำเสนอจะเรียงตามลำดับ ดังนี้

กรณีศึกษาที่ 1 เครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มฮักเมืองน่าน

กรณีศึกษาที่ 2 เครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่วาง

กรณีศึกษาที่ 3 เครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง

กรณีศึกษาที่ 4 เครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนบ้านป่านอด

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรณีศึกษาที่ 1 เครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอัยกเมืองน่าน

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนและเครือข่ายการเรียนรู้

1. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

1.1 ที่ตั้งและลักษณะทั่วไป

จังหวัดน่านตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ระหว่างเส้นรุ้งที่ 18 องศา 01 ลิปดาถึง 19 องศา 34 ลิปดาเหนือ และเส้นแวงที่ 100 องศา 21 ลิปดา ถึง 101 องศา 22 ลิปดาตะวันออก อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ 668 กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ 12,280 ตารางกิโลเมตร หรือ 7,674,950 ไร่ (ตามตัวเลข กรมแผนที่ทหาร) มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือและทิศตะวันออก	ติดต่อกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวมีความยาวตามแนวชายแดน ประมาณ 227 กิโลเมตร
ทิศใต้	ติดต่อกับจังหวัดแพร่และจังหวัดอุตรดิตถ์
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับจังหวัดแพร่และจังหวัดพะเยา

การแบ่งเขตการปกครอง จังหวัดน่านแบ่งออกเป็น 13 อำเภอ กับ 2 กิ่งอำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอเวียงสา อำเภอนาน้อย อำเภอปัว อำเภอท่าวังผา อำเภอเชียงกลาง อำเภอทุ่งช้าง อำเภอแม่จริม อำเภอนาหมื่น อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอบ้านหลวง อำเภอสันติสุข อำเภอบ่อเกลือ กิ่งอำเภอสองแคว และกิ่งอำเภอภูเพียง

ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดน่านจะประกอบไปด้วยพื้นที่สูงชัน เป็นภูเขา และเทือกเขาซึ่งมีความลาดชันมากกว่า 30 เปอร์เซ็นต์ เป็นส่วนใหญ่ รวมเนื้อที่ประมาณ 85.58 เปอร์เซ็นต์ ส่วนที่เหลืออีกประมาณ 14.42 เปอร์เซ็นต์เป็นพื้นที่ราบลุ่มแคบ ๆ ความสูงประมาณ 200-300 เมตรจากระดับน้ำทะเลสลับกับพื้นที่ลูกคลื่นลอนลาด(ความลาดชัน 2-8 เปอร์เซ็นต์) และพื้นที่ลูกคลื่นลอนชัน(ความลาดชัน 8-16 เปอร์เซ็นต์) ตลอดแนวยาวจากเหนือลงใต้ ตลอดถึงตอนกลางของจังหวัดน่าน

---

* ข้อมูลพื้นฐานด้านการศึกษาและแนวโน้มความต้องการของจังหวัดในกลุ่มล้านนาตะวันออก (น่าน แพร่ เชียงราย พะเยา และอุตรดิตถ์)

สำหรับพื้นที่ราบที่ใช้เป็นแหล่งทำการเกษตรกรรมหลักของจังหวัดที่มีขนาดใหญ่ที่สุดคือ ที่ราบที่ขนานกับแม่น้ำน่านเป็นแนวยาวซึ่งจะเริ่มต้นจากอำเภอทุ่งช้างถึงอำเภอท่าวัง ผา และอำเภอเมืองถึงอำเภอเวียงสา โดยมีเทือกเขาขุนห้วยฝายกั้นแบ่งที่ราบเป็นสองส่วน มีการจำแนกสภาพการใช้พื้นที่ดังนี้

- พื้นที่ป่าไม้ 3,201,750 ไร่ (44.85% ของพื้นที่จังหวัด) จัดเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ 1,728,810 ไร่

- พื้นที่ทำการเกษตร 1,091,184 ไร่ ซึ่งแบ่งได้เป็น

1. พื้นที่นา	307,528 ไร่
2. พื้นที่ทำไร่	523,482 ไร่
3. พื้นที่ปลูกไม้ผลและไม้ยืนต้น	107,501 ไร่
4. พื้นที่ปลูกพืชและไม้ดอก	18,675 ไร่
5. อื่นๆ	134,000 ไร่

นอกจากนี้มีที่ราบแคบ ๆ ที่เกิดจากการทับถมของตะกอนจากลำน้ำสาขาของแม่น้ำน่านกระจายกันอยู่ตามหุบเขา

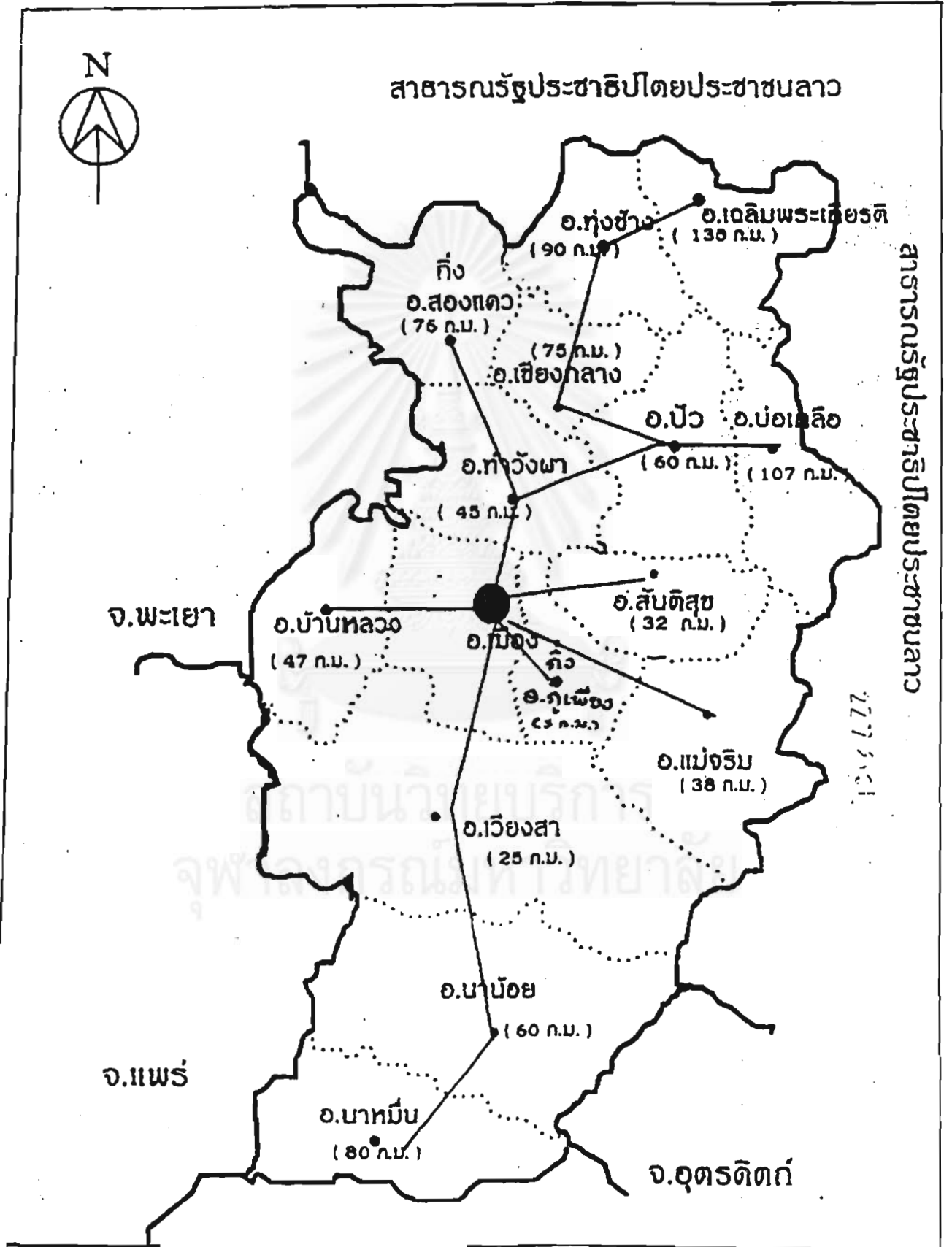
แหล่งน้ำธรรมชาติที่ชาวเมื่อน่านใช้ทำการเกษตรได้แก่ลำธารและแม่น้ำซึ่งมีต้นกำเนิดจากเทือกเขาสูง โดยมีเทือกเขาผีปันน้ำและเทือกเขาหลวงพระบาง บนเทือกเขาดังกล่าวมีภูเขาสำคัญ อันได้แก่ คอยาวว คอยหลวง คอยผาจิ คอยหลง คอยภูแว คอยขุนน้ำน่าน คอยภูคา(คอยภูคาถือว่าสูงที่สุด คือสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 1,980 เมตร อยู่ในเขตอำเภอปัว) และมีคอยภูสะแนนเป็นทิวเขากั้นเป็นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ความสมบูรณ์ของป่าไม้บนภูเขาเหล่านี้ทำให้เป็นแหล่งต้นกำเนิดของลำน้ำหลายสายด้วยกันที่สำคัญ ได้แก่ แม่น้ำน่าน ซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากคอยขุนน้ำน่าน และลำธารหลายสายในหุบเขาทางด้านทิศตะวันออกของกิ่งอำเภอบ่อเกลือ ที่บริเวณบ้านนาเกิ้น ตำบลขุนน้ำน่าน แล้วไหลมารวมกันเป็นต้นแม่น้ำที่เทือกเขากิ่งศาลาแล้วไหลย้อนขึ้นไปทางทิศเหนือเกาะไปตามแนวชายแดนไทยลาว เข้าสู่อำเภอทุ่งช้างจากนั้นจึงไหลลงทางใต้โดยตลอด ผ่านอำเภอทุ่งช้าง ปัว ท่าวังผา เมือง เวียงสา และอำเภอทางตอนใต้ของจังหวัดน่าน ผ่านจังหวัดอุตรดิตถ์ พิชณุโลก พิษณุโลก ไปรวมกับแม่น้ำยมที่อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ ก่อนที่จะไหลรวมกับแม่น้ำปิงเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตำบลปากน้ำโพ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ รวมความยาวทั้งสิ้น 627 กิโลเมตร

ตำน้ำสาขาของแม่น้ำน่านที่มีต้นกำเนิดอยู่ในเขตจังหวัดน่านที่สำคัญ ได้แก่ ตำน้ำ
สา ตำน้ำว้า ตำน้ำสมุน ตำน้ำแหง ตำน้ำละ ตำน้ำปัว ตำน้ำยาว(แจ่ง) ตำน้ำยาว(ฮวน)

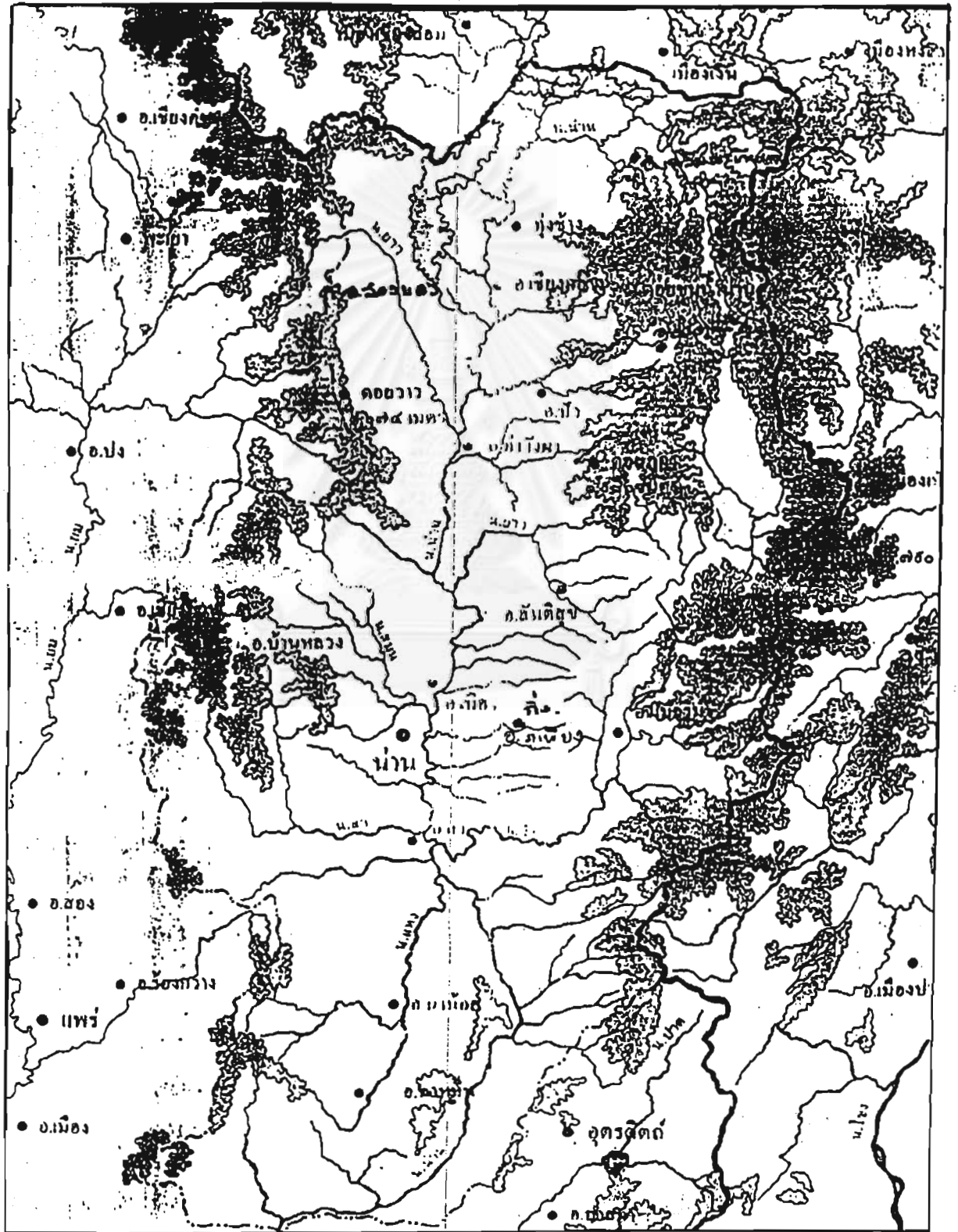

สถาบันวิทยบริการ
วชิราวุฒวิทยาลัย

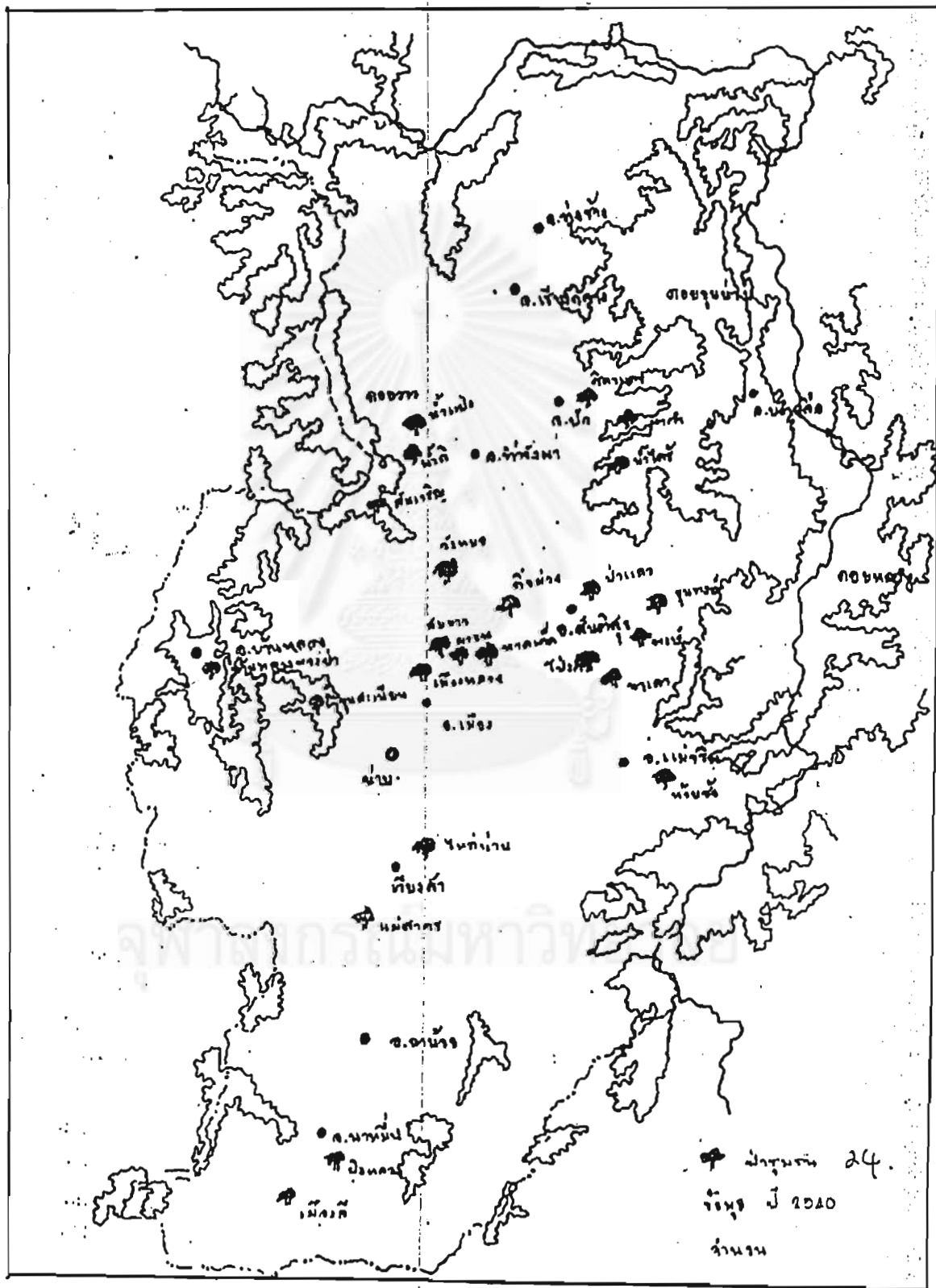
แผนภาพที่ 1 แสดงแผนที่จังหวัดน่าน

แผนภาพที่ 2 แสดงภูมิประเทศจังหวัดน่าน

แผนที่ 3 แสดงที่ตั้งหมู่บ้านป่าชุมชน

ประชากร จังหวัดน่านมีประชากรทั้งหมด 451,485 คน ประชากรส่วนใหญ่อาศัยในเขตชนบทคือ นอกเขตเทศบาลและสุขาภิบาล ความหนาแน่นของประชากรโดยเฉลี่ยทั้งจังหวัด 37 คน/ตารางกิโลเมตร และขนาดของครัวเรือนเท่ากับ 4.83 คน ประมาณกว่าร้อยละ 90 ของประชากรทั้งหมดของจังหวัดน่านเป็นชนชาวพื้นเมืองเผ่าไทในภาคพื้นล้านนา ซึ่งเรียกกันว่า “คนเมือง” อีกเกือบร้อยละ 10 จำนวนประมาณ 55,000 คน เป็นชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ซึ่งได้แก่ แม้วหรือม้ง เข่า ถิ่น ขมุ อีโก้ ไทลื้อ และผิคงเหลือง ในบรรดาชาวเขาเผ่าต่าง ๆ เหล่านี้ เผ่าถิ่นมีประชากรมากที่สุด (ประมาณ 18,500 คน) รองลงไปเป็นชาวแม้วและเข่าตามลำดับ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2535)

1.2 ประวัติชุมชน

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเริ่มขึ้นราวกลางศตวรรษที่ 18 โดยกลุ่มชนชาวไทยกลุ่มหนึ่งภายใต้การนำของพระยาภูคา มาครอบครองพื้นที่ราบทางตอนบน ได้สร้างเมืองปัวหรือวรนคร ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 19 เพื่อเป็นศูนย์กลางการปกครองหัวเมืองและหมู่บ้านในบริเวณที่ราบใกล้เคียง จนถึงปลายศตวรรษที่ 19 พระยาการเมืองจึงย้ายเมืองมาตั้งใหม่ในบริเวณที่ราบตอนล่าง ระยะเวลาที่ย้ายเมืองมาตั้งอยู่ที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน แต่ต่อมาเกิดภัยธรรมชาติและเกิดโรคระบาดขึ้น จึงได้อพยพโยกย้ายมาตั้งเมืองใหม่อยู่ทางตะวันตกของฝั่งแม่น้ำน่านซึ่งเป็นตำแหน่งที่ตั้งของจังหวัดน่านปัจจุบัน

1.3 บริบทของชุมชน

1.3.1 ด้านเศรษฐกิจ ประชาชนร้อยละ 85 ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีพื้นที่ทำการเกษตรประมาณ 839,190 ไร่ หรือร้อยละ 11.71 ของพื้นที่ทั้งหมด พืชเศรษฐกิจที่สำคัญได้แก่ ข้าว ข้าวโพด ส้มเขียวหวาน มะม่วง มะขาม และลำไย รายได้เฉลี่ยของเกษตรกร 26,480 บาท/ครอบครัว/ปี (จำนวนเกษตรกร 78,933 ครัวเรือน) รายได้ต่อหัวโดยเฉลี่ยเท่ากับ 22,019 บาท/คน/ปี (2538) เป็นอันดับที่ 16 ของจังหวัดทางภาคเหนือ และเป็นอันดับที่ 58 ของประเทศ (สมุดรายงานสถิติจังหวัดน่าน, 2538)

1.3.2 ด้านสังคม จังหวัดน่านมีประชากรทั้งสิ้น 480,771 คน แบ่งเป็น ชาย 243,724 คน หญิง 237,047 คน มีชาวเขาเผ่าต่าง ๆ รวมอยู่จำนวน 78,535 คน หรือร้อยละ 16.67 ของประชากร

ภาษา ที่ใช้เป็นภาษาพื้นเมือง มีส่วนหนึ่งที่เป็นภาษาชาวเขา คนส่วนใหญ่ นับถือศาสนาพุทธ ถึงร้อยละ 98 มีวัดจำนวน 421 วัด สำนักสงฆ์ 98 แห่ง

การศึกษา น่านมีสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล 1 แห่ง มีวิทยาลัยระดับ อาชีวศึกษา 2 แห่ง โรงเรียนระดับมัธยมศึกษา 31 แห่ง โรงเรียนระดับประถมศึกษา 456 แห่ง สถานศึกษาสงเคราะห์ 1 แห่ง

สาธารณูปโภคและการคมนาคม มีการบริการไฟฟ้าเข้าถึงทุกอำเภอและกิ่ง อำเภอ มีหน่วยผลิตประปา 6 แห่ง มีโครงการสูบน้ำด้วยไฟฟ้า ประมาณ 20 สถานี

การคมนาคมที่สำคัญ ได้แก่ ทางรถยนต์ และทางอากาศ

อุตสาหกรรม เป็นอุตสาหกรรมขนาดเล็กในครัวเรือน ได้แก่ การทอผ้า เครื่องจักสาน เครื่องเงิน และ โรงงานใบชาสูบ (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด, 2539)

1.3.3 ด้านวัฒนธรรม เมืองน่านรับศาสนาพุทธนิกายเถรวาทจากสุโขทัย ในสมัยพระเจ้าลิไทย น่านเป็นเมืองโบราณเก่าแก่เมืองหนึ่งของอาณาจักรล้านนาในอดีต วัฒนธรรมประเพณีและวิถีชีวิตของกลุ่มชนเมืองน่านจึงผูกพันอยู่กับพุทธศาสนา ซึ่งแบ่งระบบ ความเชื่อออกได้ดังนี้

1.3.3.1 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ชาวล้าน นามีความเชื่อในเรื่อง “ชาติภพ” การทำบุญในชาตินี้ผู้ทำจะได้รับอานิสงค์ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ความเชื่อเรื่อง “ผี” และ “สิ่งศักดิ์สิทธิ์” ที่คอยปกป้องรักษาป่า หากผู้ใดลบหลู่จะได้รับการลงโทษ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องของบาปบุญ และกรรม

1.3.3.2 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน¹ ตำนานของการเกิดเมือง น่าน หรือนันทบุรีในสมัยอดีต แสดงถึงความผูกพันทางเชื้อสายของคนในจังหวัดน่าน

¹ ราชละเอียดคุณใน เอกสารแนะนำกลุ่มฮักเมืองน่าน โดยกลุ่มฮักเมืองน่าน. น.ป.ป.

² ราชละเอียดคุณใน ขนิษฐา สุวรรณชาติ. “ถึงขานันทบุรีศรี...น่าน.” อนุสาร อสท. ปีที่ 31 ฉบับที่ 7 กุมภาพันธ์ 2534 : 43-57.

1.3.3 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เมืองน่านเป็นเมืองแห่งการเกษตร เพราะประชาชนร้อยละ 85 ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ดังนั้นวิถีชีวิตของคนจึงผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า อย่างแนบแน่น

1.4 การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรป่าไม้

ในปี พ.ศ. 2516 มีการสำรวจพบว่า มีป่าไม้ประมาณ 6,510,000 ไร่หรือร้อยละ 90.74 ของพื้นที่ ปีพ.ศ. 2531 พบว่าป่าไม้เหลือเพียงร้อยละ 44.6 ของพื้นที่ของจังหวัดเท่านั้น

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 มีการทำไม้ในรูปแบบของการสัมปทานจำนวน 5 โครงการ ซึ่งก็ได้สิ้นสุดลงตามคำสั่งของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่ 32/2532 ลงวันที่ 17 มกราคม 2532 จากนั้นต่อมามีรายงานว่าไม้เบญจพรรณหายหรือกว่าปีที่มีลักษณะเป็นท่อนซุงและแปรรูปได้ถูกถากออกจากป่าขุนน้ำหก น้ำหะเป็นจำนวนมูลค่าหลายล้านบาท (มกราคม 2535) นอกจากนี้พื้นที่บางส่วนได้ถูกแปรสภาพเป็นพื้นที่ปลูกพืชไร่เชิงพาณิชย์ เช่น ในฤดูเพาะปลูก พ.ศ. 2530/31 พบว่ามีการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จำนวน 181,602 ไร่ ฝ้ายจำนวน 41,247 ไร่ ถั่วเขียวฝั่มันจำนวน 66,229 ไร่ และข้าวไร่เพื่อการบริโภคจำนวน 160,406 ไร่

อย่างไรก็ตามมีพืชพาณิชย์อีกชนิดหนึ่ง คือ ชาสูบ ก็มีการปลูกกันอย่างแพร่หลายในพื้นที่จังหวัดน่านคงจะเห็นได้จากในปี 2530/31 มีพื้นที่เพาะปลูกถึง 13,819 ไร่ ซึ่งพืชชนิดนี้มีกระบวนการผลิตที่ต้องผ่านการอบให้แห้งโดยจะมีโรงบ่มใบชาสูบกระจายไปในพื้นที่เพาะปลูกต่าง ๆ ซึ่งในกระบวนการนี้จะต้องมีการใช้พื้นที่จำนวนมาก (สำรวจ ผศ.ผศ., 2540)

สาเหตุที่ทำให้ความสมดุลและความสมบูรณ์ของหมู่บ้านลดลง ได้แก่

1.4.1 สัมปทานป่าไม้ สาเหตุที่ทำให้พื้นที่ป่าไม้ของจังหวัดน่านลดลงนั้นเนื่องมาจากในปี พ.ศ. 2516 ทางกรมป่าไม้ได้อนุญาตการสัมปทานทำไม้ให้แก่บริษัททำไม้ (บริษัทน่านทำไม้) จำนวน 5 โครงการ โดยทั่วไปแล้วระยะเวลาสิ้นสุดของการสัมปทานทำไม้จะมีระยะเวลาสิ้นสุดถึง 30 ปีนับจากวันที่ได้รับสัมปทานทำไม้ แต่ด้วยคำสั่งของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่ 32/2532 ลงวันที่ 17 มกราคม 2532 ได้มีผลทำให้การสัมปทานไม้ในจังหวัดน่านและทั่วประเทศ(โดยเฉพาะป่าบก)สิ้นสุดลงก่อนระยะเวลาตามสัญญา โดยภาพรวมแล้วคำสั่งดังกล่าวสามารถช่วยรักษาพื้นที่ป่าไว้ได้ แต่ในความเป็นจริงการที่สัมปทานป่าสิ้นสุดลงก่อนกำหนดนั้นอาจเป็นแรงกระตุ้นให้มีการระดมตัดไม้และชักลากออกจากป่าอย่างมากมาย ดังเห็นได้จากรายงานว่ามีการถากไม้เบญจพรรณหายหรือกว่าปีออกไปจำนวนมากดังได้กล่าวแล้ว

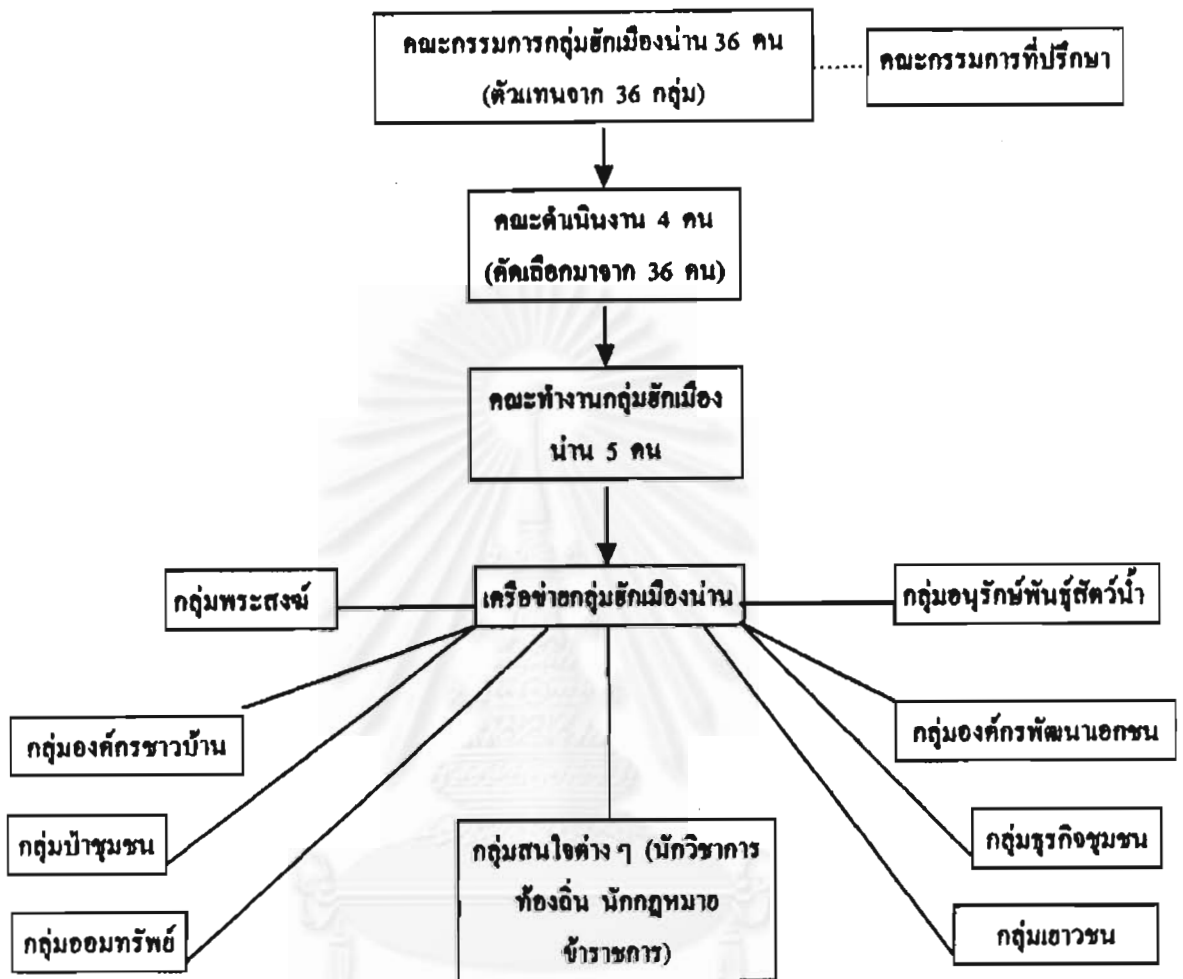
1.4.2 วิธีการผลิตเพื่อการพาณิชย์   นอกจากนี้สาเหตุอีกประการหนึ่งที่มีส่วนทำให้พื้นที่ป่าไม้ของจังหวัดน่านลดลง ก็คือการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตของชาวบ้าน จากเดิมซึ่งมีวิธีการผลิตเพื่อการบริโภคและยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการพาณิชย์ ประกอบกับในช่วงเวลาดังกล่าวบางหน่วยงานของรัฐได้ให้การส่งเสริมและสนับสนุนให้ชาวบ้านในหลายพื้นที่ของจังหวัดทำการเพาะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ในระบบการผลิตเพื่อการค้านั้น การเพิ่มผลผลิตมิได้มาจากการพัฒนาความรู้และเทคโนโลยีในการผลิต แต่มาจากการขยายพื้นที่เพาะปลูกที่กว้างขวางมากขึ้น เพราะเป็นวิธีการที่ง่ายที่สุดที่ชาวบ้านทำได้ในภาวะที่ไม่มีโอกาสเรียนรู้วิธีการอื่น ๆ และในการผลิตเพื่อการค้านั้นย่อมมีความจำเป็นต้องใช้พื้นที่ในการเพาะปลูกจำนวนมากเนื่องจากเป็นวิธีการเพิ่มผลผลิตของชาวบ้านอย่างง่าย ๆ แต่การกระทำข้างต้นจึงทำให้เกิดการแผ้วถางป่าเป็นจำนวนมาก ผลที่ตามมาคือในบางหมู่บ้านเกิดความแห้งแล้ง แหล่งอาหารไม่อุดมสมบูรณ์ดังอดีต บางหมู่บ้านเกิดการขาดแคลนน้ำอย่างมาก อย่างเช่น กรณีของบ้านกุ่มม่วง ดังรายละเอียดที่จะกล่าวต่อไป

2. ข้อมูลพื้นฐานของเครือข่ายการเรียนรู้

จากรายงานประจำปีเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2540 ของกลุ่มฮักเมืองน่าน พบว่า เครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของกลุ่มฮักเมืองน่าน ประกอบด้วย องค์การประสานงานกลางภายใต้ชื่อ “กลุ่มฮักเมืองน่าน” และเครือข่ายกลุ่มฮักเมืองน่านทั้งหมด 36 กลุ่ม ซึ่งแต่ละกลุ่มมีลักษณะงานแตกต่างกัน และมีคณะกรรมการของกลุ่มฮักเมืองน่านจำนวน 36 คน ซึ่งคณะกรรมการเหล่านี้มาจากตัวแทนของเครือข่ายต่าง ๆ ซึ่งส่งตัวแทนกลุ่มละ 1 คน

สถาบันวิทยบริการ
 าลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รูปภาพที่ 1 แสดงโครงสร้างของกลุ่มฮักเมืองน่าน

กลุ่มหลักที่เป็นแกนในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพราะมีบทบาทในการอนุรักษ์ป่าโดยตรง ได้แก่ กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชน จากการสำรวจเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2540 (รายงานประจำเดือน กรกฎาคม 2540 ของกลุ่มฮักเมืองน่าน) มี 24 กลุ่ม เช่น

- กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนสนนสนน ค.เดิมตอง อ.เมือง จ.น่าน
- กลุ่มอนุรักษ์ป่าอำเภอบ้านหลวง จ.น่าน
- กลุ่มอนุรักษ์ป่าตำบลศิลาแดง อ.ปัว จ.น่าน
- กลุ่มอนุรักษ์ป่าบ้านน้ำไคร้ อ.ท่าวังผา จ.น่าน
- ฯลฯ

ส่วนกลุ่มที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และกระจายอยู่ทั่วจังหวัดน่านในขณะนี้ ได้แก่ กลุ่มอนุรักษพันธุสัตว์น้ำ จากการสำรวจเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2540 จากกลุ่มฮักเมืองน่านพบทั้งสิ้น 15 กลุ่ม เช่น

- กลุ่มอนุรักษพันธุสัตว์น้ำในแหล่งน้ำ บ้านคอนแก้ว อำเภอท่าวังผา
- กลุ่มอนุรักษพันธุสัตว์น้ำบ้านนาหวาย อำเภอบ้านหลวง
- กลุ่มอนุรักษพันธุสัตว์น้ำบ้านหาดผาชน ตำบลเมืองจั่ง อำเภอเมืองน่าน
- กลุ่มอนุรักษพันธุสัตว์น้ำบ้านป่าถาน ตำบลแหง อำเภอปัว
- ฯลฯ

นอกจากนี้ยังพบกลุ่มต่าง ๆ อีกมาก เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเขาวชน เป็นต้น (ดังแสดงอยู่ในโครงสร้างของกลุ่มฮักเมืองน่าน)

ตอนที่ 2. รูปแบบในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

1. องค์ประกอบในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

1.1 คน คือองค์ประกอบแรกสุดของเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มฮักเมืองน่าน คือ การมีผู้นำ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นก่อนขยายตัวไปสู่กลุ่มคนหรือองค์กร ซึ่งมีสมาชิกจำนวนหนึ่งที่ได้เรียนรู้เข้าใจและเข้ามามีส่วนร่วมในเครือข่าย ในรายละเอียดขององค์ประกอบแรกมีดังนี้

1.1.1 ผู้นำ ในเครือข่ายการเรียนรู้พบว่า มีผู้นำปรากฏอยู่ในคน 3 กลุ่มดังนี้

(1) กลุ่มพระสงฆ์ ได้แก่

ก. พระครูพิทักษ์นันทคุณ* (พระปลัดสงวน จารุณโณ)

เป็นผู้ประยูคต์ภูมิปัญญาด้านศาสนามาใช้กับการอนุรักษ์ป่า พระครูพิทักษ์นันทคุณ อายุ 39 ปี เดิมชื่อ สงวน พันธุชา เกิดที่บ้านกุ่มม่วง หมู่ที่ 6 ตำบลทุ่งงษ์ กิ่งอำเภอสันติสุข^๑ จังหวัดน่าน เมื่อปี พ.ศ.2501 ในครอบครัวเกษตรกร พ่อมีอาชีพเป็นพรานป่าล่าสัตว์ขายเนื้อเพื่อนำเงินมาเลี้ยงลูก 12 คน ในหมู่บ้านไม่มีโรงเรียน พ่อจึงนำไปฝากวัดบวชเรียนอยู่กับเจ้าคณะตำบลตั้งแต่อายุ

* รายละเอียดดูในเอกสารประวัติพระปลัดสงวน จารุณโณ เก็บถาวรโดยคนคิดศรีสังคม ปี พ.ศ.2535

^๑ ปัจจุบันนี้ได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอสันติสุข

7 ขวบ จนถึงปี พ.ศ.2518 ชาวบ้านกั้วม่วงนิมนต์ให้กลับมาอยู่ที่หมู่บ้าน โดยมอบที่ดินให้สร้าง อาศรมอยู่ ท่านอยู่ที่บ้านกั้วม่วงได้ 4 ปี จึงเข้าไปเรียนบาลีอยู่ที่วัดอรัญญาวาส ตำบลเวียงใต้ เขต 3 อำเภอเมือง จังหวัดน่าน จนสอบบาลีได้ 2 ประโยก เมื่อเข้าอาวาสวัดอรัญญาวาสได้ มรณภาพลง จึงรักษาการแทนจนได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสในปี พ.ศ.2526 และเป็นเจ้าคณะ ตำบลท่าน้ำว เป็นกรรมการคณะสงฆ์อำเภอเมือง เป็นฐานานุกรมของเจ้าคณะอำเภอเมืองที่พระ ปลัดในปีเดียวกัน เป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งและเป็นกรรมการมูลนิธินันทคุณ จัดตั้งศูนย์ประสาน งานพระธรรมทายาทจังหวัดน่านและเป็นหัวหน้าศูนย์ฯ

บทบาทสำคัญของพระครูพิทักษ์นันทคุณคือ เป็นผู้ก่อให้เกิดการรวมตัวกันของชุมชน เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติโดยใช้พิธีกรรมและหลักคิด ทางพุทธศาสนามาประยุกต์เป็นพิธีบวชป่า และสืบชะตาน้ำ เป็นต้น

ปัจจุบันเป็นเจ้าอาวาสวัดอรัญญาวาส ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน เป็นประธานกลุ่มอักษเมืองน่านเป็นเจ้าคณะอำเภอสันติภาพ และที่ปรึกษา กลุ่มต่าง ๆ ในจังหวัดน่านอีกกว่า 50 แห่ง

ข. กลุ่มพระธรรมทายาท เป็นกลุ่มที่ได้รับการอบรมใน โครงการอบรมพระสงฆ์ให้เป็นทายาทของวัดชลประทานรังสฤษฎ์ ซึ่งหลังจากที่พระปลัดสงวน เข้าอบรมแล้ว กลับมาก็ได้ชักชวนเจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ ในจังหวัดน่าน เข้ารับการอบรมเป็นพระ ธรรมทายาททุก ๆ ปี จนถึงปัจจุบันมีพระธรรมทายาทจำนวน 24 รูป โดยตั้งเป็นศูนย์ประสาน งานพระธรรมทายาทจังหวัดน่านอยู่ที่วัดอรัญญาวาส โดยมีพระปลัดสงวน เป็นหัวหน้าร่วมออก ประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาในพื้นที่จังหวัดน่านและจังหวัดต่าง ๆ เป็นประจำ

ค. กลุ่มพุทธบุตร เป็นกลุ่มที่พระปลัดสงวนตั้งขึ้นโดย รวบรวมพระภิกษุ สามเณร และฆราวาสที่เป็นนิสิต นักศึกษาที่ทำงานเพื่อสังคมจัดตั้งกลุ่มพุทธ บุตร เพื่อการพัฒนาอบรมศีลธรรม จัดกิจกรรมค่ายจริยธรรมแก่เด็กนักเรียนทั้งระดับประถมและ มัธยมในฤดูร้อนของทุก ๆ ปีจะมีโครงการบวชสามเณรภาคฤดูร้อนเพื่อศึกษาและอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติ

(2) กลุ่มนักพัฒนาเอกชน ส่วนใหญ่เป็นคนในพื้นที่ ที่มีความสนใจในการพัฒนาท้องถิ่นของตน ผู้นำที่มีบทบาทเด่นในกลุ่มนี้ได้แก่ นายประทีป อินแสง ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของกลุ่มอักษเมืองน่าน และ นายตำรวจ ฝัดผล ทำหน้าที่เป็น ผู้จัดการสำนักงานของกลุ่มอักษเมืองน่าน

บทบาทของกลุ่มนักพัฒนาเอกชนและเป็นกลุ่มหนุนเสริมแนวคิดและกิจกรรมการเรียนรู้ของพระครูพิทักษ์นันทคุณที่สำคัญคือ การจัดตั้งองค์กรภายใต้ชื่อ “กลุ่มฮักเมืองน่าน” ร่วมกับการแสวงหาความร่วมมือจากกลุ่ม/องค์กรภายนอก ทั้งจากภาครัฐและเอกชน นักวิชาการ นักธุรกิจและภาคประชาชน

(3) กลุ่มเยาวชน เป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นใหม่เมื่อวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2539 ผู้มีบทบาทเด่นในกลุ่มนี้ได้แก่ นางสาวอนงค์ ผัดผล อายุ 27 ปี เป็นผู้ประสานงานกลุ่มเยาวชนของฮักเมืองน่าน ซึ่งบทบาทสำคัญของกลุ่มเยาวชนได้แก่ การสืบสานเจตนารมณ์การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรมของจังหวัดน่านสืบต่อไป

1.2 ความรู้

จากเอกสารแนะนำกลุ่มฮักเมืองน่าน พบว่า องค์ความรู้ของพระครูพิทักษ์นันทคุณที่ผ่านการทดลองประยุกต์ปรับกระบวนการทางศาสนามาใช้เป็นสื่อในการสร้างสำนักอนุรักษ์ให้กับประชาชน ประกอบกับความสามารถในการจัดการองค์กร เป็นที่ปรึกษาให้กับกลุ่มอนุรักษ์อื่น ๆ จำนวนมาก อาจกล่าวได้ว่าองค์ความรู้ที่สำคัญของท่านเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่า คือ

(1) ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้ในเรื่องหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา สำหรับพระสงฆ์และฆราวาส เช่น จากการบรรยายในการสัมมนาป่าชุมชนต้นน้ำภาคเหนือ โรงแรมเชียงใหม่ภูคำ เมื่อวันที่ 29 เมษายน พ.ศ.2536 ได้แสดงตัวอย่างพระวินัยหรือสิกขาบทที่เป็นข้อปฏิบัติเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อป้องกันมิให้สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม มี 4 หลัก คือ หลักพระธรรมวินัย หลักเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย หลักที่ผู้อุปชฌาย์สอน และหลักคุณธรรม ซึ่งหลักทั้ง 4 ข้อนี้จะเป็นวิธีปฏิบัติของสงฆ์ที่ไม่เบียดเบียนป่า

หลักพระธรรมวินัย เป็นข้อห้ามของพระสงฆ์ที่ต้องถือปฏิบัติ
หลักเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงป่าว่าเป็นที่อยู่อาศัย
ของสงฆ์

หลักที่ผู้อุปชฌาย์สอน เป็นหลักที่ให้กับพระบวชใหม่ คือ
บิณฑบาตเลี้ยงชีพ อยู่โคนไม้ นุ่งผ้าห่มบังสกุล

หลักคุณธรรม เป็นคำสอนสำหรับทุกคน เช่น ความเมตตา
กรุณา ความกตัญญูรู้คุณ เป็นต้น โดดเน้นเรื่องความสมดุขของสิ่งต่างๆ

สำหรับบรรพชาศีลนึ่งองค์ความรู้ที่ถูกถ่ายทอด คือเรื่อง คุณค่าของ ป่าไม้ ที่มีผลต่อชีวิตของมนุษย์ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า สิทธิส่วนรวม และการมองว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้ถูกระบุไว้ในคำสอนของพระพุทธศาสนา

นอกจากความรู้ที่มีรากฐานจากคำสอนในพระพุทธศาสนา แล้ว ยังมีองค์ประกอบของความรู้ด้านวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งส่งผลให้เกิดกลุ่มอนุรักษ์จำนวนมากกระจายทั่วจังหวัดน่าน จนพัฒนาเป็นองค์กรในระดับจังหวัด ด้วยความรู้ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ได้แก่ การบวชป่า การสืบชะตาน้ำ สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านเกิดตระหนักในคุณค่า เกิดความเกรงกลัวเกรงใจ คือทั้งเกรงกลัวและเกรงใจเพราะเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นฐานเดิมอยู่แล้ว ทำให้ไม่กล้าเข้าไปทำลายป่าที่ชาวบ้านอนุรักษ์ ประกอบกับถึงเห็นถึงผลกระทบที่เกิดจากการทำลายป่า ยังทำให้ชาวบ้านร่วมมือมากขึ้น

(2) ความรู้วิชาการสมัยใหม่ ประกอบด้วยความรู้ 2 ประการ คือ ความรู้ในเรื่องการจัดการองค์กรซึ่งก่อให้เกิดกลุ่มอนุรักษ์จำนวนมากกระจายทั่วจังหวัดน่าน และความรู้ในเรื่องระบบนิเวศแบบใหม่ ความสมดุลของธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างป่าไม้ น้ำ ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ดินน้ำ จนถึงปลาแม่น้ำ และปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และระบบการจัดการป่าไม้ในรูปแบบของป่าชุมชน เหล่านี้ คือ ความรู้ที่เป็นวิชาการสมัยใหม่ที่มีบทบาทในเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอัครเมืองน่าน

1.3 ทรัพยากร

จากหลักฐานและข้อมูลที่พบทำให้ทราบว่า ทรัพยากรที่จำเป็นในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอัครเมืองน่าน ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า แบ่งตามแหล่งของทรัพยากรได้ดังนี้

1.3.1 แหล่งภายใน ทรัพยากรที่มีจำนวนมากและมีการขยายตัวพื้นที่ทั่วจังหวัดน่าน ได้แก่ ป่าชุมชน และแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันมีกลุ่มอนุรักษ์ชุมชนจำนวน 24 กลุ่ม ส่วนกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำมีจำนวน 15 กลุ่ม (ข้อมูลจากการรายงานของกลุ่มอัครเมืองน่าน)

นอกจากนี้มีการจัดตั้ง กลุ่มอื่น ๆ ที่ส่งผลต่อการเพิ่มทรัพยากรในชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เงินทุน ในรูปของกลุ่มออมทรัพย์หรือการเพิ่มรายได้ที่เป็นตัวเงิน โดยตั้งกลุ่มทอผ้า กลุ่มไม้กวาด เป็นต้น

1.3.2 แหล่งภายนอก หมายถึง ทรัพยากรที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกชุมชน ทั้งในรูปของวัสดุ อุปกรณ์ เงินทุน ความรู้และเทคโนโลยีต่าง ๆ

จากเอกสารประกอบการนำเสนอประวัติพระครูพิทักษ์นันทคุณ เพื่อขอรับรางวัลคนดีศรีสังคม 2536 พบว่า แหล่งความรู้ภายนอกสำคัญที่หนุนเสริมกิจกรรมการอนุรักษ์ป่า ได้แก่

(1) หน่วยงานทางวิชาการ เช่น

ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน ใน พ.ศ. 2539 พระปลัดสงวน ได้ร่วมกับศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนจังหวัดน่าน จัดทอดผ้าป่าหนังสือ เพื่อนำไปมอบให้โรงเรียนและห้องสมุดต่าง ๆ ในเขตจังหวัดน่าน ได้หนังสือจำนวน 8,855 เล่ม

มูลนิธิวันพดุกษ์เฉลิมพระเกียรติ ร. 9 ได้จัดทำโครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชน ภายใต้โครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติเนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงครองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี โดยความร่วมมือของสภาตำบลนิติบุคคล ตำบลผาทอง อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่านเริ่มปี พ.ศ. 2539 การดำเนินงานเป็นแบบพหุภาคี โดยมีมูลนิธิวันพดุกษ์เป็นองค์กรหลักร่วมกับองค์กรอื่น ๆ คือ มูลนิธิसानแสงอรุณ มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มูลนิธิสืบนาคะเสถียร เครือข่ายอัครเมืองน่าน สมาคมไทยแพทย์ ชมรมอักษณกรป่าไม้ และสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา *

(2) สถาบันศาสนา เช่น วัดชลประทานรังสฤษฎ์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี เป็นแหล่งผลิตพระธรรมทายาท ซึ่งเป็นกลุ่มพระสงฆ์ที่เป็นกำลังสำคัญของพระครูพิทักษ์นันทคุณ โดยเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2528 พระครูพิทักษ์นันทคุณเมื่อครั้งที่ยังเป็นพระปลัดสงวน ได้เข้ารับการอบรมเป็นพระธรรมทายาทของโครงการอบรมพระสงฆ์ให้เป็นทายาทของวัดชลประทานรังสฤษฎ์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี และในปีต่อมา ท่านได้ให้พระรูปอื่น ๆ ในจังหวัดน่านเข้ารับการอบรมทุกรุ่นจนถึงปัจจุบัน

---

*เอกสารโครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชน ภายใต้โครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติฯ โดยมูลนิธิวันพดุกษ์เฉลิมพระเกียรติ ร. 9 เรียบเรียงโดย ไสว ช่างเงิน เลขานุการสภาตำบลผาทอง

(3) หน่วยงานพัฒนาเอกชน

มูลนิธิหมู่บ้าน ได้ให้เงินสนับสนุนโครงการนำสันติสุขที่พระครูพิทักษ์นันทคุณ เมื่อครั้งยังเป็นพระปลัดสงวน ในฐานะประธานกรรมการบริหารองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทเมื่อ พ.ศ. 2531 เพื่อนำเงินสนับสนุนไปพัฒนาหมู่บ้านในเขตกิ่งอำเภอสันติสุข

มูลนิธิโกมลคีมทอง พ.ศ. 2530 พระปลัดสงวน ได้ติดต่อขอบริจาคหนังสือเพื่อมอบให้ห้องสมุดโรงเรียนบ้านวังยาง อำเภอท่าวังผา และทำที่อ่านหนังสือพิมพ์ให้โรงเรียนบ้านกุ่ม่วง ตำบลคู่งาม อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน

หน่วยพัฒนาการเยอรมัน (Germany Development Service : GDS) เป็นหน่วยงานต่างประเทศที่ให้เงินสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่มอัครเมืองน่าน

2. กิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้

กิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้ที่จะกล่าวถึงในที่นี้ แบ่งเป็น 2 ช่วงคือ ช่วงการเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ ช่วงการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ และการดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้ ในแต่ละช่วงมีรายละเอียดดังนี้ (ประทีป อินแสง, สัมภาษณ์, 23-26 กรกฎาคม 2539)

2.1 ช่วงการเกิดเครือข่ายการเรียนรู้

พื้นฐานเดิมของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของจังหวัดน่านนั้น แต่เดิมมีการอนุรักษ์กันอยู่แต่ในชุมชนต่างๆ เป็นการอนุรักษ์ที่สอดคล้องไปกับวิถีชีวิตของชุมชนนั้นๆ โดยที่มิได้มีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายอย่างในปัจจุบัน ชุมชนที่มีการอนุรักษ์ป่าเหล่านี้จะมีกฎระเบียบความเชื่อที่ควบคุมพฤติกรรมการทำลายป่าและเสริมสร้างการอนุรักษ์ป่าไว้กิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน อาทิเช่น ชุมชนบ้านหลวง ชุมชนศิลาแดง เป็นต้น

จนกระทั่งปี พ.ศ.2518 เกิดการอนุรักษ์ป่าขึ้นที่บ้านกุ่ม่วง ตำบลคู่งาม อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของกลุ่มอัครเมืองน่าน โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานในการสร้างองค์ความรู้เพื่อแก้ปัญหาป่าไม้

พระครูพิทักษ์นันทคุณขณะนั้นเป็นพระปลัดสงวนได้ตระหนักถึงปัญหาป่าไม้ที่เกิดขึ้นในชุมชนจึงได้ไปปรึกษากับผู้ใหญ่เฮง พันธ์ุชา และนำเรื่องนี้เข้าประชุมกับคณะ

กรรมการหมู่บ้าน ที่ประชุมตกลงกันว่าจะมีการอนุรักษ์ป่าเสื่อมโทรม โดยระยะเริ่มต้นได้แบ่งเขตอนุรักษ์ออกเป็น 3 เขตคือ

(1) เขตที่หนึ่งเรียกว่า “ม่อนน้ำน้อย” เป็นป่ายาวตามสันเขาและพื้นที่ป่าที่รักษาจำนวน 250 ไร่

(2) เขตที่สอง “ม่อนเห็ดดำน” ซึ่งมีพื้นที่ป่าประมาณ 100 ไร่

(3) เขตที่สาม “คอยคินแดง” เป็นพื้นที่ป่าที่ยาวตามสันเขาประมาณ 3 กิโลเมตร และมีพื้นที่ป่าประมาณ 300 ไร่

การกำหนดเขตอนุรักษ์ป่าชุมชนมิได้ขยายพื้นที่เพิ่มขึ้นแต่อย่างใด จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2530 บ้านกุ่ม่วงได้เกิดภาวะขาดน้ำอย่างรุนแรงเป็นระยะเวลาร่วมเดือน เนื่องจากสภาพป่ารอบชุมชนแห่งนี้เปลี่ยนแปลงไป พระปลัดสงวนจึงได้กลับเข้ามารับบทบาทผู้นำทางความคิดอนุรักษ์ในบ้านกุ่ม่วงเป็นครั้งที่ 2 โดยได้ร่วมกับผู้ใหญ่ทา พันชาและชาวบ้านขยายเขตป่าชุมชนเพิ่มจากเดิมอีก 2 เขต คือ

(1) เขต “คอยคินขา” พื้นที่ป่าจำนวน 50 ไร่

(2) เขต “คอยสามช้าง” พื้นที่ป่าจำนวน 50 ไร่

การขยายเขตป่าชุมชนเพิ่มครั้งนี้ทำให้บ้านกุ่ม่วงมีพื้นที่ป่าชุมชนที่หมู่บ้านอนุรักษ์ทั้งสิ้นประมาณ 1,000 ไร่ และต่อมาได้จัดตั้งชมรมอนุรักษ์ป่ากุ่ม่วงขึ้น พร้อมทั้งได้ขยายเขตอนุรักษ์ที่มีอยู่เดิมออกไปจาก 1 ม่อนคอย ขยายเป็น 6 ม่อนคอยตามสภาพภูมิประเทศ และแบ่งความรับผิดชอบออกเป็นหมวดหมู่ ในขณะที่หมู่บ้านกุ่ม่วงมีจำนวนครัวเรือนอยู่ 60 ครัวเรือน จึงได้แบ่งออกเป็น 6 หมวด ๆ ละ 10 ครัวเรือน โดยแต่ละหมวดมีความรับผิดชอบในพื้นที่อนุรักษ์ประจำเขตความรับผิดชอบของตน พร้อมกันนั้นได้มีการออกกฎเกณฑ์การรักษาและการใช้ประโยชน์จากป่าขึ้นด้วย เช่น หากมีการตัดไม้ใหญ่ ปรับต้นละ 100-200 บาท โดยจะขีดของกลางไว้เป็นสมบัติของหมู่บ้านและเงินปรับไหมนั้นจะนำเข้ากองทุนหมู่บ้านสำหรับการใช้ประโยชน์แก่หมู่บ้านด้วย นอกจากนี้ยังมีการจัดคณะกรรมการตรวจตราดูแลป่าเป็นระยะๆ ผลักเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปดูแลป่า ผลที่ตามมาคือสภาพป่าฟื้นฟูสภาพมีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น และที่สำคัญคือหมู่บ้านมีน้ำกินน้ำใช้ไม่ขาดแคลนคั่งเหตการณ์ที่ผ่านมา

กิจกรรมการเรียนรู้ในช่วงแรกของการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ป่าไม้ของกลุ่มอัครเมืองน่านจึงเป็นการเรียนรู้ปัญหาาร่วมกัน และร่วมกันค้นหาทางออกโดยมีพระครู

พิทักษ์นันทคุณเป็นผู้กระตุ้นให้คนในชุมชนตระหนักถึงปัญหาป่าไม้ที่กำลังเกิดขึ้นในขณะนั้นและ
 เล็งเห็นถึงภัยที่จะเกิดขึ้นตามมา กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันหรือการใช้กระบวนการกลุ่มในการคิด
 วิเคราะห์ปัญหาและหาทางออก จึงเป็นเครื่องมือที่พระครูพิทักษ์นันทคุณใช้ในการสร้างเครือข่าย
 การเรียนรู้ในชุมชนบ้านกุ่ม่วง จนเกิดการกันพื้นที่อนุรักษ์ถึง 6 แห่ง และมีการกำหนดกฎ
 ระเบียบในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ร่วมกัน

2.2 การขยายเครือข่ายการเรียนรู้สู่ภายนอกชุมชน

การขยายเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้ขยายไปสู่พื้นที่
 อื่นๆ ในกิ่งอำเภอสันติสุข ซึ่งพระครูพิทักษ์นันทคุณเล็งเห็นว่า การจะเชื่อมคนจำนวนมากจำเป็นต้อง
 หากิจกรรมที่สามารถทำให้คนเหล่านี้มารวมกันได้ และจากการที่ท่านเคยได้รับรู้เรื่องราวการ
 ประชุกต์พิธีบวชเณรมาใช้กับการบวชป่าจากพระครูมานัสที่พิทักษ์ ซึ่งพิธีนี้สามารถแก้ปัญห
 ป่าไม้ในจังหวัดพะเยาได้ ดังนั้น ในเดือนพฤษภาคม 2533 ได้มีพิธีกรรมบวชป่าครั้งแรกที่บ้านกุ่ม
 ม่วงแห่งนี้ เป็นการบวชป่าในพื้นที่ป่าชุมชนที่กลุ่มชาวบ้านได้ร่วมอนุรักษ์ไว้ โดยพิธีกรรมการบวช
 ป่านี้เป็นกุศโลบายที่ประยุกต์ขึ้นตามหลักพระพุทธศาสนาผสานเข้ากับความเชื่อเรื่องการนับถือผี
 ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชุมชน กุศโลบายนี้สร้างขึ้นเพื่อเป็นการหนุนเสริมการปลูกจิตสำนึก
 ของชาวบ้านให้การรักษาป่า ซึ่งนอกจากการบวชป่าแล้วในครั้งนั้นยังจัดให้มีพิธีทอดผ้าป่าพันธุไม้
 โดยมีชาวบ้านกุ่ม่วง กลุ่มพระพุทธรูป-พระธรรมทายาทและผู้ร่วมพิธีร่วมกันนำกล้าไม้ไปปลูก
 เพื่อฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรม ในครั้งนี้นอกจากความร่วมมือระหว่างพระสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทน
 ของศาสนากับชาวบ้านแล้ว ยังได้รับความร่วมมือจากภาครัฐได้แก่สำนักงานป่าไม้จังหวัดน่านและ
 ป่าไม้อำเภอเมืองได้นำกล้าไม้มาร่วมสมทบ นับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีของการประสานความร่วม
 มือของทุกฝ่ายในการอนุรักษ์ป่า

ในปี 2534 พิธีกรรมบวชป่าได้ขยายจากบ้านกุ่ม่วงไปสู่บริเวณขุนน้ำพงษ์ ซึ่ง
 มีเนื้อที่ครอบคลุมหลายแสนไร่และเป็นป่าต้นน้ำที่ไหลหล่อเลี้ยงที่นาในเขตกิ่งอำเภอสันติสุข การ
 บวชป่าครั้งนี้ได้รับความร่วมมือและความสนใจจากหลาย ๆ ฝ่าย ภายหลังจากการบวชป่าขุนน้ำ
 พงษ์ได้เกิดกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนของกิ่งอำเภอสันติสุขขึ้น เพื่อการรักษาป่าของชุมชนในกิ่งอำเภอ
 สันติสุข

นอกจากการรักษาป่าของชุมชนบ้านกุ่ม่วงแล้วยังมีกรณีตัวอย่างของการ
 ขยายเครือข่ายการเรียนรู้ป่าชุมชนในพื้นที่อื่น ๆ อีกจำนวนมาก เช่น

- กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนตำบลศิลาแดง อำเภอปัว จังหวัดน่าน จุดเริ่มต้นในการอนุรักษ์ป่าของตำบลศิลาแดง เนื่องมาจากการปกป้องอนุรักษ์ป่าต้นน้ำไว้เพื่อนำมาใช้ทำนาโดยในระยะแรกจะอาศัยองค์กรเหมืองฝายเป็นผู้ปกป้องรักษาและจัดการ

- กลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านหลวงหวงป่า อำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน จุดเริ่มต้นของการอนุรักษ์ป่าเกิดจากการรวมตัวกันของชาวบ้าน เพื่อต่อต้านและขับไล่บริษัททำไม้ออกจากพื้นที่ จากเหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้ชาวบ้านในตำบลอื่นเห็นตัวอย่างความสำเร็จ และจากการที่พ่อทอง อาขุขิน ได้ถูกเชิญเป็นวิทยากรให้แก่ชมรมอนุรักษ์คอกยูกา อำเภอปัว จังหวัดน่าน จึงทำให้เกิดการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ป่าชุมชนทั่วทั้งคอกยูกา

ในเวลาต่อมาบทเรียนความสำเร็จของกลุ่มองค์กรชาวบ้านเหล่านี้ ได้เผยแพร่ออกไปโดยแกนนำชาวบ้าน นักพัฒนาเอกชน พระสงฆ์ และส่วนราชการท้องถิ่น ทำให้เกิดกลุ่มชาวบ้านได้ออกมาสมทบเป็นเครือข่ายชาวบ้านรักษาป่าชุมชน จนถึงปัจจุบัน มีทั้งหมด 24 กลุ่ม โดยแบ่งเป็น 3 ระดับ ได้แก่

ระดับที่ 1 รวมตัวกันดูแลเฉพาะหมู่บ้านของตนเอง เช่น หาดผาชน สบยาว หาดเค็ด เมืองหลวง เป็นต้น

ระดับที่ 2 รวมตัวกันเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำ และตำบล เช่น กลุ่มขุนสมุน-ขุนสะเนียน สภาดำบลศิลาแดง เป็นต้น

ระดับที่ 3 รวมตัวกันในระดับอำเภอท้องที่ เช่น กลุ่มบ้านหลวงหวงป่า และชมรมอนุรักษ์ป่าชุมชน อำเภอสันติสุข เป็นต้น

จากที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น จะเห็นว่ากิจกรรมการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในช่วงของการขยายเครือข่ายการเรียนรู้อาศัยพิธีกรรมเป็นตัวสื่อให้เกิดการรวมกลุ่มในการอนุรักษ์ป่าร่วมกัน นอกจากนี้ยังพบว่า การขยายเครือข่ายการเรียนรู้ไปสู่ชุมชนอื่น ๆ นั้น จำต้องอาศัยกลุ่มอื่น ๆ เช่น กลุ่มแกนนำชาวบ้าน นักพัฒนาเอกชน พระสงฆ์ และส่วนราชการท้องถิ่น นำความคิดอนุรักษ์ป่าไม้ขยายผลในพื้นที่ของตน

การถ่ายทอดแนวคิดจากพระครูพิทักษ์นันทคุณสู่กลุ่มแกนนำชาวบ้าน กลุ่มนักพัฒนาเอกชน พระสงฆ์ หรือส่วนราชการท้องถิ่นดังกล่าว จึงมีรูปแบบการเรียนรู้ร่วมกันในลักษณะเครือข่าย ซึ่งแกนนำเหล่านี้จะนำไปถ่ายทอดหรือเรียนรู้ร่วมกันกับกลุ่มสมาชิกของตนอีก

ทอดหนึ่ง และเมื่อเกิดกลุ่มอนุรักษ์ป่ามากขึ้น กลไกของชุมชนได้สร้างองค์กรประสานเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อทำหน้าที่ประสานเชื่อมโยง แลกเปลี่ยนความรู้ ข้อมูล ข่าวสารระหว่างกัน

2.3 การจัดองค์กรประสานเครือข่ายการเรียนรู้

จากการที่มีกลุ่มมากขึ้น (จนปัจจุบันมีถึง 57 กลุ่ม) ซึ่งมีความหลากหลายมาก โดยในแต่ละหมู่บ้านจะมีกลุ่มเยาวชนแฝงอยู่ด้วยเพราะมีการถ่ายเทกันเอง จากบ้านหนึ่งสู่อีกบ้านหนึ่ง จากเรื่องป่าสู่เรื่องปลาจนกระทั่งเรื่องการเกษตร การที่มีกลุ่มเพิ่มมากขึ้นอย่างมากจนเป็นสาเหตุที่ทำให้ตัวองค์กรที่จัดตั้งอยู่ก่อนนั้นไม่สามารถทำหน้าที่ประสานงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในที่สุดได้เกิดองค์กรประสานงานกลาง เรียกว่า “กลุ่มอักษเมืองน่าน” ขึ้นโดยทำหน้าที่เชื่อมโยงข้อมูลความรู้และประสานความร่วมมือ สื่อสารซึ่งกันและกัน โดยที่ตอนแรกได้ใช้วัดเป็นสถานที่ตั้งก่อน ต่อมาจึงได้มีการเขียนโครงการขอการสนับสนุนไปที่หน่วยพัฒนาการเยอรมัน(Germany Development Service : GDS) ซึ่งกลุ่มดังกล่าวนี้เป็นแห่งแรกที่ได้เงินสนับสนุนจาก GDS ทั้ง ๆ ที่หน่วยงานนี้ไม่เคยสนับสนุนองค์กรพัฒนาเอกชน(NGO)ที่ไหนมาก่อน แต่เนื่องจากหน่วยงานนี้ได้เห็นการดำเนินงานและเห็นความจำเป็นที่จะต้องมีสำนักงานเลขานุการระหว่าง 3 กลุ่มหลักๆ คือ องค์กรชาวบ้าน/พระสงฆ์/องค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในเครือข่ายของกลุ่มอักษเมืองน่าน บทบาทของกลุ่มหลักทั้ง 3 กลุ่มมีดังนี้

(1) กลุ่มพระสงฆ์ ผู้มีบทบาทสำคัญได้แก่ พระครูพิทักษ์นันทคุณ ทำหน้าที่ถ่ายทอดแนวคิดและชักนำให้ชาวบ้านร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ป่า โดยมีกลุ่มพุทธบุตรและกลุ่มพุทธธรรมเป็นกลุ่มสนับสนุนการดำเนินงานโดยตรง ได้แก่ กิจกรรมการอนุรักษ์ป่า และการดำเนินงานทางอ้อมซึ่งอาจเป็นเรื่องงานอาชีพเชิงอนุรักษ์หรืองานด้านศาสนา เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่า กลุ่มพระสงฆ์ เป็นเสมือนตัวแทนของผู้ทรงภูมิปัญญาในเครือข่ายอักษเมืองน่าน ส่วนกลุ่มพุทธบุตรและพุทธธรรมเปรียบเสมือนเป็นเครือข่ายผู้ทรงภูมิปัญญา

(2) กลุ่มองค์กรชาวบ้าน กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีการอนุรักษ์นำอยู่แต่เดิมมีวิถีการดำเนินชีวิตผูกพันกับป่า ตั้งแต่การทำมาหากินที่ต้องอาศัยน้ำ การอาศัยป่าเป็นแหล่งอาหาร แหล่งยารักษาโรคและแหล่งรายได้

ดังนั้นการหดหายไปของป่าจึงเท่ากับเป็นการขาดปัจจัยหลักในการดำรงชีวิต และด้วยประสบการณ์ที่ผ่านมาในอดีตของชุมชนหลายแห่งสะท้อนให้เห็นถึงความ

พยายามของบรรพบุรุษในการปกป้องป่าของคน เช่น ป่าหลวง จนได้ฉายาว่า “บ้านหลวงหวงป่า” จากการศึกษาประวัติศาสตร์ของบ้านหลวงทำให้รู้ว่าชาวบ้านรับรู้ถึงความสำคัญของป่า ในฐานะมรดกของชาวจังหวัดน่านที่ต้องรักษาไว้ให้ลูกหลาน

(3) กลุ่มนักพัฒนาเอกชน ส่วนใหญ่เป็นคนในพื้นที่จังหวัดน่านทั้งหมด ซึ่งการทำงานของกลุ่มนี้เป็นการทำงานในระดับลึก ส่วนนักพัฒนาเอกชนภายนอกนั้นจะทำหน้าที่ประสานงานกับนักพัฒนาในพื้นที่เป็นหลัก ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนมีลักษณะของการเข้าไปมีส่วนร่วมมากกว่าการที่จะเข้าไปดำเนินการเองภายในชุมชน

ในปัจจุบันบทบาทของกลุ่มนักพัฒนาเอกชนซึ่งเป็นคนในท้องถิ่นนั้น บทบาทส่วนใหญ่จะอยู่ที่กลุ่มเยาวชนซึ่งกระจายตัวอยู่ในหมู่บ้านต่างๆ ในจังหวัดน่าน ขณะนี้มีถึง 12 จุดและเป็นกำลังสำคัญในการสานต่อกิจกรรมการพัฒนาในหลายด้าน องค์กรประสานงานกลางจึงกลายเป็นกลไกสำคัญในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ทั้งในและนอกชุมชน

2.4 ช่วงการดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้

เครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ในรูปเครือข่ายป่าชุมชนได้ขยายไปทั่วจังหวัดน่าน ในขณะที่เดียวกันได้เกิดเครือข่ายอื่น ๆ ตามมา เครือข่ายที่เด่นได้แก่ เครือข่ายอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ เครือข่ายเกษตรผสมผสาน เครือข่ายอาชีพ เช่น การทอผ้า การทำไม้กวาด การทำกระดาษสา การทำเครื่องเงิน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในแผนการดำเนินงานของกลุ่มอัครเมืองน่าน ภายใต้ปรัชญาการดำเนินงานที่เน้นการพัฒนาอย่างยั่งยืนและอยู่บนฐานทางวัฒนธรรมแบบองค์รวมมีทิศทางอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติกิจกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเรื่องการอนุรักษ์สัตว์น้ำ เกษตรผสมผสาน อาชีพทำไม้กวาด การทอผ้า จึงเป็นกิจกรรมที่ไม่ทำลายสภาพแวดล้อมของทรัพยากรธรรมชาติ และในทางกลับกันกิจกรรมเหล่านี้ได้หนุนเสริมกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้ได้เป็นอย่างดี เช่น เครือข่ายอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ซึ่งทำให้ปริมาณสัตว์น้ำในลำน้ำน่านมีมากขึ้น เป็นการเพิ่มทรัพยากรภายในให้กับชุมชน ชาวบ้านได้อาศัยสัตว์น้ำเหล่านี้เป็นอาหาร ทำให้ลดการพึ่งพาอาหารจากภายนอกและลดรายจ่ายของคนในชุมชนอีกทางหนึ่ง ส่วนเครือข่ายเกษตรผสมผสาน ช่วยลดความต้องการพื้นที่เพาะปลูกในขณะเดียวกัน ช่วยลดรายจ่ายในการใช้ปุ๋ยและสารเคมีลง

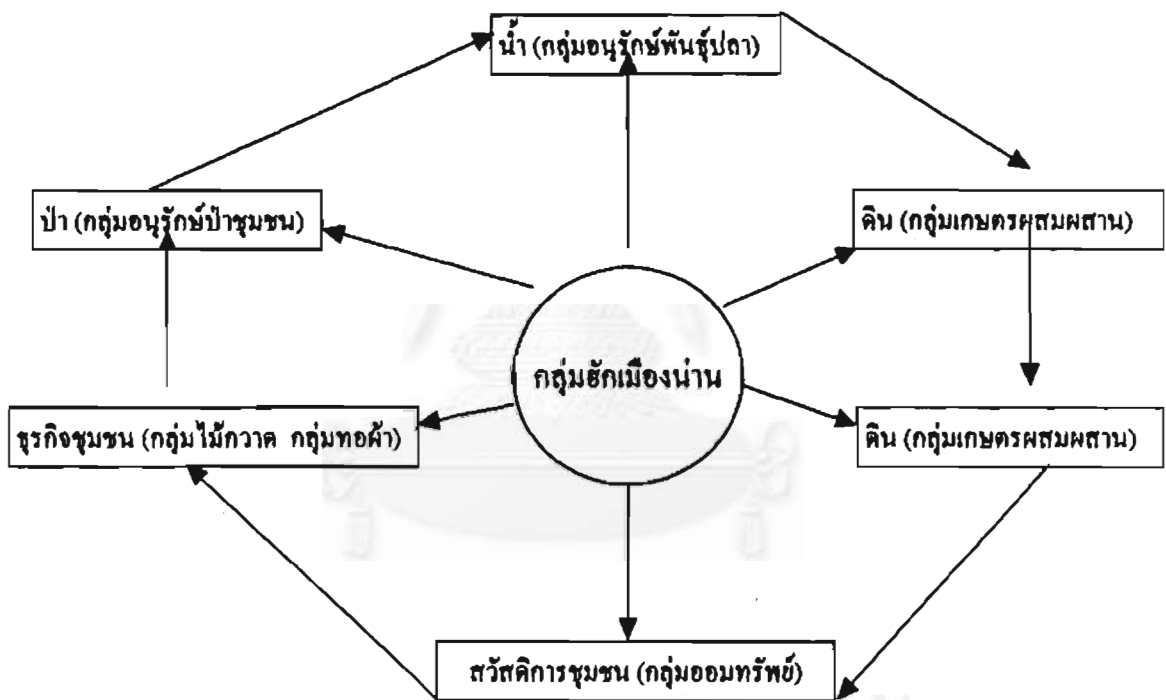

การจับสัตว์น้ำในลำน้ำน่านบริเวณเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ชาวบ้านจะกระทำอยู่นอกบริเวณเขตอนุรักษ์ ทั้งนี้เนื่องจากบริเวณเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำจะเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลา เมื่อจำนวนปลาต่อพื้นที่มีมากเกินไป ปลาเหล่านั้นก็จะย้ายที่อยู่ออกมานอกเขตอนุรักษ์ จึงทำให้ชาวบ้านมีปลาจับประจําตนตลอดปี

การขยายกิจกรรมการเรียนรู้จากเรื่องการอนุรักษ์ป่าไปสู่การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ และการเกษตรผสมผสาน ซึ่งอาจรวมไปถึงกิจกรรมอื่น ๆ ที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งน่าจะเป็นการรักษาสมดุลของธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า การทำลายระบบใดระบบหนึ่งจึงเป็นการทำลายระบบอื่น ๆ ด้วย ดังนั้นการเพิ่มขึ้นของกิจกรรมการเรียนรู้ในเชิงอนุรักษ์หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า การแตกแขนงความรู้เป็นการรักษาเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ให้ดำรงอยู่

ภาพที่ 2 แสดงการแตกแขนงของความรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้ (กลุ่มอัครเมืองน่าน)

ในขณะที่มีการแตกแขนงความรู้ไปสู่เรื่องอื่น ๆ ปัจจัยสำคัญอีกตัวที่ปรากฏให้เห็น ได้แก่ กลุ่มเยาวชน ซึ่งมีบทบาทในกิจกรรมด้านต่าง ๆ ของกลุ่มอัครเมืองน่านและมีจำนวนเพิ่มขึ้นและขยายไปทั่วจังหวัดน่าน

กิจกรรมอื่น ๆ ในเครือข่ายอัครเมืองน่าน พบว่ามีการทอผ้า การจักสาน การผลิตไม้กวาด การผลิตกระดาษสา การออมทรัพย์การป้องกันภัยแล้งด้วยศิลปกรรม การอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น การอนุรักษ์ศิลปประเพณีพื้นบ้าน และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

กลุ่มเยาวชนในจังหวัดน่านได้ก่อตั้งเป็นกลุ่มเยาวชนเครือข่ายกลุ่มฮักเมืองน่าน เมื่อวันที่ 16 มีนาคม 2539 เริ่มแรกมีจำนวนสมาชิกทั้งหมด 6 กลุ่ม กลุ่มเยาวชนทั้ง 6 กลุ่มร่วมกับเจ้าหน้าที่กลุ่มฮักเมืองน่าน ได้จัดกิจกรรมค่ายเยาวชนกับสิ่งแวดล้อมขึ้นเมื่อวันที่ 26-27 เมษายน 2539 ที่บ้านหาดผาชน ตำบลเมืองจาง จังหวัดน่าน ในการจัดค่ายครั้งนั้นได้มีการสอดแทรกเนื้อหาทางวิชาการด้านสิ่งแวดล้อม สถานการณ์เอคส์ กิจกรรมสำรวจพื้นที่ การศึกษาสภาพป่าไม้ ดินน้ำ สัตว์ป่า ตลอดจนการศึกษาการทำเกษตรผสมผสาน วัฒนธรรมท้องถิ่น และกิจกรรมนันทนาการ เป็นต้น

หลังจากจัดค่ายเยาวชนกับสิ่งแวดล้อมในครั้งนั้น มีสมาชิกเครือข่ายเกิดขึ้นใหม่ 3 กลุ่ม กิจกรรมภายในเครือข่ายประกอบด้วยการพบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ตลอดจนการศึกษาเรียนรู้ถึงระบบนิเวศน์ การอนุรักษ์ และรักษาทรัพยากร การสืบทอดศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งนำมาสู่การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน เช่น กิจกรรมค่ายเยาวชนกับสิ่งแวดล้อมซึ่งมาจัดแล้ว 2 ครั้ง ครั้งแรกที่วัดป่าอรัญญาวาส จังหวัดน่าน เดือนตุลาคม 2539 ครั้งที่ 2 เมื่อ 28-30 พฤษภาคม 2540 ณ บ้านน้ำพวง ตำบลน้ำพวง อำเภอแม่จริม จังหวัดน่าน จนขณะนี้เยาวชนเครือข่ายฮักเมืองน่านมีจำนวน 9 กลุ่ม

นอกจากมีการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ไปสู่กลุ่มเยาวชนแล้วยังมีการขยายไปยังกลุ่มอื่น ๆ อีกด้วย ในระยะแรกเครือข่ายการเรียนรู้ของฮักเมืองน่านเกิดจากกลุ่มคน 3 กลุ่มคือ พระสงฆ์ องค์กรชาวบ้าน และองค์กรพัฒนาเอกชน เรียนรู้ร่วมกันจนเกิดองค์กรเรียนรู้ในการถ่ายทอดแนวคิด การอนุรักษ์ที่แฝงอยู่ในหลักการพุทธศาสนาจนสามารถแก้ไขปัญหาป่าไม้ในเมืองไทยได้ กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน รวมทั้งชุมชนอื่น ๆ การเข้ามาร่วมเรียนรู้ของกลุ่มคนที่แตกต่างกัน ทำให้การเรียนรู้ของกลุ่มได้พัฒนาไปสู่การเป็นต้นแบบการพัฒนาอย่างอื่น การขยายฐานความรู้ไปสู่ระดับนโยบายนี้จะทำให้เครือข่ายฮักเมืองน่านเข้มแข็งขึ้น

ดังนั้นการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มฮักเมืองน่านจึงมี 2 แนวทางคือ การขยายเครือข่ายการเรียนรู้ในแนวราบ เป็นการขยายจากชุมชนหนึ่งไปสู่อีกชุมชนหนึ่งหรือหลายชุมชน และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ในแนวตั้ง เป็นการขยายการเรียนรู้ร่วมกับหน่วยงานในระดับที่เหนือขึ้นไปจนถึงระดับนโยบาย

ตอนที่ 3 กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มฮักเมืองน่าน มีพัฒนาการของเครือข่ายการเรียนรู้และขั้นตอนของเครือข่ายการเรียนรู้ดังนี้

3.1 พัฒนาการของเครือข่ายการเรียนรู้

พัฒนาการของเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มฮักเมืองน่าน เริ่มต้นจากการที่พระครูพิทักษ์นันทคุณตระหนักเห็นปัญหาป่าไม้ที่เกิดขึ้นได้ปรึกษากับผู้ใหญ่อาร์ พันธุ์ชา ซึ่งเป็นพี่ชายและชาวบ้านกลุ่มหนึ่ง และได้นำปัญหานั้นเข้าสู่คณะกรรมการหมู่บ้านให้ช่วยกันวิเคราะห์หาทางออกจนเกิดการกันเขตอนุรักษ์ขึ้นภายในชุมชน ในขั้นนี้แสดงให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นของการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้จากคนสู่คน โดยเริ่มต้นจากพระครูพิทักษ์นันทคุณไปสู่ผู้ใหญ่อา พันธุ์ชา และชาวบ้านกลุ่มหนึ่ง แล้วจึงนำเรื่องปรึกษาหารือกับคณะกรรมการหมู่บ้าน จากการสอบถามผู้ใหญ่บ้านก็ล่วงคนปัจจุบันพบว่า ตระกูลพันธุ์ชา เป็นตระกูลใหญ่ในหมู่บ้าน จึงทำให้เห็นว่าการติดต่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอาศัยความสัมพันธ์แบบเครือญาติรวมกลุ่มกันแก้ไขปัญหาในระดับคณะกรรมการหมู่บ้าน

ต่อมาการขยายเครือข่ายการเรียนรู้เรื่องการอนุรักษ์ป่าได้ขยายสู่หมู่บ้านอื่น ๆ ในละแวกใกล้เคียง เช่น หมู่บ้านในกิ่งอำเภอสันติสุข การขยายสู่ชุมชนภายนอกนี้เอง ระยะเวลาพระครูพิทักษ์นันทคุณได้รับเชิญให้ไปบรรยายให้กับสมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ในชุมชนต่าง ๆ ฟังและเกิดการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ตามมาภายหลัง เช่น กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (กลุ่มบ้านหลวงหวงป่า) กิ่งอำเภอบ้านหลวง กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กิ่งอำเภอสันติสุข เป็นต้น หรือการรับเป็นที่ปรึกษาให้กับกลุ่มอนุรักษ์ต่าง ๆ เช่น กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าขุนสมุน - ขุนสะเนียง เป็นต้น

เมื่อเครือข่ายการเรียนรู้ขยายไปมากขึ้นจึงได้เกิดการจัดตั้งองค์กรประสานงานในนามกลุ่มฮักเมืองน่านดังกล่าวแล้ว การเชื่อมประสานเครือข่ายการเรียนรู้จึงเป็นการเชื่อม

---

* รายละเอียดดูใน เอกสารแนะนำกลุ่มเยาวชนฮักเมืองน่าน "ฮักเมืองน่าน ฮักเมืองไทย ฮักใจคน" โดยกลุ่มเยาวชนฮักเมืองน่าน

ระหว่างกลุ่มกับกลุ่ม ทั้งที่เป็นกลุ่มกิจกรรมเดียวกันและต่างกิจกรรมกัน โดยอาศัยเวทีการเรียนรู้ร่วมกัน

การขยายเครือข่ายการเรียนรู้สู่ชุมชนอื่น ๆ พัฒนาการของเครือข่ายการเรียนรู้ขยายจากคนกับคน (ระดับปัจเจกบุคคล) ไปสู่คนกับกลุ่ม (ระดับชุมชน) และกลุ่มกับกลุ่ม (ระดับองค์กร) ในลักษณะสะสมคือ การขยายไปสู่คนกับกลุ่มจะรวมการขยายจากคนกับคนเข้าไปด้วย เช่นเดียวกับเมื่อพัฒนาการขยายไปสู่กลุ่มกับกลุ่ม จะรวมถึงการขยายจากคนกับคน คนกับกลุ่มด้วยเช่นกัน

3.2 ขั้นตอนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอัครเมืองน่านในแต่ละช่วงได้แก่ การเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ การประสานเชื่อมโยงและการขยาย และการดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้ มีวิธีการสร้างเครือข่ายดังนี้

3.2.1 การเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ ในขั้นนี้รูปแบบการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นแบบคนกับคน การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในขั้นนี้ผู้นำได้แก่ พระครูพิทักษ์นันทคุณ ได้อาศัยคำสอนของพุทธศาสนาเป็นแกนในการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างคน ชุมชนชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งองค์ความรู้ดังกล่าวได้แก่ หลักพระธรรมวินัย หลักเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย หลักที่ผู้อุปัชฌาย์สอน และหลักคุณธรรมเป็นหลักปฏิบัติของสงฆ์ ส่วนองค์ความรู้ของฆราวาสนั้น ได้แก่ เรื่องคุณค่าของป่าไม้ เรื่องสิทธิส่วนรวม และการมองว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

กิจกรรมการเรียนรู้และกระบวนการถ่ายทอดอยู่ในกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ เช่น กลุ่มพุทธบุตร กลุ่มพุทธธรรม และกลุ่มญาติพี่น้อง องค์ความรู้ 4 หลักถูกถ่ายทอดจากพระครูพิทักษ์นันทคุณสู่กลุ่มพุทธบุตร และกลุ่มพุทธธรรม โดยผ่านทางหลักปฏิบัติของสงฆ์ที่เน้นการไม่เบียดเบียนป่า ส่วนองค์ความรู้เรื่องคุณค่าของป่าไม้ เรื่องสิทธิส่วนรวม การมองเห็นมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของชาตินั้น ถูกถ่ายทอดมาสู่ฆราวาสโดยการเทศน์ผ่านคนในครอบครัวและชาวบ้าน นอกจากนี้ยังมีการนำเอาคำสอนต่าง ๆ ในพุทธศาสนามาอธิบายถึงความสำคัญของป่าในแง่มุมมองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น “ความเชื่อเรื่องชาติภพ” กับการปลูกต้นไม้ ดังนี้

“การปลูกต้นไม้ที่ปลูกจะได้รับอานิสงส์ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า สำหรับอานิสงส์ในปัจจุบันชาตินี้มันพอจะมองเห็นกันได้ทุกคนว่าทุกสิ่งทุกอย่างต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ดังคำภาษิตที่ว่า

เดือนีเพราะป่าปก ป่ารกเพราะเดือนี

ดินเป็นเพราะหญ้าบัง หญ้าบังเพราะดินดี

การปลูกต้นไม้เป็น “นิพัตถุสกล” คือ ให้ผลบุญเป็นนิคัณฑ์ ปลูกต้นไม้คนละต้นทุก ๆ ปี จะมีแต่ความสุข ความร่มเย็นทุกหนทุกแห่ง” (พระปถักตวงน จารุวณโณ, 2535)

ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน องค์ความรู้ที่ถ่ายทอดถูกแสดงออกมาให้เห็นในรูปของ “สิทธิส่วนรวม” อันพึงมีพึงได้ของประชาชน จากการบรรยายของพระครูพิทักษ์นันทคุณในหัวข้อ “อานิสงส์การปลูกต้นไม้” ดังได้กล่าวแล้วแสดงให้เห็นว่า ป่าเป็นสมบัติส่วนรวมของมนุษยชาติ

“แผ่นดินและต้นไม้ที่เกิดอยู่บนแผ่นดินหลากหลายชนิดคละเคล้ากัน ผสมผสานกันตามธรรมชาติ จนเรียกกันว่า “ป่าไม้” ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของดินน้ำอาหาร เป็นที่ให้อาศัยของสัตว์และพืช เป็นมารดา-บิดาของสัตว์โลกทุกชนิด ฉะนั้นป่าไม้จึงเป็นสมบัติส่วนรวมของมนุษยชาติไม่ใช่สมบัติของรัฐบาล ของรัฐมนตรีกระทรวงเกษตรฯ กรมป่าไม้ หรือของพวกชาวเขา ชาวคอย หรือของนายทุนคนใดคนหนึ่งก็หาไม่” (พระครูพิทักษ์นันทคุณ, ม.ป.ป.)

นอกจากเรื่อง “สิทธิส่วนรวม” แล้ว หลักจริยธรรมก็เป็นสิ่งที่สอดแทรกอยู่ในคำสอนทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับการปลูกป่าด้วย ดังนี้

“...สังคมอันจะผาสุกนั้น มนุษย์ต้องมีจริยธรรมต่อกันและต่อธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะมนุษย์มีฐานะเป็นบุคคลหนึ่งในสังคมและยังเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ...” (พระครูพิทักษ์นันทคุณ, สัมภาษณ์, 23-26 กรกฎาคม 2539)

ความเชื่อเรื่อง “สิทธิส่วนรวม” ได้ถูกพัฒนาขึ้นมาเป็นกฎเกณฑ์การใช้ป่าร่วมกัน เช่น หมู่บ้านกิ่งม่วง ได้ออกกฎการรักษาป่าไว้ดังนี้

(1) ห้ามตัดไม้ทำลายป่า ในเขตบริเวณป่าชุมชนทั้ง 6 เขต และให้แต่ละหมวดช่วยกันดูแลเขตที่ตนรับผิดชอบ

- (2) ตัดต้นไม้ต้นเท่าแขน ปรับเอาเงินเข้าหมู่บ้าน ดันละ 50 บาท
- (3) ตัดต้นเท่าขา ปรับเอาเงินเข้าหมู่บ้าน ดันละ 100 บาท
- (4) หมู่บ้านอื่นลักลอบตัด ให้แจ้งเจ้าหน้าที่ และรีบของกลับไว้เป็นของ

สาธารณะ

- (5) ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปหาอาหารป่าได้ เช่น หน่อไม้ เห็ด
- (6) ถูกหมวดหรือหัวหน้าหมวดคนใดลักลอบต้นไม้ จะเอาความผิดจากหมวด

นั้นทั้งหมด

ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ในพุทธศาสนาได้เน้นถึงการที่ มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ดังปรากฏให้เห็นในการบรรยายที่ว่า

“...สิ่งมีชีวิตทั้งหมดล้วนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติอันกว้างใหญ่ ซึ่งสัมพันธ์พึ่งพาอาศัยกันอย่างไม่อาจแยกออกจากกันได้ ไม่มีสิ่งใดสำคัญกว่าสิ่งใด จนถึงขั้นถือตนเป็นมนุษย์เหนือธรรมชาติและถือสิทธิเอาเปรียบสิ่งอื่น...” (พระครูพิทักษ์นันทคุณ, สัมภาษณ์, 23-26 กรกฎาคม 2539)

แนวคิดเรื่องมนุษย์เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้ถูกนำมาใช้เป็นหลักในการทำงานของพระครูพิทักษ์นันทคุณ และกลุ่มอักษเมืองน่าน ดังนี้

- (1) ลักษณะงานเน้นเรื่องการอนุรักษ์ป่า อนุรักษ์น้ำ และอนุรักษ์ดิน
- (2) หลักการทำงานพยายามให้เกิดความสมดุลทั้งอาชีพ ความเป็นอยู่และการอนุรักษ์ป่า คือ ไม่ให้ชาวบ้านเดือดร้อนกันเกินไป ไม่ไปเบียดเบียนบังคับชาวบ้าน จุดไหนที่ควรอนุรักษ์ก็อนุรักษ์ เช่น ขุนน้ำ สันเขา ส่วนจุดที่เป็นที่ทำกินก็ปล่อยให้ทำกิน แต่พยายามส่งเสริมเขาให้ทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์ ทำเกษตรผสมผสาน ช่วยหาทางเลือกให้พวกเขา
- (3) วิธีการทำงานของพระครูพิทักษ์นันทคุณ เน้นการทำให้ชาวบ้านคล้อยตามไม่กระทบชาวบ้านให้เดือดร้อน อาศัยพิธีกรรมความเชื่อ ได้แก่ การบวชป่า การสืบชะตาน้ำ ร่วมกับการให้ความรู้เพื่อให้ชาวบ้านเห็นถึงผลกระทบที่เกิดจากการทำลายป่า ผลที่ได้คือ ชาวบ้านเกรงกลัวไม่กล้าเข้าไปลักลอบตัดไม้

3.2.2 การประสานเชื่อมโยงและการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ ในขั้นนี้รูปแบบการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ นอกจากจะมีแบบคนกับคนแล้ว ยังขยายไปสู่แบบคนกับกลุ่ม การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในขั้นนี้ผู้นำได้แก่ พระครูพิทักษ์นันทคุณ

ร่วมกับกลุ่มนักพัฒนาท้องถิ่น ประสานความร่วมมือและหนุนเสริมกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่มีพระครูพิทักษ์นันทคุณเป็นแกนนำโดยยึดหลักการทำงานที่เน้นความสมดุลทั้งอาชีพความเป็นอยู่และการอนุรักษ์ป่า เน้นการทำให้เกิดความคล้อยตามเป็นหลัก วิธีการทำงานในขั้นนี้ พระครูพิทักษ์นันทคุณอาศัยการเป็นวิทยากรบรรยายในพื้นที่ต่าง ๆ เช่น กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กิ่งอำเภอบ้านหลวง เป็นต้น นอกจากนี้ยังรับเป็นที่ปรึกษาให้กับกลุ่มต่าง ๆ เช่น กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าขุนสมุน - สะเนียน เป็นต้น

ส่วนกลุ่มนักพัฒนาเอกชนช่วยหนุนเสริมกิจกรรมการอนุรักษ์โดยการให้คำชี้แนะและร่วมปฏิบัติงานอนุรักษ์ไปพร้อมกับชาวบ้าน ซึ่งในขณะนั้นยังไม่มีภารกิจองค์กรประสานงาน การทำงานของกลุ่มนักพัฒนาเอกชน จึงเป็นในลักษณะการจัดโครงการขึ้นเพื่อเสริมกิจกรรมของพระครูพิทักษ์นันทคุณ เช่น โครงการพันธุ์พืชเพื่อชุมชน โครงการน่านต้นดีสุข เป็นต้น

องค์ความรู้ที่ถ่ายทอดในชั้นการประสานเชื่อมโยงและการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ ในส่วนของเนื้อหาที่ถ่ายทอดยังคงเน้นเรื่อง การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคน ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม โดยยังคงยึดหลัก 4 ข้อที่เป็นวิธีปฏิบัติของสงฆ์ที่ไม่เบียดเบียนป่า ได้แก่

- (1) หลักพระธรรมวินัยเป็นข้อห้ามของพระสงฆ์ที่ต้องถือปฏิบัติ
- (2) หลักเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงป่าว่า เป็นที่อยู่อาศัยของสงฆ์
- (3) หลักที่อุปัชฌาย์สอน เป็นหลักที่ให้กับพระที่ออกบวชใหม่คือ บิณฑบาตเลี้ยงชีพ อยู่โคนไม้ นุ่งห่มผ้าบังสกล
- (4) หลักคุณธรรม เป็นคำสอนสำหรับทุกคน เช่น ความเมตตา กรุณา ความกตัญญูรู้คุณ เป็นต้น โดยเน้นเรื่องความสมดุลของสิ่งต่างๆ

สำหรับบรรพชาชน้องค์ความรู้ที่ถูกถ่ายทอดคือเรื่องของคุณค่าของป่าไม้ที่มีผลต่อชีวิตของมนุษย์ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้ถูกระบุไว้ในคำสอนของพระพุทธศาสนา

ในช่วงปลายของการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ รูปแบบการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เริ่มขยายสู่แบบกลุ่มกับกลุ่ม

การเรียนรู้ในช่วงปลายนี้ ได้มีการจัดตั้งองค์กรประสานงานกลางภายใต้ชื่อกลุ่ม “ฮักเมืองน่าน” ทำหน้าที่รองรับและหนุนช่วยในกิจกรรมของกลุ่มท้องถิ่นเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ (จากเอกสารแนะนำกลุ่มฮักเมืองน่าน) กิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อเชื่อมกลุ่มต่างๆ ที่กระจายอยู่ในชุมชนอื่นๆ เข้าด้วยกันนั้น พระครูพิทักษ์นันทคุณได้ประยุกต์พิธีบวชเณรไปใช้กับการอนุรักษ์ป่า ดังนั้นในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2533 จึงได้เกิดพิธีบวชป่าขึ้นที่บ้าน กิวม่วง มีตัวแทนจากทั้งภาครัฐ ได้แก่ สำนักงานป่าไม้จังหวัดน่าน และป่าไม้อำเภอเมือง เข้ามาร่วมพิธี และในปีพ.ศ.2534 พิธีการบวชป่าได้ขยายจากบ้านกิวม่วงไปสู่บริเวณขุนน้ำพงษ์และขยายไปยังพื้นที่อื่นๆ ทั่วจังหวัดน่าน

3.2.3 การดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้ จากพัฒนาการของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ จากแบบคนกับคน คนกับกลุ่ม คู่กลุ่มกับกลุ่ม และทำให้เครือข่ายการเรียนรู้ดังกล่าวอยู่ในสถานะที่ดำรงอยู่ได้ ในขณะที่นั้นนอกจากผู้นำที่ชาวบ้านศรัทธาแล้ว และมีความรู้ด้านพุทธศาสนาเป็นอย่างดี พบว่า กลุ่มที่มีบทบาทเด่นในกิจกรรมกระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และกลุ่มกิจกรรมอื่นๆ ได้แก่ กลุ่มเขาวชน

กลุ่มเขาวชนของฮักเมืองน่านภายใต้ “เครือข่ายเขาวชนฮักเมืองน่าน” ประกอบด้วย 6 กลุ่มได้แก่ กลุ่มเขาวชนอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นบ้านน้ำเกีฮน กลุ่มอนุรักษ์คนตรีพื้นบ้านบ้านหวนา กลุ่มเขาวชนเมืองบ้านหาดเค็ด กลุ่มเขาวชนบ้านโป่งคำ กลุ่มเขาวชนบ้านกิวม่วง และกลุ่มเขาวชนบ้านไหล่น่าน

สถาบันวิทยบริการ
 าลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นอกจากนี้ในส่วนขององค์ความรู้ พบว่า มีการขยายความรู้จากเรื่องปลาไปสู่เรื่องป่า เรื่องเกษตรผสมผสาน และอาชีพเชิงอนุรักษ์อื่นๆ การขยายกิจกรรมการเรียนรู้เหล่านี้ มีการขยายทั้งในด้านจำนวนและเนื้อหา

ส่วนวิธีการเรียนรู้ร่วมกันนั้น พบว่า มีการใช้การศึกษาดูงาน การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ถูกกำหนดผ่านทางองค์กรประสานงานกลางภายใต้ชื่อกลุ่มชักเมืองน่าน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรณีศึกษาที่ 2 เครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอนุรักษ์น้ําแม่วาง

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนและเครือข่ายการเรียนรู้

1. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

1.1 ที่ตั้งและสภาพทั่วไป เครือข่ายน้ําแม่วางประกอบด้วย 7 หย่อมบ้าน ได้แก่ บ้านหนองเต่า บ้านห้วยเกียง บ้านโป่งน้อยใหม่ บ้านโป่งน้อยเก่า บ้านห้วยยาง และบ้านโป่งลมแรง บ้านปากกล้วย ตั้งอยู่ในเขตกลุ่มน้ําแม่วางตอนบน เดิมบริเวณนี้เคยเป็นที่ตั้งของชุมชนถะโบราณ มีหลักฐานทางโบราณคดีปรากฏอยู่ที่วัดหนองเต่า

จนกระทั่งราว 300 ปีที่ผ่านมาชาวปกากะญอ(กะเหรี่ยง) ทั้ง 7 หย่อมบ้าน ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่จนถึงปัจจุบัน มีประชากรรวมกันทั้งสิ้น 1,150 คน 222 หลังคาเรือน โดยแยกได้ดังนี้

- หมู่ 4 มีจำนวนประชากร 564 คน รวม 114 หลังคาเรือน
- หมู่ 14 มีจำนวนประชากร 302 คน รวม 59 หลังคาเรือน
- หมู่ 17 มีจำนวนประชากร 284 คน รวม 49 หลังคาเรือน

ในยุคแรก ๆ ชุมชนสามารถดำรงชีวิตสอดคล้องกับธรรมชาติ การดำรงชีวิตตั้งแต่เกิดจนตายล้วนสัมพันธ์กับธรรมชาติ เช่น ยามแรกเกิด พ่อ-แม่ของเด็กจะนำเอาสายรกของเด็กไปแขวนไว้กับต้นไม้ต้นใดต้นหนึ่งในป่า เรียกว่า "ป่าเคปอ" ซึ่งป่านี้จะได้รับการคุ้มครอง เพื่อให้วิญญาณของเด็กและต้นไม้คุ้มครองดูแลซึ่งกันและกัน เมื่อมีสมาชิกของชุมชนคนใดคนหนึ่งสิ้นชีวิตลงไป ชาวบ้านจะงดการเข้าไปหากินในป่าชั่วคราว ต้นไม้ที่ถูกตัดเพื่อใช้ในการแบกศพจะมีการห้ามตัดไม้นั้นเป็นเวลา 3 ปี การรักษาป่าตามความเชื่อดั้งเดิมจะแบ่งป่าหวงห้าม ป่าต้นน้ำ ป่าใช้สอย ผู้ใดละเมิดประเพณีจะได้รับการลงโทษในหลาย ๆ ระดับแตกต่างกันไป เช่น ไม่สบาย ทำมาหากินไม่ประสบผลสำเร็จหรือถูกกดดันจากสมาชิกในชุมชน ว่าเป็นสาเหตุของภัยต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับชุมชน เป็นต้น

ผืนป่าแถบนี้ถือเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์สูงแห่งหนึ่ง มีความหลากหลายของชนิดของป่าไม้ ตั้งแต่ป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณ ป่าสนเขา ป่าดิบแล้ง จนถึงป่าดิบเขา และมีความหลากหลายของพืชพรรณ สัตว์ป่า เช่น มีนกเงือก เสือ ชะนี หมี เป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำสำคัญ ผืนป่าแถบบ้านหนองเต่าและห้วยเกียง มีลำห้วยสายเล็กสายน้อยถึง 24 ลำห้วย ให้กำเนิดน้ําแม่วาง

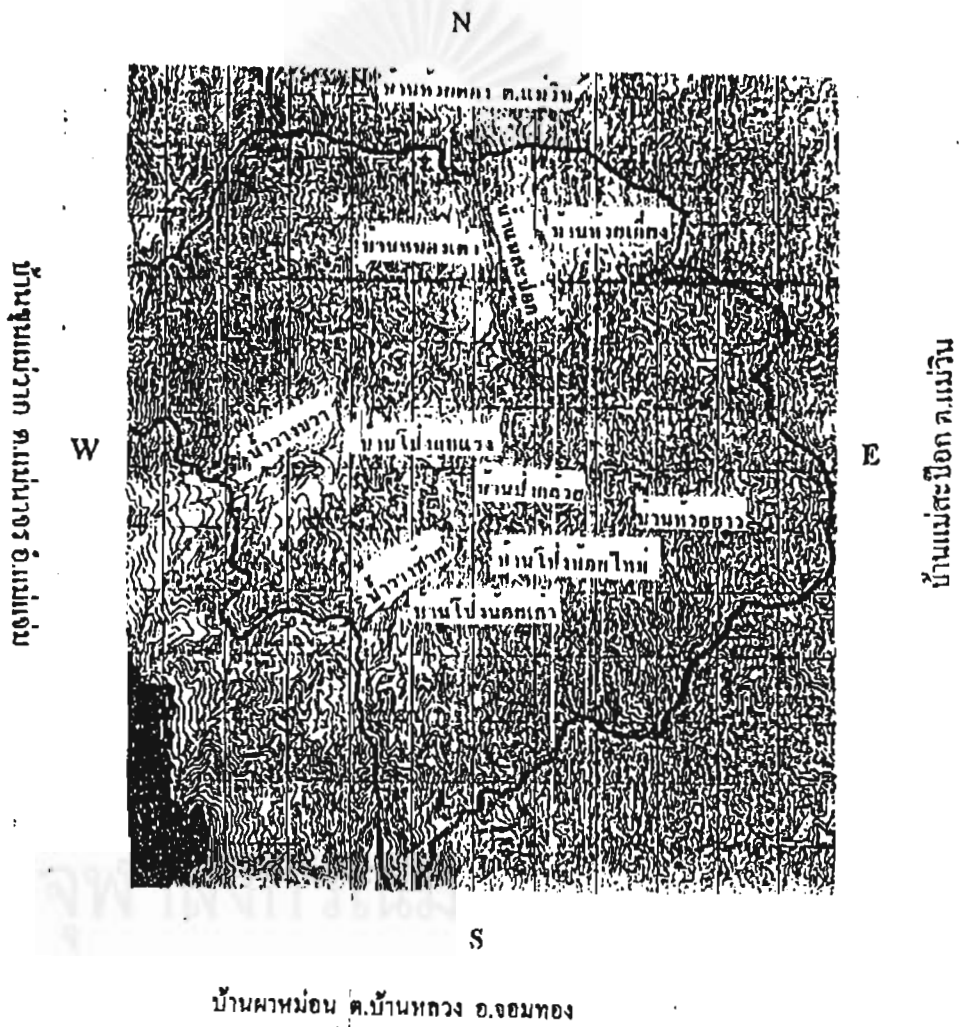
ผืนป่าแถบบ้านโป่งน้อยใหม่ โป่งน้อยเก่า ห้วยขามมีถ้ำห้วยสายเล็กสายน้อยถึง 10 ถ้ำถ้ำห้วย ให้
กำเนิดแม่น้ำวางซ้าย ผืนป่าแถบบ้านโป่งตมแรงและบ้านป่ากล้วย มีถ้ำห้วยสายเล็กสายน้อย 11
สาย ให้กำเนิดแม่น้ำวางขวา (เงาจิตปี คงแก้ว, 2535)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนภาพที่ 5 แสดงขอบเขตป่าชุมชนของ 7 หย่อมบ้าน

แผนที่แสดงขอบเขตป่าชุมชนของ 7 หย่อมบ้าน

1.2 ประวัติชุมชน

ชุมชนปกากะเฉยที่อยู่อาศัยอยู่ในถิ่นแถบทุ่งน้ำแม่วางมานานหลายชั่วอายุคน สืบอายุของชุมชน 100 กว่าปี เป็นชุมชนของ “เครือข่ายชาวบ้านรักษาป่าและสัตว์ป่าทุ่งน้ำแม่วาง” ซึ่งชาวบ้านหนองเต่า เป็นหมู่บ้านที่ริเริ่มความคิดในการฟื้นฟู และจัดการทรัพยากรในทุ่งน้ำแม่วางอย่างจริงจังในปี พ.ศ.2526 (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2539)

1.3 บริบทของชุมชน

1.3.1 ด้านเศรษฐกิจ การทำมาหากินชาวบ้านจะปลูกข้าวระบบ “ไร่หมุนเวียน” คือการหมุนเวียนพื้นที่ปลูกข้าวทุกๆ 7-10 ปี เพื่อให้ป่ามีโอกาสฟื้นตัวเป็นป่าใหญ่ ขณะเดียวกันดินก็จะอุดมสมบูรณ์ด้วย การเลือกพื้นที่ทำไร่จะมีไร่จะเข้าไปเรื่อย เช่น พื้นที่ที่แม่น้ำสองสายไหลมาบรรจบกันตรงกลางเป็นรูปกลมคล้ายดิน เรียกว่า“แคว้วา” ห้ามทำไร่โดยเด็ดขาด การห้ามทำไร่ในช่องเขาเพราะเชื่อว่าเป็นทางเดินของผีป่าที่ขึ้นบนเนินหรือป่า “เจหม้อบอ” ซึ่งมีน้ำไหลล้อมรอบก็ห้ามทำไร่เช่นเดียวกัน

ชุมชนปกากะเฉยเขตทุ่งน้ำแม่วางดำรงชีพอยู่ภายใต้เงื่อนไขของการผลิตเพื่อการบริโภค มีความเชื่อกำกับกับการทำมาหากิน นอกเหนือจากพื้นที่ทำไร่หมุนเวียน ชุมชนมีที่นาของหมู่บ้านในบริเวณที่ทุ่งซึ่งทำนาได้ทุกปี แต่เมื่อมีการสร้างเขื่อน แผ่นดินก็เริ่มแห้งในหน้าแล้ง น้ำส่วนหนึ่งถูกกักเก็บไว้ บางปีเขื่อนจะไม่ปล่อยน้ำเข้ามาในที่นาของปกากะเฉย เพราะต้องการเก็บน้ำไว้สำหรับการผลิตกระแสไฟฟ้า และแปลงทดลองพืชเมืองหนาว นั่นคือผลกระทบแรกของการมีเขื่อน มีไฟฟ้า และเมื่อถนนเข้าถึงโครงการหลวง เข้าถึงหมู่บ้าน เทคโนโลยีใหม่ ๆ ก็ติดตามเข้ามา อาทิเช่น รถไถเดินตามและถังกะสิมุงหลังคา กล่าวคือเมื่อฝนนาเริ่มแห้ง ฝนมาต้องรีบไถรถไถเดินตาม หรือที่เรียกกันทั่วไปว่าควายเหล็กจึงเร็วกว่าควายเนื้อ ระบบแรงงานรวมหมู่ซึ่งเป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญตลอดมาเริ่มลดบทบาทลง และเมื่อทุ่งหญ้าตากกลายเป็นแปลงป่าปลูกใหม่ หาดูญาคาทำหลังคาขากขึ้น ถังกะสิจึงมีบทบาททดแทนหญ้าคาประเด็นสำคัญ คือ การก่อรูปการถือครองที่ดินในระบบเอกชนได้กำเนิดขึ้นแทนที่ระบบการจัดการที่ดินทำกินของชุมชนร่วมกัน

1.3.2 ด้านสังคม ชุมชนปกากะญอดั้งเดิมเป็นชุมชนเครือญาติมี “ฮี่โซ่” เป็นหัวหน้าเครือญาติหรือหัวหน้าชุมชนและมีบทบาทเป็นผู้นำในพิธีกรรม และการปกครองชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติ

บ้านหนองเต่าเป็นหมู่บ้านตามระบบใหม่ที่เกิดจากการรวมชุมชนเครือญาติ 4 เครือญาติซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กัน เข้าเป็นหมู่บ้านเดียวกัน มีผู้ใหญ่บ้านหรือพ่อหลวงเป็นผู้นำเพียงคนเดียว การตั้งหมู่บ้านจึงเริ่มสร้างความแปลกแยกให้กับวิถีชุมชนตามระบบวัฒนธรรมเดิม เมื่อผู้นำ 4 เครือญาติ ประกอบด้วย ฮี่โซ่ 3 คน และผู้นำคริสตังค์ 1 คน มาอยู่ร่วมกัน พิธีกรรมของชุมชน ธรรมเนียมปฏิบัติ และกิจกรรมทางวัฒนธรรมปกากะญอเดิม จึงไม่ชัดเจนว่าใครคือผู้นำที่แท้จริง อย่างไรก็ตาม ปัญหานี้ก็คลี่คลายลงเมื่อทั้ง 4 เครือญาติ ส่งตัวแทนของคนเข้ามาร่วมกันเป็นคณะกรรมการของหมู่บ้าน เป็นระบบการจัดการร่วมของระบบเครือญาติเดิม และเชื่อมโยงกับระบบพ่อหลวงแบบใหม่

ชุมชนปกากะญออีก 6 ชุมชนก็เป็นในทำนองเดียวกัน คือ มีการประสานระบบของชุมชนแบบเก่าใหม่เข้าด้วยกัน คือ ระบบฮี่โซ่ ระบบผู้นำคริสตังค์ (เฉพาะหมู่บ้านห้วยตอง และหนองเต่า) และระบบผู้ใหญ่บ้านแบบใหม่ (สังคม สัจจกร, 2537)

1.3.3 ด้านวัฒนธรรม ความเชื่อเดิมของชาวปกากะญอ คือ “ออแค” หรือการนับถือผี ซึ่งในหมายถึงผีที่คอยปกป้องรักษา ให้ความคุ้มครองกับคน มีทั้งผีที่สถิตอยู่ในธรรมชาติ เช่น ป่า ต้นไม้ ตำซำร ที่นา เป็นต้น และที่สำคัญคือ ผีบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นศูนย์กลางความเชื่อของคนในระดับครอบครัว เครือญาติ เป็นกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวปกากะญอ ปกากะญอแบ่งระบบความเชื่อออกเป็น

(1) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ปกากะญอเรียกสิ่งสูงสุดเหนือธรรมชาติว่า “ตัว ที่ ตัว เต๊าะ” หมายถึง ผู้สร้าง เจ้าของความถูกต้อง เจ้าของคุณธรรม เจ้าของสังคมธรรม เจ้าแห่งความยุติธรรม และเป็นต้นกำเนิดของทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นสิ่งสูงสุดที่ควบคุมและมองเห็นการกระทำของปกากะญอทุกคน ตัว ที่ ตัว เต๊าะ สถิตอยู่กับคนที่ทำดี และลงโทษผู้ทำความผิด

(2) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ตำนานการเกิดของปกากะญอนั้น มีคำกล่าวแต่โบราณเป็นเรื่องเล่าไว้ว่า แรกเริ่มมนุษย์ผู้ชายเป็นผู้ให้กำเนิดลูกโดยการตั้งท้องที่น้อง เมื่อคลอดออกมา พระเจ้าได้เอาเด็กคนนั้นทับให้ละเหยคแล้วไปรยออกไป ปกากะญอเป็นมนุษย์เผ่าแรกที่เกิดจากการไปรยของพระเจ้า ปกากะญอเป็นที่คนโต และมีน้องอีกหลายเผ่า

พันธุ์ ปกาเอะญอจึงขีคมันว่า "ชนทั้งโลกเป็นที่นึ่งกันหมด" ความสัมพันธ์ของคนกับคนจึงเริ่มต้นจากครอบครัว เครือญาติและชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนนั้นอธิบายโดย "บระ" ซึ่งหมายถึง การเกิดใหม่ การให้ชีวิตใหม่

บระเป็นกฎเกณฑ์การปฏิบัติของการแต่งงาน การเกิดชีวิตใหม่ การดำรงชีวิต การตาย และความสัมพันธ์ของคน ครอบครัว และเครือญาติ มีจุดเริ่มต้นที่การแต่งงาน ซึ่งจะมีพิธีกรรมการเชื่อม บระ ของฝ่ายหญิงกับฝ่ายชายเข้าด้วยกัน พิธีกรรมการกินบระ คือ การเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนกับครอบครัวและเครือญาติ การกินบระเป็นพิธีศักดิ์สิทธิ์ เป็นการกินเลี้ยงร่วมกันภายในครอบครัว เป็นกฎเกณฑ์การสืบทอดเชื้อสายและระบบคุณค่าของปกาเอะญอ เป็นการต่อเชื่อมและผูกพันเครือญาติเข้าด้วยกัน เป็นการแสดงความเคารพต่อบรรพบุรุษของตนเอง มีกฎเกณฑ์ของพิธีกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคน ตามหลักอาวุโส ระหว่างหญิงชาย การให้อภัยและการคืนดีกัน

(3) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ รูปธรรมของธรรมชาติในสังคมปกาเอะญอ คือ ที่ดิน (นา ไร่) ดินไม้ ป่าไม้ น้ำ สัตว์ (สัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง) เครื่องมือ เครื่องใช้ที่คนสร้างขึ้น ชุมชนปกาเอะญอไม่มีระบบกรรมสิทธิ์เอกชนในที่ดินทำกิน เพราะที่ดินนั้น ต่า ที ต่า เต๊ะ เป็นผู้สร้าง ระบบการผลิตแบบรวมหมู่และการจัดการที่ดินจึงเป็นหัวใจสำคัญของการผลิต ที่ดินทำกินจะมี 7 แห่ง หมุนเวียนกันทำทุกปี เพื่อให้ดินไม้เติบโตขึ้นมาใหม่ และรากของต้นไม้ที่ตัดไปนำไปเอียงเป็นปุ๋ย การจัดการความสัมพันธ์เช่นนี้มีความเหมาะสม ไม่เร่งรัดธรรมชาติ ให้ความสำคัญในตัว เป็นกระบวนการสร้างปุ๋ยโดยธรรมชาติ (ถาวร กัมพลกุล, 2538)

1.4 การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรป่าไม้ นับตั้งแต่ปี 2484 เป็นต้นมา ป่าแถบนี้ก็ถูกทำลายจนสัตว์ป่าหนีกระเจิดกระเจิง และขุนน้ำก็ถูกทำลาย ระบบนิเวศอันสมบูรณ์เริ่มเปลี่ยนแปลง ปี 2484 ได้มีการทำสัมปทานป่าไม้ในเขตลุ่มน้ำแม่วางตอนล่าง แม้ว่าจะให้สัมปทานในลุ่มน้ำแม่วางตอนล่างแต่ก็ได้หมายความว่าลุ่มน้ำแม่วางตอนบนจะไม่ถูกทำลาย ในเวลาเดียวกับที่มีการทำไม้อย่างถูกกฎหมาย ก็มีขบวนการทำไม้เถื่อนและล่าสัตว์ป่าในเขตลุ่มน้ำแม่วางตอนบนด้วย การทำไม้เถื่อนและล่าสัตว์จึงทำกันหนักหน่วงขึ้นเมื่อมีการตัดถนนถึงบ้านแม่สะปือก ในปี 2507-2508 เพื่อความสะดวกในการขนไม้ ปี 2517 ถนนเพื่อความมั่นคงตัดขึ้นไปถึงบ้านหนองเต่า คนเมืองและม้งที่รับจ้างทำไม้ และเจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้ามาทำไม้ ได้เข้ามาไล่ล่าสัตว์ป่าเป็นต้นว่านกเงือก ช้าง กระทิง ซึ่งถือเป็นสัตว์ที่ปกาเอะญอ ไม่ฆ่าก็ต้องการอย่างน่าสงสาร

การทำลายป่าและสัตว์ป่ามิได้ยุติลงหลังจากหมดยุคสัมปทาน แต่กลับถูกทำลายหนักขึ้น จนถึงขั้นน้ำ เมื่อรัฐบาลส่งเสริมให้มีการปลูกฝิ่นอย่างถูกกฎหมาย มีโรงยาฝิ่นที่รับซื้อฝิ่นภายใต้การสนับสนุนของข้าราชการท้องถิ่นที่อำเภอจอมทอง ชาวเมืองซึ่งอยู่อาศัยในเขตคั้นน้ำก็เริ่มปลูกฝิ่น ขุนวางซ้าย ขุนวางขวา และขุนแม่สะปือก ซึ่งชาวปกากะญอหวงนักหวงหนา เพราะมีความเชื่อว่าเป็นที่อยู่ของผี ต้องให้ความเคารพก็กลายเป็นไร่ฝิ่น จนกระทั่งชาวปกากะญอ ทนไม่ไหว ทะเลาะกับพี่น้องเมือง ขอให้ยุติการทำไร่ฝิ่น (สังคม สัจจร, 2537)

ทางกรมป่าไม้จึงมีโครงการปลูกป่าทดแทนการทำไม้และปลูกฝิ่น แต่ชาวบ้านก็พร้อมใจกันเรียกว่า โครงการปลูกไม้ทำลายป่า เพราะเป็นการปลูกสนเมื่อไม้โคสักระยะหนึ่งจะเกิดไฟป่าเข้าไม้ที่ปลูกก็ไหม้หมด ไม่สามารถฟื้นฟูป่าให้คืนความสมบูรณ์ได้จริง (ถาวร กัมพลกุล, 2534)

2. ข้อมูลพื้นฐานของเครือข่ายการเรียนรู้

จากการรวมตัวกันของหมู่บ้านโดยรอบ ได้ก่อให้เกิดเครือข่ายการรักษาป่าในลุ่มน้ำแม่วางขึ้นเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ.2536 ภายใต้ชื่อว่า “คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่วาง” มีการคัดเลือกตัวแทนชาวบ้าน หมู่บ้านละ 2 คน มาเป็นคณะกรรมการ มีการประชุมทุกวันที่ 15 ของเดือน ในขณะที่เดียวกันก็เผยแพร่ทำความเข้าใจกับชาวบ้านในรูปแบบของการประชุมกลุ่มใหญ่ทุกวันวันที่ 26 ของเดือน

คณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำแม่วาง ทำหน้าที่เป็นแกนกลางประสานความร่วมมือระหว่างชาวบ้านด้วยกัน พิจารณาและดำเนินมาตรการสำคัญ ๆ ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ส่งผลให้แต่ละบ้านมีการกำหนดแนวเขตในการดูแลป่าที่ชัดเจนขึ้น มีการช่วยกันดับไฟป่า ทำแนวกันไฟทุกฤดูแล้ง การป้องกันการลักลอบตัดไม้และล่าสัตว์ป่า (ประทีป นูทุ, 2536)

โครงสร้างกรรมการลุ่มน้ำแม่วาง ประกอบด้วย

1. นายเนจัน เนะปอแต่	ประธานกรรมการ
2. นายโต่ง แซ่ย่าง	รองประธานกรรมการ
3. ตัวแทนหมู่บ้านละ 2 คน	กรรมการ

ขอบเขตของเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอนุรักษ์รุ่มน้ำแม่วางแบ่งได้เป็น 3 ระดับดังนี้

1. ระดับหมู่บ้าน ได้แก่ หมู่บ้านหนองเต่า
2. ระดับเครือข่ายรุ่มน้ำแม่วาง (ตอนบน) ได้แก่ 7 หย่อมบ้าน
3. ระดับเครือข่ายรุ่มน้ำแม่วาง(ทั้งสายน้ำ) ได้แก่ 46 หย่อมบ้าน

1. ระดับหมู่บ้าน ภาวที่มีควมสำคัญที่สุดคือ ผู้นำและองค์กรชาวบ้าน ซึ่งได้แก่พ่อหลวงจอนิ โอโดเชา และองค์กรชาวบ้านหนองเต่าที่ทำหน้าที่ประสานงานและเป็นแกนนำในการดำเนินกิจกรรมทั้ง 3 ส่วน ได้แก่ การศึกษา การอาชีพ และการรักษาระบบนิเวศน์ ซึ่งขณะนี้ด้านการศึกษาได้มีการจัดเตรียมหลักสูตรปกากะอะจูงขึ้นใช้ภายในชุมชนและได้นำไปเผยแพร่ในเครือข่ายรุ่มน้ำแม่วาง

2. ระดับเครือข่ายรุ่มน้ำแม่วางตอนบน (7 หย่อมบ้าน) ภาวที่เข้ามามีบทบาทสำคัญได้แก่ ผู้นำทางความคิด คือ พ่อหลวงจอนิ โอโดเชา และองค์กรชาวบ้าน 7 หย่อมบ้านประสานงานกันในการทำหน้าที่ปกป้องผืนป่าของหมู่บ้าน (7 หย่อมบ้าน) ร่วมกัน และมีองค์กรพัฒนาเอกชนชื่อ สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย (ศ.ว.ท.) เข้าไปร่วมดำเนินการ ซึ่งมีคนกะเหรี่ยงเป็นผู้บริหารในระดับสูงขององค์กร

3. ระดับเครือข่ายรุ่มน้ำแม่วางทั้งสาย (46 หย่อมบ้าน) ภาวที่สำคัญที่เสนอเข้ามา ได้แก่ กรรมการรุ่มน้ำแม่วาง ประกอบด้วย นายเนจัน เนอะปอและ ประธานกรรมการ นายโด่ง แซ่ย่าง รองประธานกรรมการ พร้อมทั้งตัวแทนหมู่บ้านละ 2 คน ทำหน้าที่ดูแลกฎระเบียบรุ่มน้ำและดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ป่า ในส่วนการศึกษานั้นองค์กรพัฒนาเอกชน คือ สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย (ศ.ว.ท.) ร่วมกับกรรมการรุ่มน้ำแม่วางและพ่อหลวงจอนิ โอโดเชาร่วมกันจัดทำหลักสูตร ขณะนี้อยู่ในขั้นทดลองใช้ ในส่วนอาชีพได้สนับสนุนให้มีการทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์ซึ่งเป็นวิถีการผลิตแบบเดิมของชาวปกากะอะจูง (ประเสริฐ ตระการศุภผล และ ปาธา อรุณวรวิทย์, 2534)

ตอนที่ 2. รูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้

2.1 องค์ประกอบในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

2.1.1 คน คือ องค์ประกอบแรกสุดของเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอนุรักษ์รุ่มน้ำแม่วาง คือ ผู้นำ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.1.1.1 ผู้นำ ในเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอนุรักษ์แม่น้ำแม่วาง พบว่ามีผู้นำ
ที่โดดเด่น ได้แก่

(1) พ่อหลวง จอนิ โอโโคธา เกิดเมื่อปี พ.ศ. 2489 ในครอบครัว
ชาวปกาเกอะญอหรือกะเหรี่ยงบนคอยแม่แจ่ม ไกล่ ๆ บ้านแม่เซาะป้อติ หรือบ้านหนองเต่า หมู่ที่ 4
ต.แม่วิน กิ่ง อ.แม่วาง จ.เชียงใหม่ ปัจจุบันอายุ 51 ปี เกิดในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ใช้ชีวิตวัยเด็ก
อยู่กับการทำงาน จนอายุได้ 17 ปี ได้รู้จักกับบาทหลวงคาทอลิกและเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์
จึงได้เข้าเรียนในโรงเรียนสำหรับเด็กปกาเกอะญอ เรียนหนังสือได้ 8 เดือน ก็กลับมาอยู่บ้าน แล้วมา
เรียนเพิ่มเติมในภายหลัง

เมื่อชุมชนปกาเกอะญอบ้านหนองเต่าเกี่ยวข้องกับสังคมภายนอก
มากขึ้น ปัญหาของชาวปกาเกอะญอจึงไม่ใช่ปัญหาภายในเผ่าเท่านั้น แต่เกี่ยวข้องกับคนเมืองและ
คนม้ง เกี่ยวข้องกับปัญหาระดับกว้างกว่าหมู่บ้าน กว้างกว่าชนเผ่าเดียว การเปลี่ยนแปลงหลายด้าน
หลายประการคือปรากฏการณ์ที่สอนให้จอนิ โอโโคธา เรียนรู้ สะสม และพัฒนาความคิดของคน
เองขึ้น จากพื้นฐานที่เป็นคนช่างคิดและใฝ่รู้ จอนิ โอโโคธา พบว่าสังคมปกาเกอะญอในหมู่บ้านซบ
ซอมขึ้น ความเป็นไปใหม่ ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง มีหลายต่อหลายเรื่องราวที่ปกาเกอะญอไม่รู้จักร
สิ่ง
ใหม่ ๆ จากภายนอกหลายอย่างเกี่ยวข้องกับกิเลสหรือความอยากของคน บางอย่างปกาเกอะญอ
ปฏิเสธไม่ได้ โดยเฉพาะเรื่องการศึกษา ที่นับวันจะนำพาเด็กปกาเกอะญอให้ถอยห่างจาก “ความเป็น
คน” ซึ่งเป็นความหมายลึก ๆ ของชื่อเผ่า เด็กปกาเกอะญอจะต้องได้เรียนรู้ แต่เรียนรู้โดยไม่ขัดแย้ง
กับรากเหง้าของตนเอง

พ่อหลวงจอนิ โอโโคธา ปัจจุบันเป็นผู้ใหญ่บ้าน บ้านหนองเต่า
หมู่ที่ 4 ต.แม่วิน กิ่ง อ.แม่วาง จ.เชียงใหม่ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เป็นผู้นำเครือข่ายอนุรักษ์
น้ำแม่วาง ผู้นำเครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ และผู้นำชนเผ่าไทย

2.1.1.2 คณะกรรมการผู้นำแม่วาง ประกอบด้วยประธานกรรมการ 1 คน
รองประธานกรรมการ 1 คน และกรรมการตัวแทนหมู่บ้านละ 2 คน ทำหน้าที่เป็นผู้นำในระดับ
องค์กร

---

* พ่อหลวง เป็นคำเรียกผู้ที่ได้รับตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน

2.1.2 ความรู้

2.1.2.1 ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การศึกษาคำสอนของศาสนา มีส่วนสำคัญที่ทำให้จอณี โอโดเชา เห็นความสำคัญและซึมซับเอาความเชื่อ วัฒนธรรม คำสั่งสอนของบรรพบุรุษของชาวปกากะญอมากขึ้น มรดกทางภูมิปัญญาที่สั่งสมไว้มีมากมายจนกล่าวได้ว่า “แม้ปกากะญอจะขัดสนทางด้านวัตถุ แต่ร่ำรวยทางวัฒนธรรม” เป็นวัฒนธรรมที่กลั่นจากชีวิตของคนในแวดล้อมของชนชาติอันบริสุทธิ์ซึ่งคงาม ถ้ายทอดและพัฒนาต่อเนื่องมารุ่นแล้วรุ่นเล่า จอณีสรุปสั้น ๆ ว่า “สิ่งสำคัญกว่าอื่นใดทั้งหมด คือ การรู้จักตัวเอง และการรู้จักปกากะญอที่แท้จริง”

การค้นพบปรัชญาการดำรงชีวิตซึ่งอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจความเป็นไปของธรรมชาติของโลก ไม่มียึดติดกับศาสนาใดศาสนาหนึ่ง มองศาสนาคือชีวิต เมื่อเข้าใจชีวิตก็คือเข้าใจศาสนา ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้ของพ่อหลวงจอณี จึงไม่มีวันสิ้นสุด เพราะสามารถเชื่อมโยงทุกสิ่งเข้าด้วยกัน โดยไม่มีพรมแดนของสาขาความรู้มาติดกัน อาจกล่าวได้ว่า พ่อหลวงจอณี โอโดเชา น่าจะมีขีดความสามารถสูงในการผลิตองค์ความรู้ให้กับชุมชน พ่อหลวงจอณี โอโดเชา ได้รับการคัดเลือกเป็นคนดีศรีสังคม ปี พ.ศ.2539 และเป็นผู้มีความรู้หลายสาขาได้แก่ เกษตรกรรม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ศาสนาและประเพณี และการจัดการศึกษา

ตัวอย่างของความรู้ภูมิปัญญาของปกากะญอที่เกี่ยวข้องกับป่า คือ ปกากะญอมีความเชื่อและคำสอนกำกับการใช้ประโยชน์จากต้นไม้มากมาย ต้นไม้บางชนิด เช่น “เขล่อ” ใช้กับคนตายจะไม่นำมาใช้กับคนเป็นหากนำมาใช้จะถึงชีวิต เพราะไม้ดังกล่าวถือว่ามีเจ้าของอาศัยอยู่ เรียกว่า “หมื่อ-กา เขล่อ” ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษ เป็นผู้ให้กำเนิดชีวิตของมนุษย์ตอนเกิดมาเป็นคน นอกจากนี้ต้นไม้บางชนิดห้ามนำมาสร้างบ้านและยุ้งข้าว เช่น ต้นไม้ที่มีเถาวัลย์พันขึ้นกับลำต้น ไม้ที่มีสัตว์ เช่น มดทำรังอยู่ เพราะจะทำให้ลายธรรมชาติส่วนที่เราไม่ได้ใช้ไปด้วย

มีข้อห้ามโค่นต้นโพธิ์ ต้นไทร และต้นตะเคียน ถ้าตัดโค่น เจ้าของจะลงโทษ ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นตะเคียน มีนางพญาสถิตอยู่ หากตัดโค่นจะป่วยไข้ หรือมีปัญหาอย่างไรโดยอย่างหนึ่งกับชีวิต

ของป่าเก็บได้แต่ต้องกินในป่าห้ามนำกลับบ้าน จะนำกลับบ้านได้ปีละ 1 ครั้ง หน่อไม้เก็บได้กอละ 2 หน่อเท่านั้น ไม้ไผ่ตัดได้ไม้เกินกอละ 2 ลำ มากกว่า 2 จะไม่ตัดผู้เก็บ เป็นการสร้างบาปสร้างกรรม

หน่อหวายห้ามนำกลับบ้าน ถ้านำกลับบ้านเสียจะตามมา ผักกูดฆ่าป่าห้ามนำกลับบ้าน ถ้านำกลับบ้านจะทำให้หลงทาง กลับไม่ถึงบ้าน หัวปลีป่าห้ามเก็บกินในฤดูร้อน ะอม ห้ามเก็บกินในฤดูฝน สมุนไพร ห้ามเก็บเกินขนาด ถ้าเก็บเกินจะไม่เป็นยา

ปกากะฉะญอมีคำพังเพยว่า “ชะนิตายหนึ่งตัว ป่าเจ็ดป่าต้องเงียบเหงา นกกกตายหนึ่งตัว ดันไทรเจ็ดต้นต้องวังเวง” เพราะนกกกเป็นนกที่ซื่อสัตย์ต่อคู่ หากคู่มันตายมันจะฆ่าตัวตายตาม บึงนกกกตายตัวหนึ่ง คู่ของมันจะบินเรียกโหยหานานเจ็ดวันเจ็ดคืน การตายของสัตว์มีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม จึงมีกฎข้อห้ามการล่า เช่น นายพรานหนึ่งคน ล่ากระต๊อง 1 ตัวต่อปี ถ้ามากกว่านั้นจะเกิดเหตุร้ายกับตัวเองและครอบครัว เป็นต้น

สัตว์ต่อไปนี้ห้ามล่า คือ ชะนิ นกกก นกแซงแซว ภูเขาเถื่อน นกหัวขวาน นกกา นกนางแอ่น นกแก้วแว้ว นกโพระดก นกถืดทื่อ นกเงือก นกกาฮัง พญาเหยี่ยว นกแก้ว นกขุนทอง แร้ง กาเหว่า นกหัวหงอก เหยี่ยวกลางคืน

มีกฎข้อห้ามที่ส่งผลกระทบต่อ ๆ กันมากมายเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับน้ำ เช่น *ตาน้ำมุด*(น้ำซับ ดันน้ำ) มี*นาทีน้ำ* *นาที* คือ ผีน้ำ เป็นเจ้าของลำห้วยลำธาร เป็นจิตวิญญาณ ห้ามรบกวนตาน้ำมุด หากรบกวนจะมีอันเป็นโรคคอพอก นาที คือ ผู้คอยดูแลรักษา ปกป้องน้ำ หากไม่เคารพ ปัสสาวะหรืออุจจาระ หรือทิ้งสิ่งโสโครกลงแม่น้ำลำธาร จะเจ็บป่วยหรือมีปัญหาเกิดขึ้นกับชีวิต

ปกากะฉะญอสอนว่า “รบกวนไฟ ไฟจะดับ รบกวนน้ำ น้ำจะแห้ง ใช้น้ำให้รักษาน้ำ ใช้น้ำให้รักษาคืน”

ปกากะฉะฉุอห้ามทำไร่ใน ดุตะ ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ ป่าขุนน้ำ เพราะเป็นต้นกำเนิดแม่น้ำลำธาร หรือป่าแนวกันลม ป่าช้า เพราะสัมพันธ์กับชีวิตคนโดยตรง

ปกากะฉะฉุอจะไม่ทำไร่หนิบหมู่บ้าน ซึ่งหมายความว่าหากด้านหนึ่งของหมู่บ้านเป็นพื้นที่ทำไร่ ด้านตรงข้ามจะไม่มีการแผ้วถางทำไร่

มีตำนานจากบรรพบุรุษสอนไว้ *“อย่าฝืนกฎนะลูกหลานเอ๊ย เพราะแม่เคยฝืนมาในอดีต และเหตุเกิดขึ้นกับแม่มาแล้วจริง ๆ”* ดอกข้าวจุกคำผ่านกระบวนการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งมานับนาน (สมศิริ ชัมเมือง, 2539)

2.1.2.2 วิทยาการสมัยใหม่ ปี พ.ศ.2530 เป็นปีที่ พ่อหลวงจอนิ เริ่มจัดงาน ทัวร์ช้าง เป็นกิจกรรมทางธุรกิจที่คอยให้บริการและความรู้แก่นักท่องเที่ยวที่แสวงหาธรรมชาติบริสุทธิ์ ป่าขุนน้ำแม่วาง คอยแม่แ่งม คือแหล่งท่องเที่ยวแหล่งหนึ่งที่มีความนิยม ทั้งจากคนไทยและชาวต่างประเทศ การท่องเที่ยวไปป่าบนหลังช้าง คือธุรกิจใหม่ และพ่อหลวงจอนิมีความมั่นใจว่า ความรู้เรื่องชีวิตป่าและชีวิตคนของตนเองนั้นมีเกินพอสำหรับการทำงานนี้ และปกากะฉะฉุอเก่งในการเลี้ยงดูช้าง เพราะช้างคือสัตว์เลี้ยงซึ่งแสดงฐานะของครอบครัวปะกาะฉะฉุอ และความอุดมสมบูรณ์ของชุมชนปกากะฉะฉุอมาเนิ่นนานแล้ว พ่อหลวงจอนิกกล่าวว่า *“ทัวร์ช้างมิได้เป็นอาชีพที่มีรายได้เพียงอย่างเดียว แต่ผมทำทัวร์ช้างเพื่อศึกษาธุรกิจ”* สำหรับคนที่มีความใฝ่รู้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด เจื่อนใจและโอกาสของการเรียนรู้นั้นมีอยู่ทุกหนแห่งและเกิดขึ้นตลอดเวลา จึงไม่แปลกที่พ่อหลวงจอนิจะแสดงทัศนะที่ท้าทายโลกสมัยใหม่ได้ เช่น *“ไม่มีนักวิทยาศาสตร์ที่ไหนสร้างนก สร้างแร้ธาตุ สร้างป่าไม้ มีแต่นำมาใช้ ..... ทุกสิ่งทุกอย่างธรรมชาติเป็นผู้สร้างขึ้นทั้งสิ้น”*

2.1.3 ทรัพยากร

จากหลักฐานและข้อมูลที่พบ ทรัพยากรที่จำเป็นในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอนุรักษ์กลุ่มน้ำแม่วางที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าแบ่งตามแหล่งของทรัพยากรได้ดังนี้

2.1.3.1 แหล่งภายใน ทรัพยากรที่มีอยู่และเป็นฐานในการดำรงชีวิตของชาวปกากะฉะฉุอ ได้แก่ พื้นที่ป่าของหมู่บ้านรวมถึงทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ ที่อยู่ในระบบนิเวศน์เดียวกับพื้นที่ป่าของหมู่บ้าน เช่น สัตว์ป่า ของป่า เป็นต้น จากการรายงานของผู้นำ

เครือข่าย ประกอบการรายงานของคณะกรรมการหมู่บ้านแม่วางทำให้ทราบว่า บริเวณป่าชุมชนของหมู่บ้านมีความสมบูรณ์ของพันธุ์พืชและสัตว์เพิ่มขึ้นเพราะมีสัตว์ต่าง ๆ เพิ่มจำนวนมากขึ้น และเริ่มมีสัตว์หายากเข้ามาในพื้นที่ป่าชุมชนดังกล่าว ได้แก่ หมูป่า ไก่ป่า นกยูง เป็นต้น และมีปริมาณพื้นที่ในการทำไร่เพียงพอดังความต้องการของคนในชุมชน การทำไร่หมุนเวียนมีรอบหมุนเวียน 7-10 ปี ซึ่งเพียงพอต่อการฟื้นตัวของสภาพดิน

2.1.3.2 แหล่งภายนอก หมายถึง ทรัพยากรที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกชุมชนทั้งในรูปของวัสดุ อุปกรณ์ เงินทุน ความรู้ และเทคโนโลยีต่าง ๆ ซึ่งในชุมชนปกากะญอดังกล่าวอาศัยทรัพยากรภายนอกโดยเฉพาะด้านการศึกษาผ่านกลุ่มอนุชนหมู่บ้านแม่วาง กลุ่มที่ให้การสนับสนุนที่สำคัญได้แก่ สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย (ศ.ว.ท.)

2.2.2 ช่วงการประสานเชื่อมโยงและการขยายเครือข่ายการเรียนรู้

จากวิถีชีวิตของสังคมปกากะญอที่เป็นสังคมแบบปฐมภูมิ มีการติดต่อพูดคุยกันในหมู่เครือญาติ และอาศัยความเป็นปกากะญอด้วยกัน ทำให้ประเด็นการรักษาป่าได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์จากคนในหมู่บ้าน ในเวลาต่อมาชาวบ้านได้มีการพูดคุยกันว่าถ้าพึ่งกำลังของบ้านหนองเต่าไม่อาจจะรักษาป่าได้ จึงได้มีความพยายามในการขยายเครือข่ายการรักษาป่าของปกากะญอตอนบนที่มีเขตป่าติดต่อกัน ความคิดนี้ได้รับการยอมรับจากหมู่บ้านข้างเคียง ดังนั้นเครือข่ายการรักษาป่าจึงได้ขยายไปยังบ้านห้วยเคียง บ้านโป่งน้อยเก่า บ้านโป่งน้อยใหม่ บ้านห้วยยาว บ้านโป่งลมแรงและบ้านปากกล้วย

จากความมุ่งมั่นในการอนุรักษ์ป่าในพื้นที่ชุมชนบ้านหนองเต่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา ได้ก่อให้เกิดความเลื่อมใสจากชาวปกากะญอและชาวเขาเผ่าอื่นๆ ทำให้งานอนุรักษ์ขยายตัวออกจากกลุ่มเล็ก ๆ เป็นเครือข่ายของชุมชนปกากะญอและม้งในเขตต้นน้ำแม่วาง ดอยแม่แจ่มและไหลลงมาตามลำห้วยสู่หมู่บ้านแม่วาง เป็นเครือข่ายอนุรักษ์หมู่บ้านแม่วางกว่า 40 หมู่บ้าน และในปี พ.ศ. 2536 แบ่งกลุ่มหมู่บ้านออกเป็น 3 กลุ่ม คือ ตอนบนเป็นกลุ่มต้นน้ำ ตอนกลางเป็นกลุ่มกลางน้ำ และตอนปลายเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำ ได้แก่ เหมืองฝายต่าง ๆ ความร่วมมือในการดูแลรักษาป่าในหมู่บ้านเดียวกันตั้งแต่ตอนบนจนถึงตอนล่างไม่แบ่งแยกชนเผ่าบนพื้นฐานของความรัก ความเข้าใจคือหัวใจสำคัญที่คณะกรรมการเครือข่ายฯ ยึดมั่นเสมอมา

กิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้ในขณะนี้แบ่งได้เป็น 2 ระดับคือ กิจกรรม และกระบวนการเรียนรู้ในกลุ่มชาวปกากะญอ กับกิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้คู่คนต่างเผ่า

กิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้ในกลุ่มชาวปกากะญอ เป็นการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างกลุ่มชาวปกากะญอ 7 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหนองเต่า บ้านห้วยเกียง บ้านโป่งน้อยเก่า บ้านโป่งน้อยใหม่ บ้านห้วยขาว บ้านโป่งลมแรงและบ้านปากกล้วย บนพื้นฐานความเชื่อเรื่องบระโดยการร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา เพื่อหาสาเหตุถึงการเสื่อมและลดลงของพื้นที่ป่า การแลกเปลี่ยนข้อมูลซึ่งกันและกัน ร่วมกันคิดร่วมกันวางแผนแก้ไขปัญหา จนมีการจัดตั้งคณะกรรมการลุ่มน้ำแม่วางขึ้น 1 คณะ เพื่อทำหน้าที่ขักร่าง ประกาศใช้ และดูแลกฎระเบียบลุ่มน้ำ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

กฎระเบียบลุ่มน้ำ

- (1)ห้ามตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้านในเขตรับผิดชอบ ผู้ใดฝ่าฝืนต้องระวางโทษ ตั้งแต่ 500-1,000 บาท
- (2)ห้ามบุกรุกพื้นที่ทำกินใหม่ นอกขอบเขตพื้นที่ทำกินเดิม ผู้ใดฝ่าฝืนต้องระวางโทษ อัตราไร่ละ 2,000 บาท และพื้นที่ที่บุกรุกไปแล้ว ผู้บุกรุกจะต้องทำการฟื้นฟูหรือดูแลให้กลับคืนสู่สภาพป่าเช่นเดิม
- (3)ห้ามนำเถียงยนต์เข้ามาเถียงไม้โดยเด็ดขาดผู้ใดฝ่าฝืนต้องระวางโทษปรับตั้งแต่ 5,000 -10,000 บาท และยึดของกลางเป็นของหมู่บ้านหรือดำเนินตามกฎหมาย
- (4)ห้ามนำไม้แปรรูปผ่านเขตหมู่บ้านโดยเด็ดขาด เพราะอาจทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียงของหมู่บ้าน ผู้ใดฝ่าฝืนจะต้องถูกปรับตั้งแต่ 1,000-20,000 บาท และยึดไม้ของกลางเป็นของหมู่บ้านหรือดำเนินตามกฎหมาย
- (5)ห้ามลักลอบจุดไฟ ผู้ใดฝ่าฝืนต้องถูกปรับไร่ละ 1,500 บาท หรือดำเนินการตามกฎหมาย
- (6)ห้ามล่าสัตว์ในเขตป่าอนุรักษ์โดยเด็ดขาดผู้ใด ฝ่า ฝืนปรับตั้งแต่ 500-2,000 บาท
- (7)ห้ามจับสัตว์น้ำโดยใช้ยาเบื่อ วัดระเบิดหรือใช้ไฟช็อตในเขตหวงห้ามเป็นอันขาด ผู้ใดฝ่าฝืนปรับตั้งแต่ 2,000 บาทขึ้นไป หรือดำเนินคดีตามกฎหมาย
- (8)ห้ามบุกรุกพื้นที่ทำกินของหมู่บ้านอื่น หรือทำลายพื้นที่ป่าของหมู่บ้านอื่นโดยเด็ดขาด ฝ่าฝืนปรับตั้งแต่ 5,000 -10,000 บาท

(9)ห้ามราษฎรในเครือข่ายอนุรักษ์ ข่ายที่ดิน ถ้าขายอนุญาตให้ขาย เฉพาะบุคคลในหมู่บ้านของตัวเองเท่านั้น ฝ่าฝืนยึดพื้นที่ทำกินเป็นของหมู่บ้าน

(10)ห้ามมิให้มีการลักเล็กขโมยน้อยเป็นอันขาด ฝ่าฝืนต้องระวาง โทษปรับตั้งแต่ 1,000-5,000 บาทหรือดำเนินการตามกฎหมาย

(11)ห้ามเสพหรือมียาเสพติดในครอบครองและจำหน่ายในพื้นที่ ของหมู่บ้านทั้งหมด ฝ่าฝืนจะให้คณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้ดำเนินการลงโทษ

(12)ผู้ใดไม่ปฏิบัติตามกฎข้อบังคับของหมู่บ้านจะต้องถูกคณะกรรมการจัดการส่งรายชื่อให้กับทางราชการหรือถูกคัดออกจากสมาชิกหมู่บ้านและทางคณะกรรมการจะไม่รับผิดชอบต่อการครอบครองนั้นเป็นอันขาด ไม่ว่ากรณีใด ๆ ก็ตาม

กฎกติกา การพิพาท ความผิดต่างๆ ภายในหมู่บ้าน

- กฎข้อที่ 1 มอบอำนาจให้คณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นผู้พิจารณาตัดสินความได้ ตามอำนาจ โดยมีผู้ใหญ่บ้านหรือผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานตั้งแต่ 1 ท่านขึ้นไป ตามขอบเขตรับผิดชอบของหมู่บ้านตนเอง

- กฎข้อที่ 2 หากคณะกรรมการหมู่บ้านตัดสินความไม่ได้ ตกงกันไม่ได้นำเรื่อง ความผิดนั้นส่งมอบให้ประธานและคณะกรรมการกลางเป็นผู้ตัดสินความผิดดังกล่าว

ในขณะที่ทำกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าได้มีการสร้างกิจกรรมการพัฒนาเพื่อแก้ ปัญหาความอดอยากให้กับชาวปกากะญอไปพร้อมกัน โดยจัดตั้งธนาคารข้าว และกลุ่มอาชีพ ต่าง ๆ ขึ้นในชุมชนปกากะญอ

กิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้ผู้คนต่างเผ่า อาศัยกฎระเบียบร่วมกันเช่น เดียวกับกิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้ในกลุ่มชาวปกากะญอ แต่การอธิบายถึงการรวมกลุ่มกัน ระหว่างคนต่างเผ่า ชาวปกากะญออาศัยความเชื่อเรื่อง ต่า ที ต่า เต้าะ ซึ่งมีนิทานของชาว ปกากะญอเรื่องการเกิดของมนุษย์ชาติมาอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างเผ่าต่าง ๆ ดังเช่น นิทาน ที่เกี่ยวข้องกับตำนานการเกิดปกากะญอ

นอกจากนี้กฎระเบียบข่มขู่ยังเปิดโอกาสให้ตัวแทนของหมู่บ้านต่าง ๆ หมู่บ้านละ 2 คน เข้ามาเป็นกรรมการในคณะกรรมการหมู่บ้านแม่วาง ดังนั้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเผ่าต่าง ๆ จึงมีอยู่ตลอดเวลาโดยผ่านตัวแทนของแต่ละหมู่บ้าน

2.2.3 ช่วงการดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้

เครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้ขยายไปจากชาวปกากะญอไปสู่ชนเผ่าต่าง ๆ โดยมีการขยายพื้นที่อนุรักษ์เพิ่มขึ้นตลอดกลุ่มน้ำแม่วาง กิจกรรมการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ในช่วงนี้จึงเป็นการขยายแนวคิดของคนปกากะญอไปสู่การยอมรับคนต่างเผ่าพันธุ์ กระบวนการเรียนรู้ในช่วงนี้จึงเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติไว้ให้สมดุลจึงเป็นเรื่องที่คนปกากะญอทุกคนจะต้องเรียนรู้ร่วมกัน

การถ่ายทอดความรู้เรื่องความสัมพันธ์ดังกล่าว พ่อหลวงจอนิ โอโดเชา ได้ให้ความสำคัญกับความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณีของชาวปกากะญออย่างมาก ได้มีการจัดทำหลักสูตรปกากะญอเพื่อเผยแพร่และสอนลูกหลานชาวปกากะญอ และได้มีการทดลองใช้แล้วกับกลุ่มเยาวชนปกากะญอ แต่หลักสูตรนี้ยังมิได้รับการอนุญาตให้นำไปสอนในโรงเรียน ...อย่างไรก็ตามพ่อหลวงจอนิ โอโดเชา ยังเห็นว่า กลุ่มเด็กและเยาวชน เป็นกลุ่มที่สำคัญที่สุดที่ต้องรีบถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับชุมชนปกากะญอ เพราะถึงเห็นว่าความรู้ภูมิปัญญาปกากะญอกำลังจะสูญหายไป เพราะระบบการศึกษาสมัยใหม่ไม่ได้สอนให้พวกเขารู้จักตัวเอง.....

พ่อหลวงจอนิบอกว่า “เราต้องเปลี่ยนแปลงการจัดการศึกษา เพราะการศึกษาแบบใหม่สอนให้คนเราแข่งขันกัน การศึกษาที่เป็นเรื่องที่ดี แต่ส่วนลึกๆ กลับเป็นไปในลักษณะที่ว่าเอาผลกำไรมากกว่าความเป็นคน ปกากะญออยากสืบทอดวัฒนธรรมของเราเอง แต่มันไม่มีเวลา ไม่มีโอกาสแล้ว เพราะโรงเรียนรุคไปทุกที่ ครูที่ไปสอนบนคอกควรเข้าใจวิถีชีวิต ควรสอนให้เขาภูมิใจในวัฒนธรรมของเขา เพราะเดี๋ยวนี้พ่อแม่ของละฮ่อน(เด็ก) มีสองคนคือ พ่อแม่ที่บ้านและครูที่โรงเรียน เด็กสมัยนี้จะฟังครูมากกว่าพ่อแม่ด้วยซ้ำไป ครูกับพ่อแม่ควรทำความเข้าใจกัน”

วิธีการที่พ่อหลวงจอนิ โอโดเซา ใช้ถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ ให้กับเด็กและเยาวชน ตลอดจนชาวปกาเกอะญอนั้นมีหลายวิธี ซึ่งพ่อหลวงจอนิ โอโดเซา กล่าวว่า การถ่ายทอดคือ กระบวนการเกี่ยวกับการเรียนรู้ที่ตนเองเรียนรู้มานั้นในปัจจุบันนั้นไม่พอแล้ว ต้องพัฒนากระบวนการถ่ายทอดเรียนรู้และหลักสูตร กระบวนการ และวิธีการใหม่ ๆ ซึ่งการถ่ายทอดที่พบมีหลายวิธีคือ

(1) การถ่ายทอดในบทบาทของวิทยากรรับเชิญ “ใครเชิญผมไปไหน มีค่ารถ มีข้าวกิน มีที่หลับนอน ผมก็จะไป” โลกของจอนิจึงเปิดกว้าง และ “เรารู้จักคน รู้จักความคิด รู้จักวัฒนธรรม ทำให้เรามีเพื่อนและรู้จักตัวเองลึกซึ้งมากขึ้น” ชิงคอกย้าวัฒนธรรม ความเชื่อของปกาเกอะญอให้มีความหมายต่อโลกและชีวิตมากยิ่งขึ้น

(2) สร้างหลักสูตรปกาเกอะญอ ปัจจุบันหลักสูตรนี้ทำเสร็จแล้ว แต่ไม่ได้รับการอนุมัติจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เปิดสอนในโรงเรียนได้ จอนิ เน้นว่า ก่อนหน้านี้ชาวบ้านเรานำเด็กมาสอนนอกห้องเรียน สอนกันเองอยู่หลายปี แต่เกิดปัญหาเด็กมีพ่อแม่ 2 คู่ หนทางที่ดีที่สุดก็คือ จัดให้อยู่ในระบบเดียวกัน โดยชาวบ้านเป็นฝ่ายเข้าไปสอนวิชาปกาเกอะญอในโรงเรียน

(3) การถ่ายทอดผ่านการฝึกปฏิบัติ จอนิบอกว่าจะให้เด็กเข้าใจป่า เข้าใจธรรมชาติก็ด้วยกิจกรรมอนุรักษ์ จึงจะมีแหล่งเรียนรู้ให้เด็ก

(4) การผลักดันเป็นนโยบายรัฐ ในกรณีของนโยบายป่าชุมชน และที่ดินทำกิน และสิทธิของชนเผ่า

พ่อหลวงจอนิบอกว่า “ทำคนเดิชาไม่ได้ต้องหาเพื่อน ขณะนี้ได้จัดเตรียมหาคนรับช่วงไว้แล้วจำนวนหนึ่ง การสนับสนุนที่จำเป็น ให้ช่วยโยงให้บางหน่วยงาน เช่น ครูประถม ซึ่งไม่เข้าใจหากเขาเข้าใจ ผู้นำ ผู้ทรงภูมิปัญญาในท้องถิ่นจะทำงานถ่ายทอดได้ดีขึ้น”

นอกจากกิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นกลุ่มเยาวชนเป็นหลัก โดยมีการจัดทำหลักสูตรปกาเกอะญอแล้ว กิจกรรมการขยายเครือข่ายความร่วมมือจากกลุ่มชาวปกาเกอะญอไปสู่ชนเผ่าต่าง ๆ ก็เป็นกิจกรรมที่ชาวปกาเกอะญอต้องเรียนรู้เพื่อรักษาสถานภาพของเครือข่ายไว้ กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวอาศัยการขยายความคิด ความเชื่อของชาวปกาเกอะญอออกไปครอบคลุมความคิด ความเชื่อเดิม เพียงให้บรรทัดฐานประสงค์ ดังเช่น การตีความของพ่อหลวงจอนิ โอโดเซา ในเรื่อง “คนทั้งโลกเป็นพี่น้องกัน” ทำให้ชาวปกาเกอะญอยอมรับความเหมือนกันระหว่างคนต่างเผ่ากับตนเองหรือการอธิบายถึงแนวคิดที่ว่า ชีวิตของทุกคนเป็นส่วนหนึ่งของ

ธรรมชาติ ดังคำพูดที่ว่า “ไม่มีนักวิทยาศาสตร์สร้างนก สร้างสัตว์ป่าเป็นฝูงได้ นอกจากจะไปขุด หิน ดิน แร่ ที่สะสมไว้เป็นหมื่น ๆ ปีมาสร้างเครื่องมือเป็นสิ่งของอื่น ๆ ก็ใช้ของเดิมทั้งสิ้น” เป็นต้น

ตอนที่ 3 กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอนุรักษ์แม่น้ำแม่วางมีพัฒนาการของเครือข่ายการเรียนรู้และขั้นตอนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ดังนี้

3.1 พัฒนาการของเครือข่ายการเรียนรู้

พัฒนาการของเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอนุรักษ์แม่น้ำแม่วาง เริ่มต้นจากการที่พ่อหลวงจอนิ โอโคธา ตระหนักถึงปัญหาป่าไม้ที่เกิดขึ้นในพื้นที่แม่น้ำแม่วาง และได้ชักชวนคนในบ้านให้ร่วมคิด ร่วมวิเคราะห์ถึงความสำคัญของการฟื้นฟูป่า โดยอาศัยการรื้อฟื้นความคิด ความเชื่อ ภูมิปัญญา นิทาน เรื่องเล่าของปกากะญอมาเป็นสื่อ การถ่ายทอดแนวคิด และกระตุ้นผู้เรียนเป็นรูปแบบการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้จากคนสู่คน โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เนื้อหาสาระอยู่บนฐานการอธิบายด้วยภูมิปัญญาปกากะญอทั้งสิ้น เมื่อนำไปทดลองใช้กับคนในครอบครัวได้ผลแล้ว จึงนำไปใช้กับคนในชุมชนโดยใช้กระบวนการกลุ่มเช่นเดียวกัน การนำรูปแบบและวิธีการดังกล่าวไปใช้ในระดับชุมชน เป็นกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้แบบคนสู่กลุ่มซึ่งพ่อหลวงจอนิ โอโคธา ได้อาศัยการพูดคุยการพูดคุยกับผู้นำกลุ่ม ผู้นำหมู่บ้านทั้ง 7 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหนองเต่า บ้านน้อยเกียง บ้านโป่งน้อยใหม่ บ้านโป่งน้อยเก่า บ้านห้วยยาง และบ้านโป่งลมแรง บ้านปากกล้วย จึงเกิดการช้อนกันระหว่างรูปแบบคนกับคน คนกับกลุ่ม อันเป็นการก้าวสู่พัฒนาการของเครือข่ายการเรียนรู้ขั้นที่สองคือการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกัน 7 หมู่บ้าน ในช่วงนี้การเชื่อมประสานเครือข่ายเริ่มมีความซับซ้อนขึ้น ได้เริ่มมีการตกลงจัดตั้งคณะกรรมการแม่น้ำแม่วางขึ้นทำหน้าที่ประสานกับกลุ่มต่างที่พัฒนาไปจาก 7 หมู่บ้าน เป็น 46 หมู่บ้านนั้น เป็นการขยายเครือข่ายจากกลุ่มชาวปกากะญอ ไปสู่ชนเผ่าอื่นๆ ซึ่งการนำรูปแบบและวิธีการเดิมไปใช้จากคนกับคน คนกับกลุ่ม ไม่เพียงพอ จึงได้มีรูปแบบการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ และกลุ่มกับกลุ่ม

ขึ้นมาเสริม คั้งนั้น ในช่วงสุดท้ายของการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ รูปแบบการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้จึงมีทั้งแบบ คนกับคน คนกับกลุ่ม กลุ่มกับกลุ่ม

รูปแบบการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ แบบกลุ่มกับกลุ่ม อาศัยองค์กรประสานงานกลางเป็นตัวหนุนช่วยผู้นำให้ดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ป่า ร่วมกับหมู่บ้านต่างๆในเครือข่าย ซึ่งในการประชุมคณะกรรมการกลุ่มน้ำวางในแต่ละครั้ง ตัวแทนในแต่ละหมู่บ้านจะเป็นผู้แทนของหมู่บ้านในการแสดงความคิดเห็นและเสนอประเด็นร่วมการอภิปราย กระบวนการครั้งนี้เป็นกระบวนการกลุ่ม เพื่อแก้ปัญหาาร่วมกัน ซึ่งกระบวนการครั้งนี้ต่อเนื่องไปถึงขั้นการดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้ด้วย

3.2 ขั้นตอนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอนุรักษ์กลุ่มน้ำแม่วาง ในแต่ละชั้นได้แก่ การเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ การประสานเชื่อมโยงและการขยาย การดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้ มีวิธีการสร้างเครือข่ายดังนี้

3.2.1 การเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ ในวันนี้รูปแบบการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เป็นแบบคนกับคน การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในขั้นนี้ผู้นำซึ่งได้แก่ พ่อหลวงจอนิ โอโคธา ได้อาศัยความเชื่อของชาวปกากะญอเป็นแกนนำในการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งองค์ความรู้ดังกล่าว ได้แก่ ความเชื่อที่เรียกว่า ออแก ซึ่งถือว่าเป็นความเชื่อเดิม เป็นศาสนาธรรมชาติของปกากะญอ “ออแก” หรือการนับถือผี หมายถึงผีที่คอยปกป้องรักษา ให้ความคุ้มครองคน มีทั้งผีที่สถิตอยู่ในธรรมชาติ เช่น ป่า ดันไม้ ตำธาร ที่นา เป็นต้น และที่สำคัญคือ ผีบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นศูนย์กลางความเชื่อของคนในระดับครอบครัว เครือญาติ เป็นกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวปกากะญอ ปกากะญอแบ่งระบบความเชื่อออกเป็น ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ปกากะญอเรียกสิ่งสูงสุดเหนือธรรมชาติว่า “ดำ ที ดำ เต้าะ”

ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ อธิบายได้โดยผ่านระบบการผลิตแบบรวมหมู่และการจัดการที่ดินของชาวปกากะญอ

ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน โดยอธิบายผ่าน “บระ” ซึ่งหมายถึง การเกิดใหม่การให้ชีวิตใหม่ บระเป็นเกณฑ์การปฏิบัติของการแต่งงาน การเกิดชีวิตใหม่การดำรงชีวิต

การตาย และความสัมพันธ์ของคน ครอบครัว และเครือญาติ มีจุดเริ่มต้นที่การแต่งงาน ซึ่งจะมี พิธีกรรมการเชื่อม บระ ของฝ่ายหญิงกับฝ่ายชายเข้าด้วยกัน

องค์ความรู้เหล่านี้จะผ่านเข้าสู่วิถีชีวิตของชาวปกากะญอผ่านกระบวนการ ชัดเกลาทางสังคม จากพ่อแม่สู่ลูก ผู้เฒ่าผู้แก่สู่ลูกหลานเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับวิถีของคนในชุมชนปกากะญอ

3.2.2 การประสานเชื่อมโยงและการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ ในขั้นนี้รูปแบบ การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ นอกจากจะมีแบบคนกับคน ยังขยาย ไปสู่แบบคนกับกลุ่ม การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในขั้นนี้ผู้นำได้แก่ พ่อหลวงจอนิ โอโคซา ร่วมกับ กลุ่มชาวปกากะญอในพื้นที่ ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานพัฒนาเอกชนภายนอก ได้แก่ สมาคมศูนย์รวมการศึกษาและวัฒนธรรมของชาวไทยภูเขาในประเทศไทย (ศ.ว.ท.) Inter Mountain People Education and Culture in Thailand Association (IMPECT) ได้ใช้หลักสูตรปกากะญอเป็น แกนนำในการถ่ายทอดแนวคิด ความเชื่อ ของปกากะญอสู่เด็กและเยาวชนด้วยวิธีการเรียนนอก ห้องเรียน เรียนรู้กับธรรมชาติ ทำให้จำนวนสมาชิกในกลุ่มนี้เพิ่มจำนวนขึ้นจาก 1 หมู่บ้าน ไปสู่ 7 หมู่บ้าน

นอกจากกลุ่มเด็กและเยาวชนแล้ว การขยายเครือข่ายการเรียนรู้ยังมีลักษณะ ขยายไปในแนวราบเชื่อมกับหมู่บ้านต่างๆ และขยายไปสู่แนวคิดในระดับภูมิภาคโดยตัวผู้นำเอง ได้เข้าไปปรับบทบาทเป็นผู้นำเครือข่ายชุมชนเผ่าไทย 13 ชนเผ่าและเป็นประธานเครือข่ายเกษตรภาค เหนือมีสมาชิก 100 กว่าองค์กร เมื่อผนวกกับการเข้าร่วมกิจกรรมระดับประเทศ เช่น พิธีบวชป่า 50 ล้านตัน ในโครงการบวชป่าชุมชน 50 ล้านตัน เพื่อเฉลิมพระเกียรติเนื่องในวโรกาสที่พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงครองราชย์สมบัติครบรอบ 50 ปี ทำให้กลุ่มต่าง ๆ เข้าร่วมมากขึ้น เกิด การขยายเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันมากขึ้น

จากภาพรวมของการรวมกลุ่มกันของคนหลายพวกหลายเผ่าในงานพิธีบวชป่า ดันไม้ 50 ล้านตัน เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชย์เป็นปีที่ 50 ซึ่ง ชุมชนได้ร่วมกันคัดเลือกพื้นที่ป่าและดันไม้ที่จะทำการบวชไว้จำนวนทั้งสิ้น 16,579 ไร่ จำนวน ดันไม้ 3,695,000 ตัน มาจากหมู่ที่ 4 จำนวน 4,554 ไร่ หมู่ที่ 14 จำนวน 5,025 ไร่ หมู่ที่ 17 จำนวน 7,000 ไร่ เพื่อทำการบวชป่าในวันที่ 8-9 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2540 ณ บ้านหนองเต่า ซึ่งถือเป็นโอกาส

สำคัญเพราะเป็นการบวชต้นไม้ครบ 50 ถ้านต้น และนำผ้าพระราชทานจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ได้รับพระราชทานในงานสิ่งแวดล้อมเมื่อวันที่ 3 มกราคม 2540 นำมาบวชต้นไม้ต้นที่ 50 ถ้านในครั้งนี้นี้ด้วย

การดำเนินงานในครั้งนี้ได้นำความเชื่อของชาวปกากะญอมาใช้ในการจัดงานนับแต่การเลือกบริเวณที่จะทำการบวชที่เรียกว่า “เส่ก่อเบะอะเด” หรือกิ่งเปลือกไม้แดง ถือเป็นเขตป่าอนุรักษ์ของบ้านหนองเต่ามีพันธุ์พืชสำคัญคือ ไม้ก่อ ไม้ทะโล้ ไม้เปลือกไม้แดง อันเป็นไม้เก่าแก่ของแถบนี้ขึ้นตามหนองน้ำ เคนป่าผืนนี้เคยอุดมสมบูรณ์แต่ถูกทำลายไปจากคนภายนอก มีสัตว์ป่าหลายชนิด เช่น เสือ เก้ง ไก่ป่า หมูป่า ชาวบ้านช่วยกันฟื้นฟูขึ้นมาจนเป็นป่าสมบูรณ์ ป่าผืนนี้ยังเป็นแหล่งอาหารสัตว์ป่าหลายชนิด เช่น ลูกก้อ มีก้อ ถึง 8 ชนิด เช่น เส่โก้ว เส่โถเอ๊ะ เส่ทอซู ฯลฯ

การกันพื้นที่นี้เป็นเขตอนุรักษ์ป่าและสัตว์ป่า เสี่ยงปิ่นที่เคยคังในแถบนี้เริ่มลดน้อยลง มีผลทำให้สัตว์ป่าเข้ามามากขึ้น เช่น หมูป่า เก้ง ไก่ป่า และเสือโคร่ง

การคัดเลือกต้นไม้ที่ 50 ถ้าน ที่จะทำการบวชคือต้นทะโล้ซึ่งมีชื่อเป็นภาษาปกากะญอว่า “เต๋อฮือชะ” อันเป็นต้นไม้ที่มีคุณลักษณะพิเศษคือสามารถขึ้นได้ทุกหนทุกแห่ง ตั้งแต่เทือกเขาหิมาลัยจนถึงใต้สุดประเทศไทย ทั้งยังมีคุณประโยชน์คือนำเป็นสมุนไพรแก้ไข้ได้ และคนปกากะญอก็นำใบไม้มาปิดเป่าสิ่งที่ไม่ดีออกไปจากชุมชนได้ด้วย

ดังนั้น อาศัยความรู้ที่ถ่ายทอดในขั้นนี้ยังเป็นการถ่ายทอดแนวคิดความเชื่อของปกากะญอที่มีการรักษาความสัมพันธ์ระหว่าง คน ชุมชนชาติ และสิ่งที่เหนือธรรมชาติ โดยอาศัยกระบวนการกลุ่ม และเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน

3.2.3 การดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้ จากการพัฒนาของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ จากแบบคนกับคน คนกับกลุ่ม และสู่กลุ่มกับกลุ่ม ทำให้เครือข่ายการเรียนรู้ดังกล่าวอยู่ในสถานะที่ดำรงอยู่ได้ในขณะนั้น พบว่า ผู้นำอย่างพ่อหลวงจอนิ โอโโคธา ที่มีความรู้เรื่องปกากะญอเป็นอย่างดีคือทั้งมีความรู้ ประสบการณ์ภายนอก สามารถนำความรู้ทั้งสองชุดมาผสมผสานกันได้เป็นอย่างดี ก่อให้ได้รับความศรัทธาจากชาวปกากะญอและชนเผ่าต่างๆ จนได้รับการยกย่องให้เป็นผู้นำชนเผ่า 13 เผ่า ประกอบกับการสอนให้เยาวชนปกากะญอ

ผู้จักภูมิปัญญาของชนเผ่าเอง ซึ่งกลุ่มเยาวชนในเครือข่ายแม่น้ำแม่วางส่วนหนึ่งเขาเรียนรู้หลักสูตร
ปกากะญอ ควบคู่ไปกับการศึกษาในระดับโรงเรียน

ในส่วนขององค์ความรู้ที่ถ่ายทอด พบว่า เนื้อหาในหลักสูตรของปกากะ
ญอนั้น เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณี ของปกากะญอซึ่งเป็นฐานความรู้ที่ใช้รักษา
ความสัมพันธ์ระหว่างคน ชนรรมชาติ และสิ่งเหนือชนรรมชาติ (ไวยิ่ง ทองมือ, 2536)

ส่วนวิธีการเรียนรู้นั้น พบว่า พ่อหลวงจอนิ เน้นการเรียนรู้ร่วมกันโดยอาศัย
เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการเผยแพร่แนวความคิดสู่สาธารณะ ดังเช่น คำกล่าวของพ่อหลวงจอนิ
โฮโคชา ที่ว่า “ เครือข่ายแม่น้ำแม่วาง ร่วมมือกันได้อย่างไร ทุกคนไม่ว่าอยู่ค้ำน้ำ กลางน้ำ
ปลายน้ำ ต่างก็ต้องกินน้ำ ใช้น้ำ คุยถูกก็ถูก คุยผิดก็ไม่ร่วมมือกัน คนทุกคนทั่วโลก เกิด กินอยู่
ตายเหมือนกัน ขนาดผิยังคุยกันได้ ...” คนกลุ่มที่สอง คือ ชาวบ้านและบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้ง
หมด “ทำคนเดียวไม่ได้ต้องหาเพื่อน ขณะนี้ได้จัดเตรียมหากคนมารับช่วงไว้แล้วจำนวนหนึ่ง การ
สนับสนุนที่จำเป็นให้ช่วยโยงให้บางหน่วยงาน เช่น คุรุประณซึ่งไม่เข้าใจ หากเขาเข้าใจ ผู้นำ
ผู้ทรงภูมิปัญญาในท้องถิ่นจะทำงานถ่ายทอดได้ดีขึ้น....”

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรณีศึกษาที่ 3 เครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนและเครือข่ายการเรียนรู้

1. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

1.1 ที่ตั้งและลักษณะทั่วไป

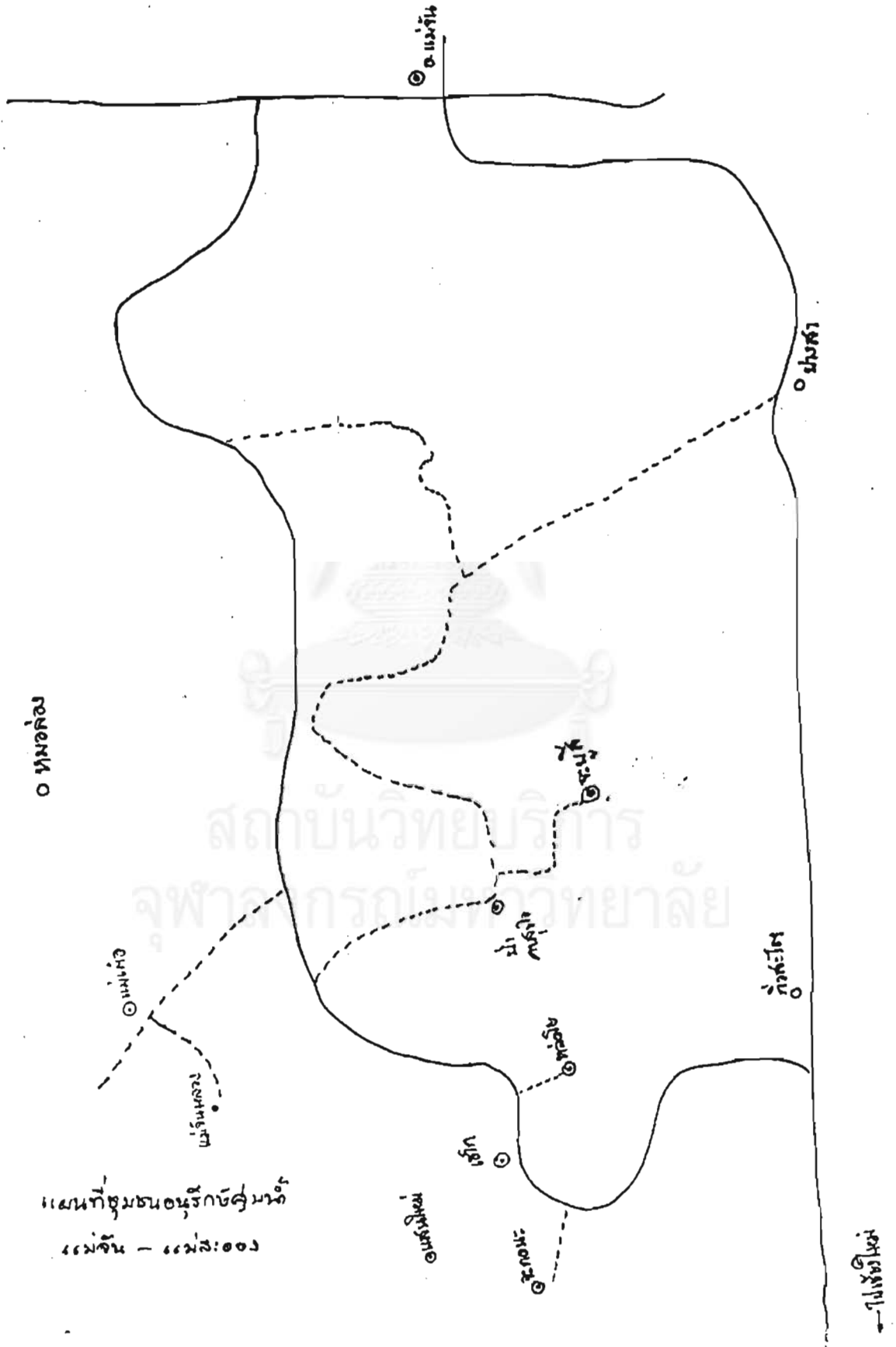
ลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง เป็นแม่น้ำสายสำคัญสายหนึ่งที่ไหลผ่านจังหวัดเชียงราย มีกำเนิดจากเทือกเขาในประเทศสหภาพพม่า ไหลผ่านอำเภอแม่จัน ถึงอำเภอแม่ฟ้าหลวง ไหลลงแม่น้ำกกในเขตอำเภอเชียงแสน มีพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 165,000 ไร่

หมู่บ้านทั้ง 26 หมู่บ้านบนคอยแม่สะลอง ตั้งอยู่บนพื้นที่สูงโดยเฉลี่ย 1,000 เมตร รทก. และพื้นที่ทำกินอยู่สูงถึง 1,400 เมตร รทก. พื้นที่เหล่านี้อยู่ในเขตต้นน้ำปฏุมภูมิของลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง พื้นที่ทำกินมีความลาดชันสูงตั้งแต่ 20-90% เป็นเหตุให้เกิดการชะล้างของผิวหน้าดินและการทะลายของหน้าดินสูง นำไปสู่การเสื่อมสภาพของดินต้องเปลี่ยนไปหาพื้นที่ทำกินใหม่ การทำลายดินน้ำถาวร โดยการตัดฟันป่าไม้เพื่อการเพาะปลูกจึงเพิ่มขึ้นทุกปี จากการสำรวจพบว่า มีป่าไม้ที่ยังคงสภาพสมบูรณ์ในเขตพื้นที่เหลือประมาณร้อยละ 10-40 ของพื้นที่ ส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณยอดเขาหรือเป็นป่าที่อยู่ติดกับหมู่บ้านตามเชิงเขาชายแดนไทยพม่า (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2539)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนภาพที่ 6 แสดงแผนที่ชุมชนอนุรักษ์ถ้ำน้ำแม่จัน-แม่ตะดอง

1.2 บริบทของชุมชน

1.2.1 ด้านเศรษฐกิจ

หมู่บ้านทั้ง 26 หมู่บ้านมีรายได้เฉลี่ยสูงสุดของหมู่บ้านเหล่านี้ประมาณ 30,000 บาทต่อปี รายได้เฉลี่ยต่ำสุดประมาณ 6,000 บาทต่อปี ซึ่งถือว่ามียาได้เฉลี่ยที่ต่ำมาก เขาชนในหมู่บ้านจึงต้องออกไปทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน เพื่อนำเงินมาซื้อข้าวและอาหารให้แก่ครอบครัว

ในปัจจุบันรายได้หลักของหมู่บ้านได้จากการเกษตร แต่เนื่องจากพื้นที่ทำกินไม่เพียงพอ จึงทำให้รายได้ของชาวเขาค้ำ ส่วนใหญ่ผลผลิตจะเพียงพอกับการบริโภคในรอบปี

การเกษตรในเขตลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลองของชาวเขาโดยทั่วไปใช้ระบบการเกษตรแบบดั้งเดิมตามจารีตประเพณี อาจแบ่งออกกว้างๆ เป็น 2 ลักษณะ คือ

(1)การใช้ที่ดินแบบเลื่อนลอย ของชาวเขากลุ่มที่ปลูกฝิ่น(ตามจารีตประเพณี) ลักษณะการใช้ที่ดินทางการเกษตรแบบนี้จะใช้พื้นที่เพาะปลูกซ้ำๆ หลายๆ ปี จนดินเสื่อมความสมบูรณ์ จึงขยายที่ทำกินไปแห่งใหม่ที่เป็นป่าสมบูรณ์ รวมทั้งย้ายหมู่บ้านไปอยู่ใกล้ๆ พื้นที่ทำกินแห่งใหม่นั้นด้วย

(2)การใช้ที่ดินแบบหมุนเวียน ส่วนใหญ่เป็นชาวเขากลุ่มที่ไม่ปลูกฝิ่น ได้แก่ เผ่ากะเหรี่ยง ลัวะใช้ที่ดินปลูกข้าวไร่เป็นพืชหลักเพียง 1 ฤดู แล้วจึงย้ายพื้นที่เพาะปลูกไปยังพื้นที่ใหม่ ปล่อยพื้นที่เพาะปลูกเดิมนั้นให้เป็นป่าไม้ มีการฟื้นฟูสภาพเป็นเวลา 5-8 ปี จึงเวียนกลับมาใช้พื้นที่นั้นเพาะปลูกอีก

ลักษณะการใช้ที่ดินของชาวเขาส่วนใหญ่ในพื้นที่เขตลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลองเป็นแบบหมุนเวียนจะเริ่มถางหญ้าเตรียมพื้นที่ในไร่เก่าหรือไร่ใหม่ซึ่งถูกฟักตัวมาแล้ว 2-3 ปีตั้งแต่เดือนธันวาคมไปจนถึงเดือนมีนาคม หลังจากการถางหญ้าแล้วจะเผาหญ้าที่ถาง ตามด้วยการใช้จอบขุดพลิกดินตากไว้พร้อม ๆ กันกับการกำจัดวัชพืช (รากของหญ้าคา) ไปด้วย การเพาะปลูกจะเริ่มประมาณเดือนเมษายนถึงเดือนพฤษภาคม ในพื้นที่ที่ไร่มีความลาดชันไม่มากนัก ครัวเรือนที่เลี้ยงควายจะใช้แรงงานควายไถพลิกดินอีกด้วย

การปลูกพืชจะปลูกพืชที่สำคัญ 2 ชนิด ข้าว(ข้าวเจ้า) และข้าวโพด(ชนิดใช้เลี้ยงสัตว์) การใช้พื้นที่ปลูกพืชทั้ง 2 ชนิดนี้ มีทั้งปลูกซ้ำที่ทุกปี หรือการใช้วิธีปลูกสลับหลาย ๆ ระบบ เช่น

- ปีที่ 1 ข้าว , ปีที่ 2 ข้าวโพด , ปีที่ 3 ข้าว , ปีที่ 4 ข้าวโพด
- ปีที่ 1 ข้าว , ปีที่ 2 ข้าว , ปีที่ 3 ข้าวโพด
- ปีที่ 1 ข้าวโพด , ปีที่ 2 ข้าวโพด , ปีที่ 3 ข้าว

ในการใช้ที่ดิน ชาวเขาในพื้นที่จะให้ความสำคัญแก่การปลูกข้าวมากที่สุด กล่าวคือ ถ้าพื้นที่มีความสมบูรณ์ก็จะใช้ปลูกข้าวจนกระทั่งข้าวเริ่มมีผลผลิตลดลง จึงจะเปลี่ยนมาปลูกข้าวโพด นอกจากพืชหลัก 2 ชนิดนี้แล้ว ยังมีการปลูกพืชรองและพืชผสมอื่นๆ ลงไปด้วย การใช้พื้นที่แบบซ้ำที่นี้ ชาวเขาจะปลูกซ้ำไปเรื่อย ๆ จนกว่าผลผลิตจะตกต่ำหรือพืชผลไม่งาม ซึ่งอยู่ในช่วงเวลา 4-8 ปี จึงมีการพักพื้นที่นั้นไว้ประมาณ 3-5 ปี ขณะที่พื้นที่ถูกพักนั้น สิทธิการเป็นเจ้าของยังเป็นของผู้ทำประโยชน์ที่ดินคนเดิม อย่างไรก็ตาม ในแปลงที่ใช้สำหรับปลูกข้าวหรือข้าวโพด เจ้าของจะกันพื้นที่ส่วนหนึ่ง ประมาณ 100-200 ตารางวา ใช้สำหรับปลูกพืชรอง ได้แก่ ถั่วเหลือง ถั่วลิสง งาขาว เป็นต้น พืชเหล่านี้เป็นพืชที่ทำรายได้เป็นเงินสดและเป็นพืชอาหาร พื้นที่ที่ถูกกันสำหรับปลูกพืชเหล่านี้ก็จะถูกเปลี่ยนไปในแต่ละปีด้วย ลักษณะการปลูกของชาวเขาในพื้นที่นี้จึงเป็นการปลูกแบบหมุนเวียน ทั้งประเภทของพืชที่ปลูก และหมุนเวียนการใช้ประโยชน์พื้นที่ดิน

1.2.2 ด้านสังคม

พื้นที่คอยแม่สะลองประกอบด้วยชนหลายเผ่า ได้แก่ อาข่า (อีโก้) ลาหู่ (มุเซอ) ลีซอ (ลีซอ) เมียน (เย้า) และจีนฮ่อ ชนเผ่าเหล่านี้มีปัญหาเรื่องสัญชาติ เนื่องจากนโยบายรัฐบาลเรื่องความมั่นคง เนื่องจากชาวเขาเป็นชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย ซึ่งไม่ได้รับการยอมรับว่าเป็นคนไทย ไม่มีบัตรประจำตัวประชาชน จึงทำให้ขาดสิทธิต่าง ๆ ที่คนไทยได้รับตามกฎหมาย

ด้านสาธารณสุขโลก หมู่บ้านส่วนใหญ่มีแหล่งน้ำธรรมชาติ คือ ประปาภูเขาหรือแหล่งน้ำซับ ซึ่งไม่เพียงพอต่อความต้องการใช้น้ำได้ตลอดทั้งปี เพราะแหล่งน้ำมีขนาดเล็ก มีปริมาณน้ำไม่เพียงพอ ในฤดูแล้งจะขาดแคลน

นอกจากนี้ยังมีปัญหาสำคัญอื่น เช่น เรื่องสุขภาพอนามัย ปัญหายาเสพติด รวมทั้งผลจากการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและระบบการปกครอง การขาดแคลนแหล่งอาหาร เป็นต้น

1.3 การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรป่าไม้

สภาพป่าไม้ในเขตพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์น้อย เนื่องจากสภาพพื้นที่ของลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง อยู่ติดกับชายแดนประเทศพม่าด้านอำเภอแม่จัน และกิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง จ.เชียงราย เป็นเขตที่มีการอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนต่างๆ ทั้งอพยพเข้ามาจากประเทศพม่า และอพยพออกจากเขตต้นน้ำแม่จัน-แม่สะลอง ไปยังพื้นที่ส่วนอื่นๆ ของประเทศไทย สาเหตุของการอพยพส่วนหนึ่งได้แก่ การเคลื่อนย้ายพื้นที่ทำกิน

นอกจากนี้ที่ตั้งของหมู่บ้านในพื้นที่ดังกล่าวยังอยู่บนพื้นที่สูงโดยเฉลี่ย 1,000 เมตร รทก. และพื้นที่ทำกินก็อยู่บนพื้นที่สูงถึง 1,400 เมตร รทก. พื้นที่เหล่านี้อยู่ในเขตต้นน้ำปฐมภูมิของลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง พื้นที่ทำกินมีความลาดชันสูงตั้งแต่ 20-90 % เป็นเหตุให้เกิดการชะล้างของผิวน้ำดิน และการพังทลายของหน้าดินสูง นำไปสู่การเสื่อมสภาพของดิน ต้องเปลี่ยนไปหาพื้นที่ทำกินใหม่ การทำลายดินน้ำลำธารโดยการตัดฟันป่าไม้เพื่อการเพาะปลูกจึงเพิ่มขึ้นทุกปี จากการสำรวจพบว่าป่าไม้ที่ยังคงสภาพสมบูรณ์ในเขตพื้นที่เหลือประมาณร้อยละ 10-40 ของพื้นที่ส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณยอดเขา หรือเป็นป่าที่อยู่ติดกับหมู่บ้านตามเชิงเขาชายแดนไทย-พม่า

การปลูกพืชเศรษฐกิจในเขตต้นน้ำก็ขยายตัวมากขึ้นอย่างรวดเร็ว เนื่องจากพื้นที่ดินเสื่อมสภาพ ชาวเขาที่เคยปลูกพืชหลักเพื่อบริโภค เช่น ข้าว ข้าวโพด ไม่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน การยอมรับพืชชนิดอื่นจึงมีมากขึ้น เช่น กะหล่ำปลี ซึ่งเป็นพืชที่ให้รายได้ดีแก่เกษตรกรชาวเขา แต่ต้องใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชมาก ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมในเขตต้นน้ำอย่างมาก

สาเหตุที่ทำให้พื้นที่ป่าต้นน้ำเสื่อมโทรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การตัดถนนเพื่อความมั่นคงและการท่องเที่ยว ซึ่งเริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ.2531 นอกจากนี้ ถนนยังเป็นการส่งเสริมให้วิถีชีวิตของชุมชนชาวเขาที่อยู่ใกล้ถนนสะดวกขึ้น มีความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น และนำทรัพยากรออกจากป่าได้ง่าย

ชาวเขาที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้มีความมั่นใจในการใช้พื้นที่ทำกินค่อนข้างน้อย เนื่องจากนโยบายการจัดการทรัพยากรของรัฐ และปัญหาสิทธิพลเมืองไทย ดังนั้นชาวเขาจำนวนหนึ่งจึงไม่สนใจพัฒนาการเกษตรถาวร เพราะเกรงว่าจะถูกยึดพื้นที่ หรือถูกไล่ออกจากพื้นที่ที่ได้อยู่อาศัยมาเป็นเวลานาน

ผลจากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานเรื่องคุณภาพชีวิตแม่และเด็กชาวเขากลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง โดยความร่วมมือขององค์กรชาวบ้านอนุรักษ์กลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง หน่วยงานพัฒนาภาครัฐ และเอกชน(2538) ทำให้เห็นว่าปัญหาที่กระทบต่อจำนวนพื้นที่และความสมบูรณ์ของป่าไม่เกิดจากการที่พื้นที่บริเวณนี้ผ่านการใช้งานมาเป็นเวลานานจากคนหลายรุ่นที่อพยพเข้ามาในประเทศไทย จนพื้นที่ไม่สามารถฟื้นคืนความสมบูรณ์ขึ้นมาได้ทันกาล ทำให้ชาวเขาต้องบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำไร่เพิ่มมากขึ้น

จากปัญหาต่างๆ ที่ชาวเขากลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลองประสบ เมื่อผนวกกับนโยบายการเพิ่มพื้นที่ป่าของรัฐ และนโยบายความมั่นคง รวมทั้งกระแสการอนุรักษ์ที่เข้ามา ทางออกทางหนึ่งที่ชาวเขากลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลองเห็นว่าเหมาะสมคือ การเข้าร่วมกับกระแสอนุรักษ์ โดยเน้นกิจกรรมการปลูกป่าเป็นกิจกรรมหลักในการแสดงออกถึงภูมิปัญญาของชาวเขาในการรักษาป่า เช่น โครงการปลูกป่าพระราชทานชัยพัฒนาแม่ฟ้าหลวง กลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง จังหวัดเชียงราย โครงการบวชป่าชุมชน 50 ล้านต้น จังหวัดเชียงราย โครงการวนเกษตรในเขตกลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง จังหวัดเชียงราย เป็นต้น โดยสอดคล้องกับพิธีกรรมและความเชื่อในการรักษาป่าของชาวเขาเหล่านี้ลงไป

2. ข้อมูลพื้นฐานของเครือข่ายการเรียนรู้

เครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ขององค์กรชุมชนอนุรักษ์กลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สะลอง ประกอบด้วย กลุ่มผู้นำ (ชาย) กลุ่มสตรี กลุ่มผู้อาวุโส และกลุ่มเยาวชน ซึ่งกลุ่มเหล่านี้ได้อยู่ภายใต้ชื่อว่า “องค์กรชุมชนอนุรักษ์กลุ่มน้ำแม่จัน - แม่สะลอง โดยมีมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขาเป็นองค์กรสนับสนุนและส่งเสริมให้ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่ การดำเนินกิจกรรมเหล่านี้มีการจัดทำในรูปแบบโครงการตามความต้องการของชุมชน มีการจัดทำในรูปแบบการดำเนินงาน

ตอนที่ 2 รูปแบบในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

องค์ประกอบในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ได้แก่ คน ความรู้ และทรัพยากร

2.1 คน

2.1.1 ผู้นำหลัก ผู้ที่มีบทบาทเด่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยใช้วิธีการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกัน ภายใต้คำว่าเครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนอนุรักษ์กลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง ได้แก่ นางเตือนใจ ดีเทศน์ เกิดเมื่อวันที่ 8 เมษายน พ.ศ.2495 ในครอบครัวนาย

ทหารชั้นผู้ใหญ่ ปัจจุบันอายุ 45 ปี สมรสกับ นายธนูชัย ตีเทศน์ นักประชาสงเคราะห์ มีบุตรหญิง 1 คน บุตรชาย 1 คน สำเร็จการศึกษาปริญญารัฐศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับสอง จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีประสบการณ์เกี่ยวกับการพัฒนาชนบทตั้งแต่ พ.ศ.2517

ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเลขาธิการมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา มีประสบการณ์ทั้งในและต่างประเทศ ได้รับรางวัล ASHOKA FELLOW พ.ศ.2533-2535 จากสหรัฐอเมริกา รางวัลคนดีศรีสังคม พ.ศ.2534 รางวัล THE GLOBAL 500 จาก UNITED NATION ENVIRONMENT PROGRAM (UNEP) เนื่องในโอกาสวันสิ่งแวดล้อมโลก เมื่อวันที่ 6 มิถุนายน พ.ศ.2535 และรางวัล GOLDMAN ENVIRONMENTAL PRIZE โดย GOLDMAN FOUNDATION USA ในฐานะผู้แทนของทวีปเอเชีย เมื่อวันที่ 18 เมษายน พ.ศ.2537 ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์จตุรภรณ์มงกุฎไทย (จม.) พ.ศ.2530

2.1.2 มูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา เป็นองค์กรแรกที่เข้ามาพัฒนาพื้นที่คอยแม่สะลองตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 และมีสำนักงานกลางทำหน้าที่ประสานงานกับองค์กรภายนอกอยู่ที่อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย

- (1) วัตถุประสงค์
- (2) ปรัชญาการทำงาน
- (3) แนวทางการดำเนินงาน

2.1.3 กลุ่มผู้นำ เป็นผู้นำที่เกิดขึ้นจากการหนุนเสริมของมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา เช่น นายจะกอ แอแตะ ผู้ใหญ่บ้านจะกอนะ นายชลดดา ฟังผู้ ผู้ใหญ่บ้านป่าคาสุขใจ ซึ่งกลุ่มผู้นำเหล่านี้ทำหน้าที่ถ่ายทอดแนวคิด องค์ความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เข้าสู่ชุมชนของตน

2.2 ความรู้ ความรู้ที่ถ่ายทอดภายในเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เขตลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลองที่พบสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

2.2.1 ความรู้ภายนอก แบ่งเป็น 2 กลุ่มดังนี้

- (1) กลุ่มความรู้ด้านอาชีพ ได้แก่ การเกษตรยั่งยืนบนที่สูง การทำกล้วยตาก หัตถกรรมพื้นเมือง
- (2) กลุ่มความรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ การเพาะชำต้นกล้า การป้องกันไฟป่า

2.2.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่น แบ่งเป็น 3 กลุ่ม ตามความสัมพันธ์ระหว่างคน ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่พบมีดังนี้

(1) กลุ่มพิธีกรรม ได้แก่ พิธีโล้ชิงช้า พิธีไล่ผี พิธีกินข้าวใหม่ ซึ่งตามคำบอกเล่าของเจ้าหน้าที่มูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา แสดงให้เห็นว่าทุกเผ่าจะมีการทำพิธีกรรมอยู่ในชนเผ่าของตนตลอดทั้งปี และในงานพิธีบวชป่าที่บ้านรวมใจ เมื่อวันที่ 5-6 กันยายน พ.ศ.2539 พบว่า ทุกเผ่ามีพิธีการไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองป่า

(2) กลุ่มขนบธรรมเนียม ประเพณี ในชนเผ่าอาข่าพบว่า เพศหญิงมีบทบาทในการดำเนินกิจกรรมสังคม จนถึงขั้นมีการจัดตั้งกลุ่มสตรีเพื่อดำเนินกิจกรรมด้านต่าง ๆ ได้แก่ การออมทรัพย์ การทำกล้วยตาก

(3) กลุ่มความเชื่อ ในทุกเผ่าจะมีความเชื่อและข้อห้าม หรือกฎเกณฑ์เกี่ยวกับป่า และมีการแบ่งเขตพื้นที่กันไว้ห้ามผู้ใดเข้าไปรบกวน เพราะเชื่อว่าบริเวณนั้นเป็นที่อยู่ของผีป่า และมีการทำพิธีกรรมทุกปี

2.3 ทรัพยากร เนื่องจากพื้นที่บนดอยแม่สะลองผ่านการใช้พื้นที่อย่างหนักในอดีต เนื่องจากการอพยพเข้ามาทำนากินในบริเวณนั้นของชาวเขาหลายระลอก ทรัพยากรดินจึงเสื่อมสภาพอย่างรุนแรง ทำให้ชาวเขาต้องบุกเบิกพื้นที่ป่าสมบูรณ์เพื่อทำไร่ จำนวนพื้นที่ป่าจึงลดลง ประกอบกับกระแสนการปลูกฝิ่นของชาวเขา ซึ่งทำให้พื้นที่ป่าลดจำนวนลงมากขึ้น จากปัญหาเรื่องดินและป่า นำมาสู่เรื่องน้ำ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันตามระบบนิเวศน์ ปริมาณน้ำที่ใช้ในการทำไร่ข้าวโพด ไร่ข้าวจึงมีจำนวนจำกัด ดังนั้นอาจสรุปได้ว่าทรัพยากรดินน้ำป่าของพื้นที่ดอยแม่สะลองนั้นไม่จัดอยู่ในชั้นอุดมสมบูรณ์ จึงเป็นเหตุให้ชุมชนต้องหาทางออกให้กับระบบนิเวศน์และชุมชน โดยการนำแนวคิดเรื่องการเกษตรยั่งยืนและการอนุรักษ์ป่าเข้ามาแก้ปัญหของชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างสมดุล

ดังนั้นทรัพยากรป่าไม้ที่จำเป็นในการพัฒนาพื้นที่ดอยแม่สะลอง มี 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ

(1) ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะดิน น้ำ ป่า ที่ต้องเร่งฟื้นฟูความสมบูรณ์ให้กับพื้นที่ เพื่อใช้เป็นทุนในการดำรงชีพของชาวเขาเผ่าต่าง ๆ

(2) เงินทุน ซึ่งรวมถึงเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่ได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ เช่น องค์กร Bread for the World และ องค์กร Tewe Des Homme ประเทศเยอรมัน ทั้ง 2 องค์กรเป็นองค์กรหลักในการสนับสนุนการทำงานของมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา ซึ่งกำลังจะหมดโครงการในสิ้นปี พ.ศ. 2540 นี้

องค์ประกอบดังกล่าวข้างต้น ได้แก่ ผู้นำหลัก ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มให้เกิดการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในเขตคอยแม่สะลอง โดยมีการหนุนเสริมของมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา ด้วยวิธีการสร้างผู้นำชุมชนขึ้นในพื้นที่ต่าง ๆ และอาศัยการถ่ายทอดความรู้ภายนอกในเรื่องเกษตรยั่งยืนสู่ชุมชน พร้อมกับรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้นมาผสมผสานกับความรู้ภายนอก กระบวนการเรียนรู้ที่จะผสมผสานความรู้เหล่านี้เข้าด้วยกันจึงเป็นกลไกสำคัญที่สามารถอธิบายการเกาะเกี่ยวกันเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ของกลุ่มอนุรักษ์แม่น้ำแม่จัน-แม่สะลอง

2. กิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน

จากการศึกษาพบว่า กิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้ในพื้นที่คอยแม่สะลอง มีดังนี้

2.1 กิจกรรมการเรียนรู้ ในพื้นที่กลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง โดยมีมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา (พชภ.) เป็นหน่วยในการให้การศึกษา จากแผนการดำเนินงานประจำปี 2539 ของมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา กิจกรรมทั้งหมดอยู่ในรูปของโครงการหรืองาน ซึ่งมีวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และแนวทางการดำเนินงานชัดเจน กิจกรรมต่าง ๆ มีดังนี้

2.2 วิธีการเรียนรู้ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในพื้นที่กลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง มีหลายวิธีดังนี้

(1) การประชุมกลุ่ม จากการสังเกตและเข้าร่วมกิจกรรมการประชุม พบว่า รูปแบบการประชุมกลุ่มเป็นวิธีที่ทางมูลนิธิฯ ใช้ในการส่งเสริมการคิด วิเคราะห์ของชาวบ้าน วิธีการที่พบในขณะที่เข้าร่วมประชุมกลุ่ม คือ เจ้าหน้าที่มูลนิธิฯ 1 คน กับกลุ่มผู้นำชาวบ้านประชุมร่วมกัน โดยนั่งล้อมวงพูดคุยถึงปัญหาต่างๆ ภายในหมู่บ้านของตน

ผู้นำชาวบ้านคนหนึ่งได้พูดถึงปัญหาว่า “หมู่บ้านเราตอนนี้มีขยะมาก กระจองก็มาก ฝูงพลาสติกมีเพิ่มขึ้นทุกวัน เค้าก็ยาก กลิ่นเหม็นมาก”^{*}

ผู้นำคนที่ 2 ได้เสริมปัญหานี้ว่า “เล็กๆ ของเราชอบไปซื้อและทิ้งกะกะ สกปรกมาก”^{**}

ปัญหาต่างๆ เหล่านี้กลุ่มผู้นำจะนำมาเล่าสู่กันฟัง โดยมี เจ้า หน้าที่จะเป็นผู้นำประสมการณ์จากภายนอกเล่าสู่กลุ่ม ดังเช่น

* จากการเข้าร่วมกิจกรรมเมื่อวันที่ 5-6 กันยายน พ.ศ.2539

** จากการเข้าร่วมกิจกรรมเมื่อวันที่ 5-6 กันยายน พ.ศ.2539

คุณเดือนใจ ดิเทศน์ (เจ้าหน้าที่มูลนิธิฯ) กล่าวว่า “ขณะนี้ในหมู่บ้านเรามีการได้กระเบื้อง มาขายและพวกเราก็ซื้อกัน รู้ไหมว่าพวกกระเบื้องเหล่านี้กว่ามันจะย่อยสลายใช้เวลาเท่าไร พวก องพลาศติกก็เหมือนกัน ใช้เวลาถึงกว่า 400 ปี ....”

นอกจากนี้จากการศึกษาเอกสารการดำเนินงานโครงการของมูลนิธิฯ พบว่า มีโครงการ ประชุมสัมมนาจำนวนมากในแต่ละปี เช่น โครงการสัมมนากลุ่มเขาวชนอนุรักษณ์ุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง ในหมู่บ้านต่างๆ

จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่มูลนิธิฯหลายคน ให้คำตอบตรงกันว่า วิธีการนี้ใช้กับคนทุกหมู่บ้าน ทุกเผ่า และบ่อยครั้งกลุ่มที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันมาจากต่างเผ่า ซึ่งในแต่ละเผ่าจะมีคนที่พูดภาษาไทยได้คอยเป็นล่ามและตัวแทนความคิดให้กับเผ่าของตน ดังเช่น การประชุมกลุ่มจึงเป็นวิธีการเรียนรู้ วิธีการหนึ่งที่มูลนิธิฯ ได้นำมาใช้กับกลุ่มชาวเขาด้วย จะเห็นได้จากกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้น

(2) การพาไปศึกษาดูงาน

แม้ว่าการพาชาวเขาออกนอกพื้นที่จังหวัดเชียงรายจะมีความยุ่งยากมากเพราะต้องทำเรื่องขออนุมัติจังหวัดโดยระบุสถานที่ เส้นทาง ชื่อ ที่อยู่ จำนวนของชาวเขาที่จะเดินทาง พร้อมกับหนังสือรับรองว่าเป็นชาวต่างด้าวที่เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทย และวันเดินทางไป-กลับอย่างละเอียด แต่ทางมูลนิธิฯ ได้จัดให้มีการไปศึกษาดูงานนอกสถานที่อย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง และจัดให้มีการศึกษาดูงานในตัวจังหวัดหลายครั้งต่อปีเพราะสามารถเดินทางได้โดยไม่ต้องทุกขออนุญาต

ดังจะสังเกตได้จากคำพูดของ จุฑามาศ ราชประสิทธิ์ ที่กล่าวไว้ว่า “เราพาชาวบ้านออกไปดูงานกันบ่อย เกือบทุกเดือน แต่อยู่ในตัวจังหวัด เราออกไปนอกตัวจังหวัดบ้างปีละครั้ง เพราะยุ่งยากต้องทำเรื่องขออนุญาต นี่ก็คิดว่าเราจะพาไปดูกลุ่มออมทรัพย์ที่สร้างเหมือนกันเองก็ไม่เคยไป” (จุฑามาศ ราชประสิทธิ์, สัมภาษณ์, 5-6 กันยายน 2539)

ผู้ใหญ่ว่า กอ แอตะ เล่าว่า “การทำไร่แบบนี้ ได้มาจากการไปดูงานไร่นาป่าผสมของลุงอินคำ คำยา ที่เชียงราย เมื่อปีพ.ศ. 2530 ครั้งนั้นไปด้วยกัน 30 คน..” (คนศิริสังคม, 2526 หน้า 55)

ผู้ใหญ่ว่า กอ แอตะ เป็นหนึ่งในคณะ 6 คน ที่ไปอบรม HIGHLAND SUSTAINABLE AGRICULTURE ที่ประเทศฟิลิปปินส์ โดย Mindanao Baptist Rural Life Centre เป็นองค์กรฝึกอบรมเป็นเวลา 14 วัน เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2533 (คนศิริสังคม, 2526 หน้า 56)

(3) การพาทำ

มูลนิธิฯ จะมีการจัดโครงการต่างๆ ขึ้น เช่น โครงการแปลงสาธิตเกษตรที่สูงบ้านชินโตภณพนิช ซึ่งมีวัตถุประสงค์ให้เป็นแปลงสาธิตการทำเกษตรที่สูงของเยาวชนบ้านป่าคาสุขใจและเป็นสถานที่ศึกษาดูงานเป็นตัวอย่างให้เกษตรกรในเขตลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง โดยให้ชาวบ้านเข้าร่วมการทำกิจกรรมกับเจ้าหน้าที่มูลนิธิฯ

โครงการพัฒนาบุคลากรแกนนำโครงการป่าถาวรและวนเกษตร (เม.ย.-พ.ค.38) เพื่อให้บุคลากรในชุมชนทั้งผู้นำและเยาวชนชาย-หญิง ซึ่งจะเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินงานโครงการป่าถาวรและวนเกษตร ได้มีความสามารถในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน บริหารจัดการองค์กร และเข้าใจระบบนิเวศน์วิทยาเขตภูเขาอย่างเป็นองค์รวม โดยบุคคลเหล่านี้จะได้รับการอบรมและปฏิบัติงาน โดยมีเจ้าหน้าที่มูลนิธิฯ เป็นที่ปรึกษาและร่วมกิจกรรม

โครงการวนเกษตรในเขตลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง (2538-2540) รวม 3 ปี เพื่อสนองพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะพระราชทานป่าไม้ให้พสกนิกรไทยทั่วประเทศ เนื่องในวโรกาสที่ทรงครองราชย์เป็นปีที่ 50 ในปี พ.ศ.2539 (จากแผนการดำเนินงานโครงการและรายงานประจำปีของมูลนิธิฯ)

(4) การฝึกอบรมและการจัดกิจกรรม

การฝึกอบรมและการจัดกิจกรรม ได้ถูกกำหนดไว้ในแผนการดำเนินงานของมูลนิธิฯ เช่น การจัดค่ายเยาวชน การจัดกิจกรรมวิถีโอเอคลื่อนที่ การฝึกอบรมป้องกันและควบคุมไฟป่า (จากเอกสารแผนการดำเนินงานปี 2539 ของมูลนิธิฯ)

ตอนที่ 3 กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ พัฒนาการของเครือข่ายการเรียนรู้ และขั้นตอนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ดังนี้

3.1 พัฒนาการของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

เครือข่ายอนุรักษ์กลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลองเกิดขึ้นจากการปฏิบัติงานของมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา(พชก.) ที่ได้เข้ามาพัฒนาชุมชนชาวเขาเขตกลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลองตั้งแต่ พ.ศ. 2529 จนถึงปัจจุบัน โดยประสานงานกับหน่วยงานหลักในพื้นที่ คือ ศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาจังหวัดเชียงราย และศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนจังหวัดเชียงรายตั้งแต่ช่วงสำรวจโครงการ พ.ศ.2528 เป็นต้นมา

ในช่วง 5 ปีแรกนั้น พชก.(พ.ศ.2529-2533) เป็นช่วงที่ยังไม่มีหน่วยงานอื่นขยายการพัฒนาเข้ามาในเขตพื้นที่นี้ ในช่วงนี้กิจกรรมหลักของ พชก. จึงเป็นเรื่องของการเตรียมความพร้อมขั้นพื้นฐานให้แก่ชุมชนชาวเขา ทั้งทางด้านการเมือง การปกครอง การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานให้แก่ชุมชนชาวเขา ทั้งทางด้านการเมือง การปกครอง การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานตามหลักสูตรของกรมการศึกษาออกโรงเรียน การพัฒนาระบบการเกษตร การอนุรักษ์ดินและน้ำ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การให้บริการสาธารณสุขขั้นมูลฐาน เช่น การบริการ ยาสามัญประจำบ้าน การให้ความรู้ในการรักษาสุขภาพอนามัยที่ดี เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้าน และการประสานงานระหว่างเจ้าหน้าที่สาธารณสุขและชุมชน โดยมีจุดมุ่งหมายให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ร่วมกันระหว่างองค์กรชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ของ พชก. ในการปรับทิศทางพัฒนาชุมชนแบบผสมผสาน ต่อมาในปี พ.ศ.2534 ได้เริ่มการสร้างเครือข่ายองค์กรชาวบ้านอนุรักษ์กลุ่มแม่จัน-แม่สะลอง โดยมีหมู่บ้านที่ พชก. เข้าไปปฏิบัติงานตั้งแต่ปีแรกจำนวน 5 หมู่บ้าน ได้แก่ แม่เต่า ป่าคาสุขใจ หล่อโย เฮโก และจะกอนะ เป็นหมู่บ้านนำร่อง ต่อมาได้ขยายไปยังหมู่บ้านชาวเขาที่อยู่โดยรอบ รวมทั้งสิ้น 28 หมู่บ้าน

ผู้ใหญ่จะก่อ เถ้ารายละเอียดของงานเครือข่ายให้ฟังว่า “.....เครือข่ายอนุรักษ์มีอยู่ 5 หมู่บ้านซึ่งเป็นหมู่บ้านนำร่อง คือ แม่เต่า อยู่ต้นน้ำแม่สะลอง ป่าคาสุโข หล่อโฮ เฮโก และจะกอนนะ อยู่ต้นน้ำแม่จัน สามหมู่บ้านแรกเป็นอาข่า (อีโก้) เฮโกเป็นลีซอและจะกอนนะเป็นมุเซอ (ลาฮู) หมู่บ้านทั้ง 5 หมู่บ้านเริ่มปักหลักมาเมื่อประมาณ 15-20 ปีนี้เอง เดิมทั้งหมดก็อยู่ตามตะเข็บชายแดน ก็เวียนไปมาแถวๆ นี้ มาตั้งหลักฐานกันไม่นานนี้เอง แม่เต่าที่ไม่โยกย้ายก็มีเหตุผลว่าไม่มีที่จะไปอีกแล้ว ในอดีตคนน้อย ย้ายไปมาได้ ทรัพยากรยังมาก ตอนนี่คนเยอะ พื้นที่จำกัด ไปฝั่งพม่าก็ไม่ปลอดภัย ก็จำเป็นต้องปักหลัก ผู้นำหมู่บ้านทั้ง 5 จะพบปะกันเสมอเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสบการณ์ และช่วยกันพัฒนาระบบเกษตรยั่งยืนขึ้นมา เราคุยกันว่าปัจจุบันเราทำเหมือนเมื่อก่อนไม่ได้ เราควรเลือกและทำเกษตรยั่งยืนเพื่อให้เราและลูกหลานอยู่กินและมีความสุข ก็พูดกับพี่น้องชาวเขาอยู่เสมอ ที่ทำอย่างเดิมกันมาหลายชั่วอายุคนก็ไม่เห็นมีใครรวย เราทำเหมือนเมื่อก่อนไม่ได้แล้ว ต้องปลูกสร้างชีวิตกันใหม่ ทำเกษตรยั่งยืน เชื่อว่าชีวิตจะดีขึ้น ที่จะกอนนะซึ่งเป็นหมู่บ้านที่เล็กที่สุดมีอยู่เพียง 19 ครัวเรือน ทุกครัวเรือนทำเกษตรยั่งยืนกันหมด หมู่บ้านอื่นๆ แม้จะยังไม่หมดแต่ก็ทำกันเป็นส่วนใหญ่แล้ว.....

.....ส่วนหมู่บ้านรอบ ๆ จะกอนนะก็สัมพันธ์กันเหมือนกัน มีอยู่ 5 หมู่บ้าน คือ จะกอนนะ ฮาฮู แสนใหม่ จะเตอะ และรวมใจ ที่นี้มีป่าชุมชนรวมกันแล้วประมาณ 7,000 ไร่ ที่จะกอนนะแห่งเดียวประมาณ 2,000 ไร่ เราช่วยกันดูแล รักษา ป้องกันไฟฟ้า และห้ามไม่ให้มีการตัดต้นไม้ ถางป่าทำไร่ในพื้นที่ป่าเหล่านี้อีกต่อไป ส่วนพื้นที่ที่ถากถางไปแล้ว ก็พยายามให้ทุกคนทำเกษตรยั่งยืน จะถางโล่งเตียน แล้วปลูกแต่ข้าว หรือข้าวโพดอย่างเดียวไม่ได้ ต้องปลูกพืชเป็นคันกันดินพัง ปลูกพืชตระกูลถั่วรักษาหน้าดิน และปลูกไม้ยืนต้นผสมผสานกันไปด้วย ที่นาบางแห่งก็เบิกหน้าเป็นขั้นบันไดซึ่งก็ได้ผลดีกว่า.....

.....ในช่วงแรกเป็นช่วงปรับความเข้าใจ 5 หมู่บ้านมีการจัดการพูดคุย ถ้ารักษาที่หนึ่งก็ต้องช่วยกันรักษาหมด ถ้าที่หนึ่งไม่รักษาจะมีปัญหา ส่งผลไปที่อื่นๆ ด้วย เราต้องร่วมมือกันใน

นายจะก่อ แอแตะ อายุ 59 ปี เป็นผู้นำชาวเขาเผ่ามุเซอ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ลาฮู” เกิดและเติบโตบนดอยแม่สะลอง อ.แม่จัน จ.เชียงราย เช่นเดียวกับบรรพบุรุษ มีลูก 11 คน เป็นชาย 4 คน หญิง 7 คน แต่งงานและแยกครอบครัวออกไป 3 คน ที่เหลืออยู่ด้วยกันหมดช่วยกันทำงาน นายจะก่อ แอแตะ เป็นผู้ใหญ่บ้านมาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหมู่บ้านเมื่อ 12 ปีก่อน เป็นผู้นำสังคม “ตามธรรมชาติ” ที่สืบทอดมาจากบิดาซึ่งได้เสียชีวิตเมื่อก่อนจะย้ายมาอยู่ที่นี่ เดิมผู้ใหญ่จะก่อก็อาศัยอยู่ในแถบดอยแม่สะลองโดยเคลื่อนย้ายไปมาเหมือนกับชาวเขาอื่นๆ จนกระทั่งมาตั้งหลักปักฐานที่บ้านจะกอนนะ

การรักษาและป้องกันไฟป่าด้วย ให้กลุ่มน้ำนี้ดีขึ้น ส่วนการตัดต้นไม้แต่ละหมู่บ้านมีกรรมการควบคุมดูแลกันอยู่ กฎเกณฑ์ก็ตกลงกันได้ การตัดก็ไม่ต้องตัดในเขตอื่น ถ้าละเมิดก็มีการปรับ ไม่บอกกรรมการก็มีการลงโทษ ไฟป่า ถ้าเกิดก็ต้องมาช่วยกัน กรรมการระหว่างหมู่บ้านก็เป็นผู้นำซึ่งทุกหมู่บ้านมีคนดูแลรับผิดชอบอยู่ ผู้นำก็เป็นตัวประสานงาน มีการพบกัน 3 เดือนครั้ง 5 หมู่บ้านนี้ และ 5 หมู่บ้านข้างล่าง (หมู่บ้านนาร่อง) คุยกันเรื่องความร่วมมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ มีมูลนิธิฯ ช่วยประสานงานอยู่.....

ในสถานการณ์ปัจจุบันการอนุรักษ์ ดิน น้ำ ป่า ต้องร่วมมือกันทำไม่ใช่หมู่บ้านหนึ่งหรือจังหวัดหนึ่ง แต่ต้องร่วมกันทั้งจังหวัด ทั้งประเทศ ทั้งโลกต้องร่วมมือกันอย่างจริงจัง.....”

ผลจากการทำงานอย่างหนักของผู้ใหญ่จะก่อ ร่วมกับคณะกรรมการเครือข่ายองค์กรชาวบ้านอนุรักษ์กลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง ทำให้เกิดการขยายแนวคิดและระบบการทำเกษตรแบบยั่งยืนมากขึ้นเป็นจำนวนถึง 972 ครอบครัวย ในพื้นที่ประมาณ 2,000 ไร่ และจากความเข้าใจแน่วแน่ของผู้ใหญ่จะก่อกับคณะกรรมการเครือข่ายที่จะนำแนวคิดและระบบการเกษตรเชิงอนุรักษ์มาเผยแพร่ทำให้ได้รับการยอมรับจากเกษตรกร ตลอดจนทั้งกลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง ในกลุ่มหมู่บ้านเป้าหมาย 26 หมู่บ้าน ซึ่งจะเป็ผลดีต่อการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูงและการอนุรักษ์กลุ่มน้ำทั่วทั้งภาคเหนือ

3.2 ขั้นตอนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

ขั้นตอนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ประกอบด้วย ขั้นตอนการเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ การประสานเชื่อมโยง การขยายเครือข่ายการเรียนรู้ และการดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้ ซึ่งในแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียดดังนี้

3.2.1 การเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ ในขั้นนี้เกิดจากการเข้ามาสร้างความตระหนักในปัญหาให้กับกลุ่มบุคคลทั่วไปขององค์กรเอกชน (NGO) ได้แก่ มูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา (พชภ.) โดยมูลนิธิดังกล่าวเป็นองค์กรแรกที่เข้ามาพัฒนาพื้นที่ตั้งแต่ ปี พ.ศ.2528 โดยตั้งสำนักงานใหญ่อยู่ที่หมู่บ้านป่าคาสุขใจ บนดอยแม่สะลอง ซึ่งจะสังเกตได้จากเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

จากผลสรุปของการดำเนินงานของมูลนิธิฯ ในช่วงปีแรก (เมษายน 2529-มีนาคม 2530) พบว่า ขณะนั้นชุมชนชาวเขาในพื้นที่ปฏิบัติงานของมูลนิธิฯ มีความพยายามที่จะตั้งถิ่นฐานถาวร เป็นหลักแหล่ง การโยกย้ายถิ่นฐานมีน้อยลงมาก ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น และข้อจำกัดทางด้านภูมิศาสตร์ที่ทำให้ชาวเขาในพื้นที่ปฏิบัติงานของมูลนิธิฯ ต้องเผชิญกับปัญหาทางด้านเศรษฐกิจอย่างหนัก เนื่องจากไม่สามารถหมุนเวียนใช้พื้นที่ดั่งที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมาได้ การใช้พื้นที่ดินแปลงเดิมติดต่อกันเป็นเวลาหลายปีทำให้ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ผลผลิตตกต่ำ ข้าวไม่พอกินและเป็นจุดเริ่มต้นของการทำเกษตรยั่งยืน

ผู้นำและกรรมการหมู่บ้านได้นำปัญหานี้เข้าปรึกษากับเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิฯ เพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวอย่างเร่งด่วน และร่วมกันวางแนวทางแก้ไขปัญหามาระยาวต่อไป

มูลนิธิฯ ได้ประสานงานกับอาจารย์จระ ปรังเขียว แห่งภาควิชาภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เพื่อทำการศึกษการใช้ที่ดินทำกินของชาวบ้านในเขตพื้นที่ปฏิบัติงาน ผลการศึกษาพบว่า ที่ดินทำกินของชาวบ้านมีความลาดชันสูงเกิน 35% และเป็นบริเวณต้นน้ำปฐมภูมิ ซึ่งไม่ควรปลูกพืชไร่ การปลูกพืชขึ้นดิน หรือปล่อยให้ป่าธรรมชาติ หรือหากจะใช้ประโยชน์ในที่ดินบริเวณดังกล่าวต่อไป จะต้องใช้ระบบการเกษตรที่มีการอนุรักษ์ดินและน้ำที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ

ในขณะที่เดียวกันเจ้าหน้าที่มูลนิธิฯ ก็ได้พยายามแสวงหาทางออกกับปัญหานี้ คือ ศึกษาเอกสารเรื่องไร่นาป่าผสม ที่ได้รับความอนุเคราะห์จากโครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ และสถาบันแมคเคนเพื่อการฟื้นฟู จ. เชียงใหม่ พบว่า การปลูกพืชแบบไร่นาป่าผสม หรือการเกษตรยั่งยืน น่าจะเป็นทางเลือกหนึ่งในการแก้ไขปัญหที่ชาวบ้านเผชิญอยู่ในขณะนี้

จากแนวคิดดังกล่าวทำให้มูลนิธิฯ เริ่มดำเนินงานและขยายความคิดสู่ชุมชน โดยดำเนินการดังนี้

1. ต้นเดือนพฤษภาคม 2530 มูลนิธิฯ ได้ส่งเจ้าหน้าที่ฝ่ายสนามไปดูงานและศึกษาความเป็นไปได้ของการส่งเสริมระบบเกษตรยั่งยืนหรือไร่นาป่าผสมที่ไร่ของ “ลุงอินคำ คำยา” บ้านแดนเมือง อ.เชียงของ จ.เชียงราย ซึ่งลุงอินคำ คำยา ได้ทดลองทำเกษตรระบบนี้มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา โดยการปลูกพืชตระกูลถั่ว (กระถินและมะแฮะ) ในแนวระดับ เพื่อป้องกันการชะล้างพังทลายของหน้าดิน และเริ่มปรากฏผลเป็นรูปธรรม กล่าวคือ บริเวณแถวไม้ดังกล่าวมีการ

สะสมของตะกอนดินเป็นชั้นบันไดสูงประมาณ 8 นิ้ว นอกจากนี้ใบและกิ่งของกระถินและมะแฮะยังสามารถใช้เป็นปุ๋ยพืชสดเพื่อเพิ่มธาตุอาหารในดินได้อีกด้วย เจ้าหน้าที่ได้นำความรู้และแนวคิดที่ได้จากการดูงานมาเผยแพร่สู่ชาวเขา ทำให้ชาวเขาเริ่มมีความเข้าใจและมีความหวังในการปรับปรุงพื้นที่ทำกินของตน

2. เพื่อให้เกิดความมั่นใจว่าระบบเกษตรยั่งยืนสามารถแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของพื้นที่ดินทำกินได้จริง มูลนิธิฯ ได้มีการติดต่อประสานงานเพื่อนำชาวเขาที่มีความสนใจ จำนวน 30 คน ไปดูงานไร่ร่นป่าผสมเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2530 พร้อมกันนี้ได้สั่งซื้อเมล็ดพันธุ์กระถินและมะแฮะ เพื่อนำมาปลูกขยายพันธุ์

3. ช่วงมิถุนายน 2530 ถึงพฤษภาคม 2531 เป็นช่วงการเผยแพร่ความรู้ด้านการปลูกพืชตระกูลถั่วขึ้นดิน (กระถินและมะแฮะ) ตามแนวระดับให้กับชาวบ้านอย่างค่อเนื่อง และมีการทดลองปลูกพืชแนวระดับร่วมกับชาวบ้านที่สนใจ

4. การปลูกพืชขึ้นดินร่วมกับพืชไร่หลายๆ ชนิดในระบบเกษตรยั่งยืนได้เริ่มขึ้นอย่างจริงจังในปีการเกษตร 2531 โดยกลุ่มชาวบ้านนำเมล็ดพันธุ์กระถินและมะแฮะ ไปปลูกเป็นแนวระดับในไร่ข้าวและไร่ข้าวโพดภายใต้การดูแลและการให้คำแนะนำปรึกษาของเจ้าหน้าที่อย่างใกล้ชิดจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านมีความเข้าใจและเห็นความสำคัญของการทำเกษตรระบบนี้เพิ่มมากขึ้น และสามารถขยายพื้นที่จากเดิม 39 ไร่ในปีแรกเป็น 1,457 ไร่ ในปี 2537

จากการที่คุณเดือนใจ ดิเทศน์ ได้เข้าไปจัดตั้งมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา(พชก.) โดยมีเป้าหมายคือ ต้องการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ให้กับชาวเขา กิจกรรมแรก คือการสอนหนังสือภาษาไทย ส่วนเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เริ่มขึ้นในระยะหลัง (ประมาณปี พ.ศ.2529-2530)

การดำเนินงานของมูลนิธิฯ อาศัยความสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการ ใช้สื่อภาษาเดียวกันเพื่อให้เกิดการยอมรับ โดยในระยะแรกเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิฯ ได้ไปหัดพูดภาษาชาวเขาเผ่าต่างๆ เพื่อให้สามารถสื่อสารกับชาวเขาได้อย่างเข้าใจ เมื่อผนวกกับความตั้งใจจริงและการพยายามปรับตัวเข้าหาชาวเขา ทำให้คุณเดือนใจ ดิเทศน์ และเจ้าหน้าที่มูลนิธิฯ ได้รับความรักและความศรัทธาจากชาวเขาอย่างมาก ด้วยความสัมพันธ์ส่วนตัวนี้เอง ทำให้ชาวเขาเปิดรับแนวคิด และการดำเนินงานจากคุณเดือนใจ ดิเทศน์ และมูลนิธิฯ อย่างรวดเร็ว กิจกรรมการพัฒนาได้ไหลเข้าสู่ชุมชนชาวเขา เริ่มจากการสอนหนังสือไปสู่เรื่องสุขภาพอนามัย การสาธารณสุข การเกษตรตลอดจนการอนุรักษ์ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า

การกระเช่นนี้ทำให้พบว่า ในชุมชนมีผู้รู้ท้องถิ่นอยู่ในที่ต่างๆ และทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้สู่ชุมชนของคนอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ได้แก่ สลาอาจา อาของกู๋ จะกอ แอแตะ อาพิ นิภา เป็นต้น มูลนิธิฯ จึงได้ส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้ทรงภูมิปัญญาเหล่านี้ได้ทำหน้าที่ของตนต่อไป และพยายามจะขยายผลงานของผู้รู้ท้องถิ่นเหล่านี้ออกสู่สาธารณะและพยายามเก็บรวบรวมความรู้เหล่านี้ได้ โดยจัดทำเป็นโครงการ/งานของมูลนิธิฯ เช่น โครงการศึกษาพันธุ์ไม้พื้นเมือง โครงการวนเกษตร เป็นต้น

3.2.2 ขั้นตอนการประสานเชื่อมโยงและขยายเครือข่ายการเรียนรู้สู่ภายนอก

การขยายแนวความคิดในการทำเกษตรเพื่อการอนุรักษ์ดินและน้ำในรูปแบบการทำเกษตรยั่งยืนนั้นนอกจากจะได้รับความสนใจจากชาวเขาในพื้นที่ปฏิบัติงานของมูลนิธิฯ เองแล้ว ยังได้รับความสนใจจากชาวเขาในพื้นที่ใกล้เคียง เนื่องจากเห็นว่าสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้จริงและเป็นรูปธรรม ซึ่งการขยายแนวความคิดนี้มีผู้นำชาวเขาที่มีความรู้ความสามารถเป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญในการขยายแนวความคิดด้วย

การดำเนินงานในเรื่องเหล่านี้ได้กระทำอย่างต่อเนื่อง และมีการสานต่อไปยังกลุ่มงาน/องค์กรภายนอก เช่น

- โครงการบวชป่าชุมชน 50 ถ้ำนาคัน จังหวัดเชียงราย ที่มีเครือข่ายจากกลุ่มต่างๆ ดังนี้ จากภาครัฐ ได้แก่
- สำนักงานป่าไม้เขต ป่าไม้จังหวัดและหน่วยราชการในจังหวัดเชียงราย และจากองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมในจังหวัดเชียงราย ได้แก่

1. คณะกรรมการเครือข่ายองค์กรชาวบ้านอนุรักษ์และจัดการทรัพยากร
กลุ่มน้ำเชียงราย
2. มูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา
3. มูลนิธิพัฒนาศกยภาพชุมชน (โครงการพัฒนากลุ่มน้ำแม่ลาว)
4. มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ (โครงการส่งเสริมเครือข่ายชาวบ้านอนุรักษ์และ
ฟื้นฟูกลุ่มน้ำกก)
5. สมาคมเพื่อการศึกษาและวัฒนธรรมอาข่า
6. สมาคมสร้างสรรค์ชีวิตและสิ่งแวดล้อม
7. สมาคม Y.M.C.A เชียงราย
8. สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน

- ภาคธุรกิจ ในจังหวัดเชียงราย

จนปัจจุบันมีการเชื่อมกับหน่วยงานภายนอกทั้งรัฐและเอกชน ทั้งในประเทศและต่างประเทศ

- ภาครัฐ เช่น
  - กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ
  - มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
  - โครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงพื้นที่แม่ฟ้าหลวง อำเภอแม่จัน เป็นต้น
- ภาคธุรกิจ เช่น
  - เครือเจริญโภคภัณฑ์
  - สมาคม Y.M.C.A จังหวัดเชียงราย เป็นต้น
- องค์กรเอกชน เช่น
  - มูลนิธิเพื่อการศึกษาและพัฒนาชาวเขาในประเทศไทย เป็นต้น

จากโครงการบวชป่าชุมชนดังกล่าว ทำให้เห็นถึงความหลากหลายของกลุ่มภาคีที่เข้าร่วม และขนาดของกลุ่มที่ใหญ่ขึ้น อันแสดงถึงแนวโน้มในการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ที่เพิ่มขึ้นด้วย

การดำเนินงานในขั้นนี้จึงเป็นการอาศัยเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อแสวงหาความร่วมมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จากหน่วยงานภายนอก

3. ขั้นตอนการอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้ เป็นขั้นการรักษาสถานภาพของเครือข่ายการเรียนรู้ดังกล่าว ให้มีเสถียรภาพ ในขั้นนี้พบว่าชุมชนได้มีการดำเนินการดังนี้

3.1 จัดตั้งกลไกการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของเครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง การอนุรักษ์ป่าเกิดจากแกนนำ 5 หมู่บ้าน โดยดำเนินการดังนี้

3.1.1 การกำหนดเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์บริเวณรอบหมู่บ้าน และพื้นที่ไร่เก่าที่มีความลาดชันเกินขนาดไว้เป็นพื้นที่ป่าของกลุ่มน้ำและทำแนวกันไฟ รวมทั้งกำหนดกฎระเบียบควบคุมการใช้ป่าและการทำไร่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการป้องกันไฟป่าที่ถูกตามจากการเผาไร่

3.1.2 การจัดตั้ง “เครือข่ายองค์กรชาวบ้านอนุรักษ์ลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง” ซึ่งเกิดจากการที่ผู้นำกลุ่มทั้ง 5 หมู่บ้านหลักหารือกัน

โครงสร้างของเครือข่ายองค์กรชาวบ้านอนุรักษ์กลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง ประกอบด้วยกลุ่มหลัก 4 กลุ่ม ได้แก่

- (1) กลุ่มคณะกรรมการหมู่บ้าน(ชาย)
- (2) กลุ่มคณะกรรมการหมู่บ้าน(หญิง)
- (3) กลุ่มผู้อาวุโสชาย-หญิง
- (4) กลุ่มเยาวชนชาย-หญิง

3.2 แสวงหาความร่วมมือจากภายนอก จากทุกภาค ทั้งในมิติความสัมพันธ์แนวราบและแนวตั้ง ดังนี้

3.2.1 ความสัมพันธ์แนวราบ

การขยายเครือข่ายการเรียนรู้ในพื้นที่กลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง มีลักษณะการรวมกลุ่มได้เป็น 2 แบบ คือ

(1) เครือข่ายที่เป็นชนเผ่าเดียวกัน

จากภาพเครือข่ายการเรียนรู้ในพื้นที่กลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง ซึ่งมีจุดเริ่มต้นของการจัดการทรัพยากรของชุมชนในหมู่บ้านซึ่งเป็นพื้นที่เป้าหมายหลักในการทำงานของมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา (พชก.) 5 หมู่บ้าน ได้แก่ แม่เตือ บ้านป่าคาสุขใจ หล่อโย เฮโก และจะกอนะ 3 หมู่บ้านแรกเป็นอาข่า (อีโก้) เฮโกเป็นลีซอ และจะกอนะเป็นมูเซอ (ลาฮู)¹

ดังนั้นการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในระยะแรกต้องกระทำกับคน 3 เผ่า คือ อาข่า ลีซอ และ มูเซอ

การดำเนินงานของมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขามิวัตถุประสงค์หลักที่จะส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยสนับสนุนให้ชุมชนได้มีการสืบทอดการอนุรักษ์ป่ารอบหมู่บ้าน การเพิ่มพื้นที่ป่าชุมชน และลดการเผาป่าตลอดจนสนับสนุนส่งเสริมให้ชุมชนทำการเกษตรแบบอนุรักษ์ดินและน้ำหรือเกษตรยั่งยืน การทำไร่แบบหมุนเวียน และลดการเผาไร่ด้วยการส่งเสริมให้ชุมชนมีการระดมปัญหา คิดและวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา โดยเน้นกระบวนการ

¹ จากคำบอกเล่าของผู้ใหญ่จะกอ แอตะ ในคนตีศรีสังคมปี 2536, หน้า 59.

แลกเปลี่ยนความรู้ภายในชุมชน และระหว่างชุมชน มีผลให้ชุมชนเริ่มตระหนักถึงปัญหาทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม เห็นความสำคัญของการเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร

ในเขตลุ่มน้ำแม่จันและลุ่มน้ำแม่สลอง ซึ่งอยู่ใน 2 ตำบล คือ ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน และตำบลแม่สลองนอก กิ่งอำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย รวมทั้งสิ้น 26 หมู่บ้าน โดยเริ่มจากหมู่บ้านหลัก 7 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านป่าคาสุขใจ บ้านรวมใจ บ้านห่อโย บ้านเฮโก บ้านจะกอนะ บ้านแสนใหม่ และบ้านจะบุสี แล้วจึงขยายสู่หมู่บ้านเครือข่ายอีก 19 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านกิวสะโต บ้านโป่งขม บ้านโป่งป่าแหม บ้านเล่าฟู บ้านจะหีบ บ้านปางสา บ้านแม่เต๋อ บ้านแม่จันหลวง บ้านกลาง บ้านกลาง-ใหม่ บ้านอาแหทะ บ้านอาแบ บ้านเสถียร บ้านธาตุ บ้านป่าคา1-2 บ้านพนาสวรรค์ บ้านสามสูง บ้านอาแหม และบ้านฮาส

จากการที่เจ้าหน้าที่ในพื้นที่ได้จัดการประชุมชาวบ้านในหมู่บ้าน 21 หมู่บ้าน (ส่วนหนึ่งในโครงการคุณภาพชีวิตแม่และเด็กชาวเขา ลุ่มน้ำแม่จัน-แม่สลอง) พบว่า ปัญหาโดยรวมของหมู่บ้านดังนี้

การสื่อแนวคิดและวิธีปฏิบัติเหล่านี้สู่แต่ละชนเผ่าในในระยะแรกอาศัยการปรับตัวให้เข้ากับเผ่าต่างๆ โดยอาศัยภาษาเป็นสื่อให้เกิดการยอมรับ ดังนั้นในระยะแรกๆ นโยบายของมูลนิธิฯ คือ ให้เรียนรู้เรื่องภาษาของชาวเขาเผ่าต่างๆ เพื่อเป็นกุญแจไปสู่ความเข้าใจวัฒนธรรมชนเผ่า เข้าใจปัญหาและหาแนวทางการแก้ไข ในขณะที่เขวกันได้ดำเนินการสอนภาษาไทยให้กับชนเผ่าต่างๆ ซึ่งการพัฒนาชาวเขาโดยให้เรียนภาษาไทยนั้นเป็นแผนงานหลักของมูลนิธิฯ

(2) เครือข่ายที่มีหลายเผ่ามารวมกัน

ในระยะ 4-5 ปีที่ผ่านมา มูลนิธิฯ มีนโยบายให้เจ้าหน้าที่พูดภาษาไทยกับชาวเขา... จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่มูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา นางสาวจุฑามาศ ราชประสิทธิ์ ซึ่งมีประสบการณ์ในการทำงานในพื้นที่ประมาณ 9 ปี ได้เล่าให้ฟังถึงวิธีทำงานในระยะแรกๆ ว่า “เมื่อก่อนเจ้าหน้าที่มูลนิธิฯ ต้องเรียนภาษาของเผ่าต่างๆ ที่เราต้องเข้าไปทำงานด้วย แต่ในระยะหลังเมื่อไม่นานมานี้ พี่แดง (คุณเดือนใจ คีเทศน์) ไม่สนับสนุนให้เรียนภาษาชาวเขาแล้ว แต่ก็ไม่

---

* “ป่าต้นน้ำ” เอกสารประกอบในโครงการบวชป่า 50 ล้านต้น เพื่อเฉลิมพระเกียรติเนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ครบ 50 ปี, หน้า 69-70.

ได้ห้าม ใครจะเรียนก็ได้ แต่ก็บอกกว่าพวกเราต้องใช้ภาษาไทยนะ พวกเขา (ชาวเขา) จะได้หัดพูดภาษาไทย”

3.2.2 ความสัมพันธ์แนวดิ่ง อาศัยการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน โดยการชักนำให้หน่วยงานในระดับต่าง ๆ เข้าร่วมกิจกรรม เช่น การจัดพิธีบวชป่า 50 ล้านต้น เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชย์ครบ 50 ปี สามารถชักนำกลุ่มต่าง ๆ เข้าร่วมได้หลายระดับ ดังนี้

- สำนักงานป่าไม้เขต ป่าไม้จังหวัดและหน่วยราชการในจังหวัดเชียงราย

- องค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมในจังหวัดเชียงราย

1. คณะกรรมการเครือข่ายของคหกรชาวบ้านอนุรักษ์และจัดการทรัพยากร
กลุ่มน้ำเชียงราย
2. มูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา
3. มูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชน (โครงการพัฒนากลุ่มน้ำแม่ลาว)
4. มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ (โครงการส่งเสริมเครือข่ายชาวบ้านอนุรักษ์
และฟื้นฟูต้นน้ำกก)
5. สมาคมเพื่อการศึกษาและวัฒนธรรมอาข่า
6. สมาคมสร้างสรรค์ชีวิตและสิ่งแวดล้อม
7. สมาคม Y.M.C.A เชียงราย
8. สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน

- ภาคธุรกิจจังหวัดเชียงราย

ซึ่งทำให้เกิดความหลากหลายของหน่วยงานและองค์กรที่เข้าร่วมกระบวนการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ การเข้าร่วมของหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ที่เข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนคอยแม่สะลองจะขึ้นกับความสัมพันธ์ส่วนบุคคลของผู้อำนวยความสะดวก กับผู้นำระดับสูงของหน่วยงานและองค์กรนั้น ๆ เช่น โครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงพื้นที่แม่ฟ้าหลวง อ.แม่จันจ.เชียงราย ผู้อำนวยการโครงการฯ ได้ร่วมงานกับมูลนิธิ พชก. มาเป็นเวลานาน การนำโครงการใหม่ๆ หรือแนะนำหน่วยงานเข้าร่วมดำเนินการในพื้นที่คอยแม่สะลองจึงเป็นไปได้โดยสะดวก

3.3 การค้นหาคุณค่าในภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการผสมผสานความรู้ภายนอกเข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมักมีความหลากหลายตามเผ่าพันธุ์ที่ดำรงอยู่บนพื้นที่คอยแม่สะลอง เช่น

3.3.1 การสนับสนุน ส่งเสริมให้ชุมชนจัดพิธีของหมู่บ้าน เช่น พิธีไล่ชิงช้า พิธีไล่ผีอย่างต่อเนื่อง

3.3.2 การจัดโครงการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การรวบรวมนิทานพื้นบ้านของชาวเขาเผ่าต่าง ๆ การส่งเสริมการละเล่นพื้นบ้านของชาวเขา

3.3.3 การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อของชาวเขาแต่ละเผ่าถ่ายทอดให้กับเด็กและเยาวชน ควบคู่ไปกับการเรียนการสอนในระบบโรงเรียน

3.3.4 การส่งเสริมสินค้าหัตถกรรมพื้นบ้านของแต่ละเผ่า โดยการจัดจำหน่ายร่วมกับสมาคม Y.M.C.A. ของจังหวัดเชียงราย

3.3.5 การก่อตั้งกลุ่มเยาวชนอนุรักษ์ ร่มน้ำแม่จัน-แม่สะลอง เพื่อสืบสานเจตนารมณ์และการดำเนินงานพัฒนาพื้นที่คอยแม่สะลองสืบต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรณีศึกษาที่ 4 เครือข่ายการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนบ้านป่านอด

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนและเครือข่ายการเรียนรู้

1. ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

1.1 ที่ตั้งและลักษณะทั่วไป

ตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่ แบ่งการปกครองออกเป็น 6 หมู่บ้าน จำนวน 1,183 ครอบครัวย มีประชากร 4,380 คน มีอาชีพทำนา ทำสวน ทำไร่ รายได้ส่วนใหญ่ได้มาจากภาคเกษตร มีพื้นที่ครอบครองเฉลี่ยครอบครัวละ 3 ไร่

พื้นที่โดยรวม 74,208 ไร่ ห่างจากกิ่งอำเภอแม่อนประมาณ 58 กิโลเมตร พื้นที่ 80% เป็นภูเขาและล้อมรอบด้วยภูเขา ในระดับความสูง 500 เมตรจากระดับน้ำทะเล พื้นที่สำหรับทำการเกษตรเป็นพื้นที่ราบลุ่มระหว่างภูเขาทอดยาวตามแนวทิศเหนือ-ใต้ และมีภูเขาล้อมรอบทางด้านทิศตะวันออกและตะวันตก (โครงการสำรวจวัฒนธรรม, 2539)

ทิศเหนือ ติดกับเขตตำบลทาเหนือ ซึ่งเป็นหมู่บ้านของชาวปกากะญอ

ทิศใต้ ติดกับเขตตำบลทาปลาดุก อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

ทิศตะวันออก จรดแนวภูเขาอุทยานแห่งชาติแม่ตะไคร้

ทิศตะวันตก ติดเขตอำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน

สภาพพื้นที่เดิมเป็นป่ารกทึบ อุคนพืชพรรณหลากหลาย อาหารอุดมสมบูรณ์ มีสัตว์ป่าชุกชุม นิเวศวิทยาเปี่ยมด้วยสมดุลของ ป่า น้ำ สัตว์และคน อยู่อย่างพึ่งพาอาศัยกัน แต่ระบบอันสมดุลนี้ถูกทำลายลงอย่างน่าเสียดายและยากที่จะเยียวยาแก้ไข เพราะในช่วง 90 ปีที่ผ่านมา รัฐบาลได้มีนโยบายเปิดป่าให้สัมปทานแก่บริษัทเอกชน (พ.ศ 2444 - 2470) มีบริษัทเข้ามาสร้างโรงงานยาสูบ รับซื้อและประกันราคาใบยาสูบในพ.ศ.2480 ส่งผลให้มีการบุกรุกแผ้วถางพื้นที่ป่ามากขึ้นจนพื้นที่ป่าเสียหายอย่างมากมาย จะมีก็แต่ป่าผืนเล็กๆ บริเวณขุนห้วยแม่แทน ซึ่งยังคงสภาพสมบูรณ์

อยู่บ้าง เพราะชาวบ้านได้ร่วมกันปกป้องต้นน้ำผืนนี้ไว้ด้วยความเชื่อเกี่ยวกับผิวน้ำซึ่งคุ้มครอง
ดูแลบริเวณนี้ไว้ ประเพณีการเลี้ยงผิวน้ำอันศักดิ์สิทธิ์จึงดำรงคงอยู่ตราบนานวันซึ่งตรงกับวัน
ขึ้น 10 ค่ำเดือน 10 ของทุกปี

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในอคิดการทำมาหากินของชาวบ้านจะเป็นระบบเกษตรยังชีพ เก็บของป่า ทำนาปลูกข้าวในที่ลุ่ม จัดระบบเหมืองฝายทดน้ำ ทำไร่หมุนเวียน ปลูกข้าว ฝ้ายและผลไม้ ตลอดจนพืชผักสวนครัว ชาวบ้านพึ่งพาตนเองได้ในปัจจัยการครองชีพเกือบทั้งหมด ยกเว้นแต่สิ่งที่ไม่สามารถผลิตเองได้ และเครื่องมือเครื่องใช้บางชนิดเท่านั้น

1.2 ประวัติชุมชน

บ้านป่านอก เป็นหมู่บ้านหนึ่งในตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนเก่าแก่อายุยาวนานกว่า 200 ปี โดยชาวบ้านจำนวนหนึ่งได้อพยพหนีภัยสงครามระหว่างอาณาจักรล้านนากับพม่า และหนีการถูกเก็บภาษีจากรัฐบาลกลางมาจากหลายพื้นที่ เช่น เชียงแสน ลำพูน และเชียงใหม่ มาตั้งบ้านเรือนบริเวณทุ่งน้ำแม่ทา ซึ่งเป็นแอ่งที่ราบขนาดเล็กในหุบเขาที่มีความอุดมสมบูรณ์ ในพื้นป่ามีไม้ยืนต้นที่มีค่ามาก ได้แก่ ไม้สัก ไม้แดง ตะแบก เต็ง รัง เหียง รกฟ้า และไม้กระยาเลย

ลักษณะภูมิประเทศ พื้นที่ส่วนใหญ่ร้อยละ 80 เป็นที่สูงและภูเขา ระดับความสูงประมาณ 500 เมตร จากระดับน้ำทะเล และเป็นที่ยาวยุ่มเพียง 20 % ทอดยาวตามแนวทิศเหนือ-ใต้ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการเกษตรและมีบ้านเรือนเรียงรายตามแนวถนน ส่วนทิศตะวันออกและตะวันตกเป็นภูเขาล้อมรอบตลอดแนว (โครงการหมู่บ้านวัฒนธรรม, 2539)

1.3 บริบทของชุมชน

1.3.1 ด้านเศรษฐกิจ

พื้นที่ทำกิน เฉพาะหมู่บ้านป่านอกครอบคลุมพื้นที่ 6,038 ไร่ ประมาณ 5,350 ไร่ เป็นเขตป่าสงวนหรือร้อยละ 88.6 ส่วนพื้นที่ทำการเกษตรและที่อยู่อาศัยทั้งหมดมีเพียง 688 ไร่ โดยเฉลี่ยชาวบ้านจะมีพื้นที่ถือครองประมาณ 5.2 ไร่ต่อครอบครัว ปัจจุบันมีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 177 ครอบครัวย มีประชากรทั้งหมด 572 คน เป็นชาย 237 คน หญิง 335 คน

การทำมาหากินของชาวบ้านในอดีต เป็นการเกษตรแบบยังชีพโดยการเก็บของป่า ทำนาปลูกข้าวในที่ลุ่ม และจัดทำระบบเหมืองฝายเพื่อทดน้ำในที่ดอน ทำไร่หมุนเวียน ปลูกข้าวไร่

ฝ้าย ไม้ผล และพืชผักสวนครัวที่จำเป็น ชาวบ้านมีปัจจัยการครองชีพที่พึ่งตนเองเกือบทั้งหมด ยกเว้นสินค้าชนิดที่ต้องแลกเปลี่ยนกับพ่อค้านอกชุมชน เช่น เกือบ เมียง เครื่องมือเครื่องใช้ (มีด ขวาน จอบ เสียม) เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงระบบการเกษตรในปี พ.ศ.2480 ชาวบ้านหันมาปลูกยางอ้อย (ยาสูบพื้นเมือง) เพื่อส่งขายโรงบ่มใบยา ต่อมาถึงแม้ว่าธุรกิจโรงบ่มจะประสบปัญหาขาดทุน จนต้องปิดกิจการลง แต่วิถีการผลิตของชุมชนได้เปลี่ยนจากระบบการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อการค้า อย่างไรก็ตามอาจหันกลับมาเหมือนเดิม ประกอบกับการที่รัฐบาลก็เริ่มนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์เพื่อการส่งออกมากขึ้นไม่ว่าจะเป็นข้าว ยาสูบ ถั่วลิสง ข้าวโพด กระจับปี่ หอมแดง หรือกะหล่ำปลี

1.3.2 ด้านสังคม

ตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ มี 6 หมู่บ้าน จำนวนครัวเรือน 1,183 ครอบครัวย จำนวนประชากร 4,380 คน ส่วนใหญ่เป็นคนเมืองหรือคนพื้นบ้านภาคเหนือที่อพยพมาจากเชียงใหม่ ลำพูน และเชียงใหม่

ภาษา ใช้ภาษาพื้นเมืองภาคเหนือ

การศึกษา เด็กและเยาวชนเข้ารับการศึกษาในโรงเรียนประถมศึกษาของหมู่บ้าน ในตำบลแม่ทา ส่วนผู้นำครอบครัวได้เรียนรู้และรับการถ่ายทอดภูมิปัญญาในท้องถิ่นด้านการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตผ่านทางผู้นำองค์กรชุมชนภายในตำบลและองค์กรภายนอก

องค์กรชุมชน มีการรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนตามความสนใจของผู้นำครอบครัวในตำบลในลักษณะหลากหลายตามอาชีพและตามสนใจของผู้นำถึง 18 องค์กร เช่น องค์กรด้านออมทรัพย์ ร้านค้า ธนาคารข้าว เป็นต้น

1.3.3 ด้านวัฒนธรรม

เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่เป็นคนเมืองเหนือ เพราะฉะนั้นการดำเนินวิถีชีวิตประจำวัน ตลอดทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ จึงเป็นแบบคนภาคเหนือโดยส่วนรวมคือ มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย เป็นสังคมแบบเกษตรกรรมดั้งเดิม ผสมผสานปรับเปลี่ยนหันมาใช้เกษตรแผนใหม่ในเวลาต่อมา ซึ่งมีระบบความสัมพันธ์ที่น่าสนใจดังนี้

1.3.3.1 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ชาวตำบลแม่ทา ยังเคารพผูกพันอยู่กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติ เช่น การนับถือผีขุนน้ำ ผีขุนเขา จะเห็นจากมีการจัดพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีบวชป่า และพิธีสืบชะตาแม่น้ำเพื่อการอนุรักษ์น้ำและอนุรักษ์ป่าทุกปี

1.3.3.2 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ คนในตำบลแม่ทามีความผูกพันกับธรรมชาติอย่างแยกไม่ออก เพราะได้ผ่านการเรียนรู้ร่วมกันว่าหากทำลายป่าจนหมดแล้ว น้ำในแม่น้ำทาก็จะแห้งขอดในฤดูแล้ง ซึ่งเคยเกิดวิกฤตการขาดแคลนน้ำมาแล้ว เพราะฉะนั้นพวกเขาจึงร่วมมือกันอนุรักษ์ไว้อย่างต่อเนื่องและมีความสัมพันธ์กันทั้งคน ป่าเขา และแม่น้ำ

1.4 การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรป่าไม้

เริ่มต้นตั้งแต่ในปีพ.ศ. 2444 - 2451 เมื่อรัฐบาลได้ให้บริษัทบอมเบย์ จำกัด เข้ามาทำสัมปทานไม้และตัดไม้ได้ในบริเวณขุนน้ำแม่ทา และป่าแม่จ่าย แขวงเมืองเชียงใหม่ ป่าแม่แดง ป่าแม่กิบ แม่สาน แขวงลำพูน และป่าแม่หอก ป่าแม่เมาะ ป่าแม่ลอด แม่ทราย ป่าแม่สุข แขวงเมืองลำปาง กินบริเวณกว้างขวางครอบคลุมพื้นที่ป่าในหลายจังหวัดของภาคเหนือตอนบน รัฐบาลได้ให้สัมปทานป่า 7 ปี ภายหลังจากหมดสัญญาแล้ว ทางบริษัทได้ขอต่อสัญญาอีก 6 ปี จึงรวมระยะเวลาที่บริษัทบอมเบย์เข้ามาตัดไม้ในเขตป่าแม่ทาทยาวนานถึง 13 ปี ถัดมาในปี พ.ศ. 2454-2470 รัฐบาลได้ให้สัมปทานไม้แก่บริษัททำไม้ลำปางอีก โดยทำไม้ล้างป่า คือการทำไม้ที่ตัดโค่นไว้แล้วในป่าสัมปทานภาคที่ปิด และในป่าที่หมดอายุสัมปทานแล้ว รวมระยะเวลาเฉพาะการทำไม้ล้างป่าอีก 16 ปี

อย่างไรก็ตาม สำหรับชาวแม่ทาในช่วงเวลานี้ พวกเขายังคงมีวิถีชีวิตแบบเดิม คือ การทำระบบไร่เหล่า การทำนาแบ่งครึ่ง มีการแบ่งบึงอกบ้าน และหาของป่ามาเป็นอาหาร ยารักษาโรค และปัจจัยสิ่งอื่นๆ เมื่อชีวิตยังคงผูกพันอยู่กับธรรมชาติ ชาวบ้านจึงยังคงมีความเชื่อและพิธีกรรมที่สะท้อนถึงความเคารพต่อธรรมชาติอยู่ เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ และผีเหมืองฝาย เป็นต้น

การทำสัมปทานป่าไม้ที่ยาวนานร่วม 25 ปี ได้เปลี่ยนแปลงสภาพระบบนิเวศของชุมชนให้เสื่อมลง ทรัพยากรธรรมชาติถูกนำออกไปใช้ในปริมาณที่มากและรวดเร็วยิ่งกว่าที่ชาวชุมชนแม่ทาได้ใช้มาภายใต้วิถีชีวิตแบบเดิม

ต่อมาในระหว่างปี พ.ศ.2490-2510 การถ่ายเททรัพยากรธรรมชาติออกสู่ภายนอกชุมชนเริ่มมีกลไกที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น เพราะอยู่ภายใต้การเพาะปลูกเพื่อขาย และระบบธุรกิจที่เข้ามาในเขตแม่ทา เริ่มต้นจากการตั้งโรงพยาบาลของกรุงเทพ-ครุสิน ชาวบ้านได้รับการสนับสนุนให้ปลูกยาสูบเพื่อขายโรงงาน มีการบันทึกไว้ว่าในปี พ.ศ.2480 ชาวบ้านหันมาปลูกยาสูบ (ยาสูบพื้นเมือง) เพื่อ

ส่งขายโรงบ่มใบยา การปลูกพืชเพื่อขายจึงปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรก และขยายไปสู่การปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นๆ เช่น ถั่วลิสง กระเทียม และหอมแดง เป็นต้น ชาวบ้านแม่ทาจึงเริ่มมีวิถีชีวิตแบบใหม่ คือการปลูกพืชชนิดเดียวจำนวนมากและนำไปขายให้ได้ “เงิน” มาเพื่อเป็นตัวกลางแลกเปลี่ยนสินค้าชนิดอื่นๆ ที่ต้องการ มีการบุกเบิกป่าเพื่อเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้น กล่าวได้ว่าระบบนิเวศของชุมชนดำเนินไปสู่การเปลี่ยนแปลงในทางเสื่อมลง

ในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่มีการทำลายป่าไม้จำนวนมากทั้งจากผู้ที่ได้รับสัมปทานและจากชาวบ้านในพื้นที่ตั้งที่กำนันอนันต์ ดวงแก้วเรือนกล่าวว่า “...ชาวบ้านไม่คิดว่าป่าเป็นของตนเอง แต่คิดว่าป่าเป็นที่ต้องถล่ม ใครเอาไม้ไปได้ก็กำไร...ใครถูกจับก็ถือว่าขายไป...”

ในปี พ.ศ.2500 เมื่อบริษัทเอกชนที่ล่าป่า ได้รับช่วงทำสัมปทานไม้หอมรถไฟ และไม้พินจากการรถไฟแห่งประเทศไทย ชาวบ้านแม่ฮอน หมู่ 2 ตำบลแม่ทา ก็ได้ทำการคัดค้านและสามารถรักษาป่าบริเวณขุนห้วยแม่แทนไว้ได้ และ 4 ปีต่อมา ชาวบ้านและหลวงพ่อฮ้าย ก็ได้ทำการคัดค้านการทำไม้หอมรถไฟที่ห้วยบอนอีก เห็นได้ว่าอสังทรัพย์ากรลดลง ก็ยิ่งนำมาสู่ความขัดแย้งที่มากขึ้น ต่อมาในปี พ.ศ.2507 รัฐจึงได้เริ่มประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ ใช้อกฎหมายชี้วัดความเป็นเจ้าของในที่ดินทำกิน ชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงความไม่มั่นคงมากขึ้น และพากันจับจองที่ทำกินเพิ่มขึ้น นับเป็นปรากฏการณ์แรกเริ่มที่สะท้อนให้เห็นถึงการช่วงชิงทรัพยากรของส่วนรวมมาเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล แทนการร่วมใช้ดังในอดีต

ผลกระทบที่ตามมาอย่างเป็นรูปธรรมก็คือการขาดแคลนน้ำสำหรับการเกษตร จากการทำลายพื้นที่ป่าได้ทำให้ต้นน้ำของหมู่บ้านเกิดภาวะแห้งแล้ง จากภาวะการฉกฉวยที่ดินที่วิกฤตถึงขั้นที่ชาวบ้านต้องขนน้ำจากบ้านไปกินในขณะทำนาทำไร่ นั้น ชาวบ้านก็ได้เริ่มตระหนักถึงปัญหานี้และพยายามหาทางแก้ไข

ระหว่างปี พ.ศ.2510-2530 เป็นช่วงการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกระยะหนึ่งของชุมชน เมื่อยาสูบที่ชาวบ้านปลูกขายกันมีราคาตกต่ำลง โรงบ่มเดิมไม่มีเงินจ่ายให้ชาวบ้าน จนต้องขายเตาบ่มต่อให้บริษัทอินทนนท์ในปี พ.ศ.2510 บริษัทฯได้ขยายกิจการให้ใหญ่โต โดยเพิ่มเตาบ่มเป็น 21 เตา และได้ใช้ข้อผูกมัดระบบสัญญา บังคับให้ชาวบ้านผลิตยาสูบให้ได้ในเกณฑ์ที่ตั้งไว้ ชาวบ้านจึงเริ่ม

ปลูกไผ่น้อยลง และให้ความสำคัญกับการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นมากขึ้น จนบริษัทอินทนนท์ ต้องขายเตาป้อนต่อให้บริษัทไทยแอม ซึ่งเป็นธุรกิจการเกษตรข้ามชาติในปี พ.ศ.2518

บริษัทไทยแอม ได้นำเอาซาบพันธุ์เวอร์จิเนีย และการให้สินเชื่อกองธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) เข้ามาเป็นกลยุทธ์ในการทำธุรกิจ ชาวบ้านจึงถูกนำเข้าสู่ระบบผูกมัดที่ซับซ้อนขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ธกส.ได้ปล่อยเงินกู้ให้กับชาวบ้านเพื่อซื้อพันธุ์พืช ฝ้าย และยา นอกจากนี้รัฐบาลยังดำเนินนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชทดแทนการนำเข้า และการผลิตเพื่อส่งออก จึงมีพันธุ์พืชแปลกใหม่ที่ได้รับการส่งเสริมให้ปลูกในชุมชนมากขึ้น ดังเช่น ในปี พ.ศ.2513 ส่งเสริมให้มีการปลูกถั่วพันธุ์ไททานิก และในปี พ.ศ.2524 ส่งเสริมพันธุ์ข้าว กข

ผลจากการที่ กำนันอนันต์ ดวงแก้วเรือน ผู้นำของหมู่บ้านได้พยายามแสวงหาทางออกให้แก่ชุมชนด้วยการรับเอาแนวคิดเรื่องการปลูกพืชเชิงเดี่ยวซึ่งรัฐบาลส่งเสริม ทำให้เมล็ดพันธุ์หลากหลายชนิดได้ทยอยเข้าสู่ชุมชน ผลก็คือเกือบทั้งชุมชนหันไปปลูกพืชเศรษฐกิจเหล่านี้โดยเฉพาะ ข้าวโพดฝักอ่อน จนกลายเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของชุมชนมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2524 จนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ บริษัทยังส่งเสริมและสนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกพืชพร้อมกับรับประกันราคาพืชผลดังกล่าว ในรูปแบบของการทำพันธะสัญญาระหว่างชาวบ้านและบริษัท การกระทำเช่นนี้เท่ากับว่าชุมชนป่านอกได้ถูกเชื่อมโยงเข้ากับระบบตลาดภายนอกหมู่บ้านอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

อย่างไรก็ตาม การเกษตรเชิงเดี่ยวไม่ได้เป็นทางออกของชุมชนอย่างแท้จริง แต่กลับกลายเป็นสาเหตุที่ชักนำปัญหาต่างๆ เข้าสู่ชุมชนมากขึ้น เริ่มตั้งแต่อัตราการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ยังคงเพิ่มสูงขึ้น เนื่องจากชาวบ้านได้ทำการถางป่าเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกของตน ประกอบกับการปลูกพืชเชิงเดี่ยวแบบนี้ ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลงต้องใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงมากขึ้นเพื่อการบำรุงรักษาพืชผลและการเพิ่มผลผลิต การใช้สารเคมีดังกล่าวนี้นำไปสู่การเสื่อมโทรมของสภาพดินและสภาพสิ่งแวดล้อมภายในหมู่บ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งก่อผลกระทบต่อด้านสุขภาพและความเจ็บป่วยของชาวบ้านในหลายครัวเรือน ดังที่อ้ายไสว ปัญญาใหญ่ แห่งบ้านป่านอก เล่าว่า “ต้องทำงานหามรุ่งหามค่ำ แม้แต่เวลากลางคืนก็ไม่ได้หยุดพักผ่อน ร่างกายมีแต่แสบลงจนต้องเข้าโรงพยาบาล ปีละ 3-4 ครั้ง เพราะยาปราบศัตรูพืชที่พ่นในไร่ยาสูบ”

ในที่สุดการปลูกพืชเชิงเดี่ยวมิใช่ทางออกที่แท้จริงของชุมชน เพราะทำให้เกิดการทำลายพื้นที่ป่ามากขึ้นและขยายผลเป็นวงจรปัญหาที่ทำให้ชุมชนอ่อนแอลง

2. ข้อมูลพื้นฐานการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

2.1 องค์ประกอบในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

2.1.1 คน ในกรณีชุมชนบ้านป่านอค ถือว่าองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ของคนในชุมชน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.1.1.1 ผู้นำ ในเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนบ้านป่านอค พบว่า ผู้นำเกิดขึ้นจากการเข้าไปสนับสนุนของหน่วยงานพัฒนาเอกชนภายนอก ภายใต้โครงการพัฒนาศักยภาพของชุมชน ผู้นำที่เกิดขึ้นแบ่งได้เป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

(1) กลุ่มผู้นำทางการ ได้แก่ กำนันอนันต์ ดวงแก้วเรือน

(2) กลุ่มผู้นำด้านเทคนิค เป็นผู้ที่ได้รับแนวคิดเชิงเกษตรอนุรักษ์จาก

(3) โครงการพัฒนาศักยภาพชุมชน และได้พัฒนาเทคนิคการเกษตรที่เหมาะสมกับพื้นที่ของตนเองขึ้นมาจนเกิดความชำนาญและสามารถถ่ายทอดเทคนิคดังกล่าวได้ เช่น การปลูกผักปลอดสารพิษ ของอ้ายไสว ปัญญาใหญ่ เป็นต้น

กลุ่มผู้นำด้านเทคนิคเหล่านี้ มักจะมีชาวบ้านในชุมชนและต่างชุมชนที่สนใจเข้ามาขอคำแนะนำและดูงานอยู่เป็นประจำ

(3) กลุ่มนักพัฒนาเอกชน ส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มนักพัฒนาที่เข้ามากับโครงการพัฒนาศักยภาพชุมชน ซึ่งเป็นกลุ่มแรกที่สนับสนุนให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ขึ้นในชุมชนบ้านป่านอค กลุ่มนี้ยังคงมีบทบาทในการสนับสนุนการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ไปทั่วตำบลแม่ท้าว ร่วมกับสภาตำบล อีกทั้งเป็นผู้ประสานงานกับหน่วยงานภายนอกอื่น ๆ เช่น สถาบันการแพทย์แผนไทย เพื่อหาทางขยายพื้นที่ปลูกพืชสมุนไพร เพราะเห็นว่าการปลูกพืชสมุนไพรนอกจากจะเสริมรายได้ให้กับชาวบ้านแล้วยังเป็นการรักษาพื้นที่ป่าไว้ด้วย เพราะการปลูกพืชสมุนไพรต้องอาศัยสภาพแวดล้อมที่มีความหลากหลายของพันธุ์พืชมากกว่าการปลูกเป็นแปลงแบบพืชเชิงเดี่ยวหรือการประสานกับบริษัทกรีนเนท จำกัด ซึ่งเป็นช่องทางขายสินค้าผักปลอดสารพิษออกสู่ตลาดนอกชุมชน เป็นต้น

(4) สภาตำบล เนื่องจากกำนันอนันต์ ดวงแก้วเรือน มีบทบาทเป็นประธานสภาตำบลจึงทำให้การดำเนินงานเรื่องผักปลอดสารพิษถูกนำเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของงาน

สภาตำบล ดังนั้นสภาตำบลจึงมีบทบาทสำคัญในการขยายแนวคิดและกิจกรรมการปลูกผักปลอดสารพิษไปสู่พื้นที่อื่น ๆ ในตำบลแม่ทา

2.1.1.2 องค์การ

จากการที่มีหน่วยงานพัฒนาเอกชนเข้าไปดำเนินการสนับสนุนกลุ่มผู้นำด้านเทคนิคและเชื่อมประสานกับผู้นำทางการ จนเกิดการเชื่อมโยงระหว่างชุมชนบ้านป่านอก หน่วยงานพัฒนาเอกชน และสภาตำบล ทำให้ภาพของเครือข่ายการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ตำบลแม่ทามีองค์กรที่เป็นแกนในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ (อรุณ ปัญญา, 2539)

2.1.2 ความรู้ องค์ความรู้ที่โครงการพัฒนาศักยภาพของชุมชนที่ถ่ายทอดผ่านเข้าไปสู่กลุ่มผู้นำด้านเทคนิค ผสมผสานกับการรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่สามารถจำแนกความรู้ได้ดังนี้

2.1.2.1 ความรู้ภายนอก ความรู้ที่ถ่ายทอดสู่กลุ่มผู้นำชุดแรกได้แก่ แนวคิดในการทำเกษตรเชิงอนุรักษ์ เกษตรยั่งยืน

2.1.2.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่พบในกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในพื้นที่ตำบลแม่ทา พบว่า ความเชื่อในเรื่องผิขุน้ำ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจคนให้เลือกรับหรือตัดสินใจแก้ไขวิกฤตใด ๆ ที่เข้าสู่ชุมชนโดยยึดแนวทางอนุรักษ์

ความรู้หลักที่ถ่ายทอดเข้าสู่ชุมชน คือ แนวคิดในการทำเกษตรเชิงอนุรักษ์ โดยเน้นที่จุดเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้ที่ผู้นำ เพื่อให้ผู้นำได้วิเคราะห์ สังเคราะห์ประสบการณ์ของตนเอง ซึ่งความรู้เหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นความรู้ภายนอก ได้แก่ ความรู้ในเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้

(1) ปัญหาการเสื่อมสภาพของดินจากสารเคมี ซึ่งทั้งพ่อจรัส ผัดตูป อ้ายประพัฒน์ อภัยมุล และอ้ายไสว ปัญญาใหญ่ ได้เผชิญกับปัญหานี้เหมือนกัน และได้เข้าสู่กระบวนการผลิตเชิงเดี่ยวด้วยกันทุกคน และเมื่อประสบกับผลเสียหายของการปลูกพืชเชิงเดี่ยว จึงทำให้ได้ข้อสรุปที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

(2) กลไกตลาดและผลตอบแทนในการลงทุน จากการที่หันไปปลูกพืชพันธะสัญญาทำให้วิถีการผลิตของชาวบ้านถูกควบคุมจากบริษัทผู้สัญญา และเข้าสู่ระบบตลาดอย่างเต็มรูปแบบ ปัจจัยนำเข้าในการผลิตตั้งแต่เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ถูกผูกขาดโดยบริษัทผู้สัญญา ในขณะที่ผลตอบแทนถูกกำหนดไว้ในราคา กิโลกรัมละ 20 บาท ไม่ว่าจะในภาวะการณ์เช่นใด ซึ่งในระยะแรกชาวบ้านและกำนันอนันต์ ดวงแก้วเรือน เห็นว่าการทำเช่นนี้จะทำให้ชาวบ้านมีรายได้ที่แน่นอน จึงได้ทำสัญญาโดยมิได้คำนึงถึงผลเสียที่ตามมา และเมื่อได้ดำเนินการไประยะหนึ่ง ทำให้แต่ละคนพบว่า การปลูกพืชพันธะสัญญานั้น แท้ที่จริงเป็นการเอาเปรียบพวกตนมากกว่าเป็นการเข้ามาช่วยเหลือ เพราะยังทำยังงนลง

(3) ผลของสารเคมีต่อสุขภาพ ชาวบ้านที่หันมาปลูกพืชพันธุ์ธัญญา มักจะประสบกับปัญหาสุขภาพร่างกายทรุดโทรมจากการโหมงานหนัก และจากสารพิษการเกษตร จึงทำให้ชาวบ้านบางคนหันกลับมาทำเกษตรเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบต่างกัน เช่น เกษตรผสมผสาน การปลูกผักปลอดสารพิษ เป็นต้น

(4) การวิเคราะห์ประสบการณ์เปรียบเทียบระหว่างแบบเก่ากับแบบใหม่ มีหลายกรณีจะยกตัวอย่างเฉพาะ อ้ายประพัฒน์ อภัยมุต ที่เห็นว่าการทำงานเกษตรแบบมีสัญญาผูกพันนั้นทำให้ต้องพึ่งพาบริษัททุกอย่าง ในขณะที่เห็นว่าการทำงานเกษตรแบบเดิมมีความเป็นอิสระกว่า และมีรายจ่ายน้อยแต่มีกินตลอดปี และยังมีรายได้จากการขายผลผลิตที่เกิดขึ้นอีกด้วย ทำให้ลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ อันเป็นทางออกของคนได้เป็นอย่างดี

(5) หลักคิดใหม่ จากความรู้และประสบการณ์ที่พบข้างต้นทำให้ชาวบ้านตำบลแม่ทาหันมาทำการเกษตร เชิงอนุรักษ์ ลดต้นทุนการผลิต โดยการปลูกพืชแบบไม่ใช้สารเคมี เป็นต้น

ในขณะที่เดียวกันได้มีการทบทวนประสบการณ์และความรู้เดิมของบรรพบุรุษ ในขณะที่ชุมชนประสบปัญหาได้มีความพยายามหรือฟื้นความรู้เดิมของบรรพบุรุษและนำมาปรับประยุกต์ใช้เป็นการแก้ปัญหาในชุมชน เช่น กรณีพ่อจรัส ผักตบ ที่หวนกลับมาทำการเกษตรตามแบบเดิมที่บรรพบุรุษทำกันมา หรือการที่อ้ายประพัฒน์ อภัยมุต อ้ายไสว ปัญโญใหญ่ ค้นพบทางออกจากการทบทวนผลที่เกิดจากพืชพันธุ์ธัญญาและปัญหาที่เกิดกับสุขภาพจากการใช้สารเคมี เป็นต้น

2.1.3 ทรัพยากร ในที่นี้มีได้หมายถึงเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติ ดิน-น้ำ-ป่า เท่านั้น แต่หมายรวมทั้งเทคโนโลยีการผลิตพื้นบ้าน ทักษะเทคนิคพื้นบ้านที่เหมาะสม ภูมิปัญญา ทุน แรงงานทรัพยากรที่จำเป็นในพื้นที่นี้แบ่งตามแหล่งที่มาได้ดังนี้

2.3.1.1 แหล่งภายใน

ในพื้นที่ป่าอันนั้นทรัพยากรที่สำคัญคือ ป่า โดยที่เป็นแหล่งรวมทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ เช่น น้ำ ดิน สัตว์ป่า ของป่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งถือเป็นสมบัติของชุมชนในที่นี้คือแบบแผนการผลิตแบบยังชีพ ได้แก่ การทำเกษตรผสมผสาน การปลูกผักปลอดสารพิษ ความรู้เรื่องสมุนไพร(อยู่ในระยะเริ่มต้น) ซึ่งถูกสั่งสมอยู่ในตัวบุคคลในที่นี้ได้แก่ อ้ายไสว ปัญโญใหญ่ และอ้ายประพัฒน์ อภัยมุต (เกษตรกรรมทางเลือกภาคเหนือ, 2537)

นอกจากนี้ยังกลุ่มนักพัฒนาเอกชนในพื้นที่ และกลุ่มสภาตำบลเป็นแหล่งช่วยเหลือทั้งในด้านเงินทุน และนโยบายการสนับสนุนจากรัฐอีกด้วย

2.3.1.2 แหล่งภายนอก จากการขยายตัวของตลาดผักปลอดสารพิษ จากภายในชุมชนไปสู่ตลาดภายนอก ทำให้เห็นว่าแหล่งทรัพยากรภายนอกที่สำคัญที่ส่งเสริมให้เกิดผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ มีทั้งส่วนที่มีผลโดยตรงและโดยอ้อม ซึ่งหน่วยงานภายนอกที่เข้าไปสนับสนุนทั้งในเรื่องวิชาการและการตลาดไปด้วยกัน ซึ่งในระยะเริ่มแรก ความรู้ทางด้านวิชาการผ่านเข้ามาทางโครงการพัฒนาศักยภาพของชุมชน โดยนักพัฒนาเอกชนในโครงการเป็นผู้นำแนวคิดการเกษตรยั่งยืนเข้ามาเผยแพร่ และส่งเสริมให้เกิดการทดลองปฏิบัติ จนกระทั่งเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันในเรื่องเกษตรปลอดสารพิษ ทำให้ผักปลอดสารพิษกลายเป็นสินค้าที่ต้องการของตลาด ความรู้ในเรื่องการจัดการ การตลาดจึงกลายเป็นสิ่งจำเป็นที่ชุมชนต้องเรียนรู้จากเครือข่ายภายนอก เช่น จากกรีนเนท จากกลุ่มเกษตรกรรวมทางเลือกภาคเหนือ และเริ่มทดลองบริหารจัดการเองภายในชุมชน การดำเนินการเรื่องผักปลอดสารพิษได้ขยายไปสู่เรื่องอื่น ๆ ภายในกลุ่มมากขึ้น เช่น การนำแนวคิดเรื่องการปลูกพืชสมุนไพรเข้ามาปลูกในพื้นที่ป่าของชุมชน โดยคำแนะนำของสถาบันการแพทย์แผนไทยของกระทรวงสาธารณสุข เป็นต้น

โดยสรุปแล้ว ทรัพยากรส่วนหนึ่งที่ได้จากแหล่งภายนอก ซึ่งได้แก่ความรู้เชิงเทคนิค การจัดการ การตลาด และความรู้อื่น ๆ มาจากหน่วยงานที่หลากหลายทั้งภาครัฐ ภาคธุรกิจ และองค์กรพัฒนาเอกชน

2.2 กิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้

ภายใต้สถานการณ์ปัจจุบันของบ้านป่านอคนั้น ความรู้ในเรื่องผักปลอดสารพิษนั้นเป็นแก่นของความรู้ที่ต้องถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นต่อไปๆ และกระจายความรู้ไปสู่พื้นที่อื่นๆ ทั้งนี้เพื่อให้การแก้ปัญหาดังกล่าวมีความต่อเนื่อง จนส่งผลกระทบต่อทั้งต่อคุณภาพชีวิตของผู้คนและความสมบูรณ์ของธรรมชาติ สมดุลของป่าและการดำรงชีพของชุมชนป่านอคนจึงจะเกิดขึ้นอย่างยั่งยืน อาจกล่าวได้ว่าหากรักษากระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้เหล่านี้ไว้ได้ สภาพสมบูรณ์ดังกล่าวก็จะยังคงอยู่ภายใต้เงื่อนไขเดิม คำถามคือว่าหากมีการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขแล้วจะทำอย่างไร

จากการขยายขององค์ความรู้ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ป่านอคนจากย้ายประเด็นเรื่องเกษตรผสมผสาน มาสู่ย้ายไปสวนเรื่องผักปลอดสารพิษ จะเห็นว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดการขยายองค์ความรู้นี้มาจากประสบการณ์ที่ต่างกันของบุคคล ย้ายประเด็นเกิดจากประสบการณ์ที่คิดมาจากอดีต ได้เห็นพ่อแม่

ทำแล้วนำมาเปรียบเทียบ ขณะที่อายุไขวามีประสบการณ์โดยตรงจากผลของสารพิษที่ใช้กับพืชผักในไร่ จากประสบการณ์ดังกล่าวทำให้เห็นว่า ความรู้ที่ได้จากการถ่ายทอดของบรรพบุรุษ และความรู้สากลเกี่ยวกับสารพิษนั้นจำเป็นด้วยกันทั้งสองส่วนต่อการที่จะรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของสังคม (พรณี ไทวฤกษ์พาณิชย์, 2539)

ดังนั้นหากมีการฟื้นฟูพิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้นมาเพื่อเป็นฐานในการพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ โดยจะเห็นว่าในตัวพิธีกรรมนั่นเองที่เป็นกระบวนการถ่ายทอดด้านตำนานให้กับผู้เข้าร่วมได้คิดที่สุด ส่วนความรู้ในเรื่องผักปลอดสารพิษนั้นนำไปสู่การเรียนรู้เรื่องการตลาด และนำไปสู่การเรียนรู้เรื่องอื่นๆ ในทำนองเดียวกันได้ ปัจจุบันมีการแตกแขนงของความรู้ออกไปหลายสาขาจนเกิดกลุ่มต่างๆ ที่เป็นทางออกของชุมชนมากมาย ซึ่งเป็นความพยายามของชุมชนในการแก้ปัญหาของตนเอง ที่ผ่านมามีดังนี้

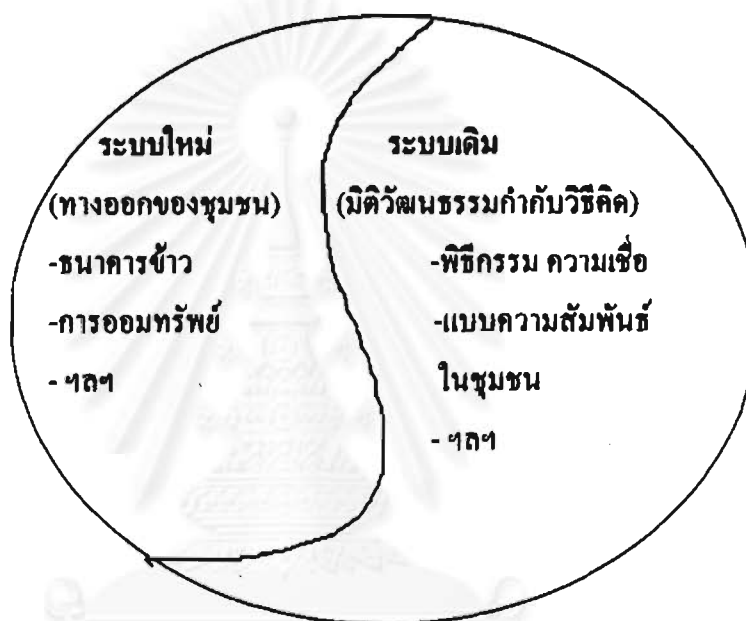
1. กิจกรรมการออมทรัพย์ ที่เน้นประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน
2. การเพาะปลูกในระบบไร่นาสวนผสม การเกษตรแบบยั่งยืน การปลูกผักปลอดสารพิษ จนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักทั้งในภาคเหนือและกรุงเทพฯ
3. กิจกรรมการตลาดผลผลิตของตนเองที่เด่นที่สุดก็คือ การจัดระบบการตลาดพืชผักปลอดสารพิษ ซึ่งร่วมมือกับเครือข่ายกรีนเน็ต จัดตั้งร้านค้าปลอดสารพิษในกรุงเทพฯ และหัวเมือง
4. การจัดการทรัพยากร โดยมีเครือข่ายชาวบ้านแม่ทาทั้งตำบลร่วมมือกับสภาตำบล และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน คลี่คลายปัญหาเรื่องที่ดินทำกิน การสนับสนุนให้ชาวบ้านเปลี่ยนวิธีการทำการเกษตรจากการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจมาเป็นเกษตรกรรมแบบยั่งยืน รวมถึงการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ป่าไม้ที่ชุมชนเริ่มอนุรักษ์ไว้แล้ว
5. การสืบทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาชาวบ้าน เน้นการพัฒนาผู้นำของชุมชนที่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องราวของท้องถิ่น มีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ให้กับชาวบ้านและนำทิศทางการพัฒนาของชุมชน
6. การเรียนรู้โดยการศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านในพื้นที่อื่นๆ ทั่วประเทศ ผลของความพยายามดังกล่าว ชุมชนป่าฮอดและเครือข่ายชุมชนแม่ทา ได้สร้างกิจกรรมที่เป็นผลจากการตกตะกอนเพื่อนำไปแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน ในลักษณะที่เป็นทางออกของชุมชนป่าฮอดและเครือข่ายชุมชนแม่ทา โดยปัจจุบันมีการจัดตั้งกลุ่มต่างๆ ด้วยกัน 18 กลุ่มดังนี้
  1. การออมทรัพย์
  2. ธนาคารข้าว
  3. ธนาคารวัว - ควาย

4. ร้านค้า
5. กองทุนยา
6. การเลี้ยงสัตว์
7. การปลูกผักปลอดสารพิษ
8. การทำไร่สวนผสม
9. การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร
10. การพัฒนาการตลาด
11. ธนาคารสุกร
12. กองทุนข้าวสาร
13. กองทุนธนาคารวัว - ควาย
14. กองทุนข้าวโพดฝักอ่อน
15. กองทุนสวัสดิการสมาชิก
16. กองทุนสนับสนุน - ส่งเสริมอาชีพ
17. กองทุนการตลาด - แปรรูป
18. กองทุนกล้าไม้

จากกิจกรรมที่เป็นทางออกของชุมชนบ้านอดคังกล่าว แสดงให้เห็นถึงกระบวนการถ่ายทอด เรียนรู้ ที่เป็นการผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาเก่าและใหม่เข้าด้วยกัน การฝึกอบรม การดูงาน การประชุมสัมมนา เป็นวิธีการหาตามแบบใหม่ ซึ่งในสวนนี้ชาวบ้านจะได้ตัวความรู้ในแต่ละเรื่อง เช่น วิธีการออมทรัพย์ การจัดการ การเพาะกล้า เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันเบื้องหลังภาพรวมของกิจกรรมต่างๆ ของชาวบ้านก็สะท้อนมิติทางวัฒนธรรมที่เข้าไปสอดแทรกอยู่ในการวิจิตรของชาวบ้านและเป็นตัวกำกับพฤติกรรม ซึ่งสามารถอธิบายความสัมพันธ์ได้ดังนี้

กิจกรรมทางออกของชุมชนทั้งหมด 18 ทางเลือกนี้ เกิดจากการรวมกลุ่มกันของคนในชุมชน และมีลักษณะไม่เป็นทางการ มีโครงสร้างแบบหลวม ไม่มีการระบุข้อบังคับตายตัวแบบกฎหมาย การแบ่งปันผลประโยชน์อยู่บนฐานของความเอื้อเพื่อเอื้อเผ่ เพราะเป้าหมายของกิจกรรมทั้งหมด เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับชุมชน มิได้เป็นไปเพื่อการค้า(จากการสอบถามและจากเอกสารของกลุ่มทั้ง 18 กลุ่ม) ตัวกำกับวิจิตรของชุมชนบ้านอดคังคือความเป็นพวกพ้องเดียวกัน ซึ่งถูกกำกับโดยความเชื่อเรื่องผีเดียวกัน ซึ่งผีที่ใหญ่ที่สุดและเป็นศูนย์รวมของความเป็นพวกพ้องเดียวกันของชุมชนบ้านอดคังคือ “ผีขุนน้ำ” ซึ่งจะมีพิธีเลี้ยงผีทุกปีในวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 8 ของทุกปี(ปีนี้ตรงกับวันที่

28 มิถุนายน 2540) จึงทำให้กิจกรรมทางออกของชุมชนมิได้ตั้งอยู่บนฐานของผลประโยชน์ส่วนตน แต่อยู่บนผลประโยชน์ของส่วนรวม ทางออกดังกล่าวจึงเป็นทางออกที่แท้จริงของชุมชน เป็นทางออกที่อยู่บนสำนึกของความเป็นชุมชนเดียวกัน ผิดเดียวกัน ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ไม่ว่าทางออกของชุมชนจะอยู่ในรูปแบบใด เช่น การออมทรัพย์ ธนาคารข้าว ฯลฯ จะมีมิติทางวัฒนธรรมสอดแทรก และเป็นตัวกำกับวิถีคิดของคนในชุมชน อันจะมีผลต่อการดำเนินกิจกรรมต่างๆ สามารถแสดงให้เห็นได้ดังภาพ

ตอนที่ 3 กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนบ้านป่ามอดสามารถแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ และขั้นตอนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ได้ดังนี้

3.1 พัฒนาการของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

3.1.1 จากสภาพป่าที่ถูกทำลายโดยการให้สัมปทานและการเข้ามาของพืชเชิงเดี่ยวเป็นระยะเวลาานาน ก่อผลต่อสภาพดินที่เคยอุดมสมบูรณ์กลายเป็นผืนดินที่มีปัญหาขาดความอุดมสมบูรณ์ การแก้ปัญหาโดยภาพรวมของคนในชุมชนคือการใส่ปุ๋ยใช้สารเคมี ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นการส่งเสริมให้ดินเสื่อมสภาพรุนแรงขึ้น ผลที่เกิดขึ้นนี้กระทบต่อเศรษฐกิจในระดับปัจเจกบุคคลรายได้ที่แต่ละคนได้รับจากข้าวโพดฝักอ่อนในอัตราเท่าเดิมคือกิโลละ 20 บาท ในขณะที่ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นเพราะทั้งปุ๋ย สารเคมีและเมล็ดพันธุ์ต้องมาซื้อในราคาขายตัวในราคากิโลกรัมละ

28 บาท (ต้องซื้อจากบริษัทที่ทำประกันราคาไว้เท่านั้น) การถูกควบคุมวิธีการผลิตเช่นนี้จึงทำให้ชาวบ้านบางคนที่มีสติปัญญาในการวิเคราะห์ปัญหา อย่างเช่น พ่อจอร์จ ผักตบช้ำ อ้ายประพัฒน์ อภัยมุล และอ้ายไสว ปัญญาใหญ่ พบทางออกของตนเองว่าควรหวนกลับไปใช้วิธีการผลิตแบบที่ปู่ย่าตายายได้เคยทำมาก่อน

“การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนและยาสูบส่งโรงงานอาหารภาคเหนือ เริ่มปลูกปี 2525 โดยซื้อเมล็ดพันธุ์จากบริษัทที่มาส่งเสริม และรับซื้อผลผลิตคืนในราคาภิโกรมละ 10 บาท ขายภิโกรมละ 20 บาท ตลอดระยะเวลาที่บริษัทมาส่งเสริมจะปลูกข้าวโพดทุกปี และในขณะที่ปลูกเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดจากบริษัทที่ขายให้ก็มีราคาเพิ่มขึ้นทุกปี จนถึงปัจจุบันภิโกรมละ 35 บาท ในขณะที่บริษัทรับซื้อคืนยังคงเหมือนเดิม คือราคาภิโกรมละ 20 บาท ทำให้ตนเองมีความรู้สึกว่าการถูกบริษัทเอาเปรียบ ในปี 2535 จึงเลิกปลูกพืชเศรษฐกิจของบริษัท”

การมองหลักเศรษฐศาสตร์แบบพื้นบ้านจึงเกิดขึ้นจากฐานความรู้และประสบการณ์เดิมที่ได้พบเห็นพ่อแม่ปู่ย่าตายายทำมา ข้อคิดที่อ้ายไสวได้คือ การลดต้นทุนในการผลิตเป็นหนทางออกของการแก้ไขปัญหา จึงเกิดการปลูกพืชปลอดสารพิษ ในขณะที่พ่อจอร์จหันกลับไปปลูกไม้ยืนต้นโดยถากถางใช้พื้นที่ป่ากร้าง และอ้ายประพัฒน์หันกลับมาสู่เกษตรผสมผสาน

จากคนแต่ละคนคิดแต่ละคนทำ เมื่อได้รับแรงเสริมแรงกระตุ้นจากหน่วยงานพัฒนาเอกชนในพื้นที่ ทำให้เกิดการรวมกลุ่มความคิดที่จะทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์ ซึ่งวิธีการที่หน่วยงานพัฒนาเอกชนใช้ก็คือ การพาไปดูงานในพื้นที่ต่างๆ

ในขณะที่อ้ายประพัฒน์เลือกการเข้าสู่วิธีการผลิตแบบยังชีพนั้น ปรากฏว่าอ้ายไสวได้หวนกลับมาใช้การเกษตรผสมผสานในการแก้ไขปัญหาปากท้องของตนเอง ซึ่งเป็นวิธีการผลิตแบบพึ่งตนเอง และมีการขยายองค์ความรู้จากการทำเกษตรผสมผสานไปสู่การทำพืชผักปลอดสารพิษ ซึ่งเป็นองค์ความรู้ใหม่ และจากการสานต่อแนวคิดนี้ ผนวกกับการสนับสนุนจากกระแสอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยผ่านทางองค์กรเอกชน (NGO) หลักคือ โครงการพัฒนาองค์กรชุมชน โครงการนี้มีเป้าหมายที่จะเสริมความเข้มแข็งให้กับชุมชน ให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเอง ไม่พึ่งพาภายนอกในลักษณะที่เสียเปรียบ การเข้ามาขององค์กรเอกชนดังกล่าวได้สนับสนุนให้เกิดกลุ่มกิจกรรมเพื่อแก้ไขหรือบรรเทาปัญหาพื้นฐานที่ปรากฏขึ้นในชุมชนขณะนั้น ได้แก่ กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารข้าว ร้านค้า และกองทุนยา เป็นต้น รวมทั้งเกิดเครือข่ายกรรมกรระหว่างหมู่

บ้าน เพื่อแก้ปัญหาาร่วมกัน และกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ได้มีการประชุม ปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ทศนคคิ ความรู้ข้อมูลข่าวสารต่างๆ ตลอดจน และในปี พ.ศ.2536 สมาชิกกลุ่มเหล่านี้ได้หารือเพื่อร่วมกันตั้งกลุ่มผู้ผลิตพืชผักปลอดสารพิษขึ้น โดยได้รับการสนับสนุนจากโครงการพัฒนาองค์กรชุมชน โครงการพัฒนาเครือข่ายตลาดทางเลือก และเกษตรตำบลแม่ทา ในเรื่องเทคนิคทักษะในการวางแผน ระบบตลาด และการจัดหาปัจจัยการผลิตบางอย่างซึ่งมีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด อีกทั้งได้มีการเชื่อมโยงกับหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน ด้วยคุณค่าที่มีอยู่ในองค์ความรู้เรื่องผักปลอดสารพิษ จึงทำให้แนวคิดการทำพืชผักปลอดสารพิษถูกยกระดับจากมูลค่าเป็นเรื่องของคุณค่าผ่านไปทางตลาด และได้ถูกแผ่กระจายไปสู่พื้นที่อื่นอย่างกว้างขวาง มีการถ่ายทอดผ่านเวที การดูงานในพื้นที่ทั้งของอำเภพัฒนา อำเภไสวและพื้นที่อื่นๆ ที่รับแนวคิดเรื่องนี้ไป จากการส่งเสริมของตลาดทำให้มีผู้หันมาปลูกพืชผักปลอดสารพิษจำนวนมาก

การหันกลับมาใช้วิธีการนี้ทำให้ชาวบ้านลดต้นทุนการผลิตลงได้และเริ่มมีรายได้จากการขายส่วนเกินที่ผลิตขึ้น แม้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ยังต้องปลูกข้าวโพดฝักอ่อนอยู่ แต่ก็ไม่ได้มีการเพิ่มปริมาณผลผลิตขึ้นแต่อย่างใด ในทางกลับกันปริมาณพื้นที่ปลูกผักปลอดสารพิษกลับเพิ่มจำนวนขึ้น และได้ถูกกล่าวถึงเข้าสู่ตลาดในเมือง พร้อมกับมีการขยายฐานการผลิตออกสู่พื้นที่อื่นทั้งในหมู่บ้านและต่างหมู่บ้าน เชื่อมต่อกันเป็นเครือข่าย ภายใต้ชื่อว่า เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคเหนือ (ปัจจุบันขยายตัวครอบคลุมจังหวัดต่างๆ ในภาคเหนือ) ด้วยหลักการที่ว่าการทำงานผลิตเพื่อยังชีพเหลือจึงขาย ซึ่งทำให้วิถีการผลิตของชาวบ้านไม่ถูกกำหนดโดยระบบตลาดแบบทุนนิยมราคาขายจึงมีรายได้เลี้ยงครอบครัวมากขึ้น

การเปรียบเทียบรายได้และรายจ่ายของอำเภไสว ปัญญาใหญ่ เมื่อเปลี่ยนจากการทำอาชีพแบบเดิมมาเป็นการทำผักปลอดสารพิษ (โกมล สนันก้อง, 2539)

รายได้จากอดีต	รายได้ในปัจจุบัน
1. รายได้จาก การปลูกยาสูบและข้าวโพด ปีละประมาณ 50,000 บาท	1. รายได้จาก การขายผักปีละประมาณ 120,000 บาท
2. รายได้จาก การค้าวัวปีละประมาณ 50,000 บาท	2. รายได้จาก การเลี้ยงสัตว์ปีละประมาณ 20,000 บาท
3. รายได้จาก การขายผักและไม้ผลปีละ ประมาณ 5,000 บาท	3. รายได้จาก การขายไม้ผลและแปรรูปปีละ ประมาณ 20,000 บาท
รวมรายได้ 105,000 บาท/ปี	รวมรายได้ 160,000 บาท/ปี

รายจ่าย แบ่งเป็น 5 ส่วนดังนี้

1. ค่าอาหาร เฉลี่ยวันละ 50 บาท หรือ 1,500 บาทต่อเดือน ปีละประมาณ	18,000 บาท
2. ค่าทำนุงานประเพณีต่างๆ ปีละ	2,000 บาท
3. ค่างานสังคมเพื่อบ้าน ญาติพี่น้องโดยเฉลี่ย ปีละ	5,000 บาท
4. ค่าเล่าเรียนของลูกๆ (2 คน) ปีละประมาณ	50,000 บาท
5. ค่าเครื่องอุปโภคและของใช้ในครัวเรือน ปีละประมาณ	10,000 บาท
รวมรายจ่ายทั้งหมด	85,000 บาท

โดยสรุป ปัจจุบันรายได้สุทธิหักค่าใช้จ่ายในรอบปีประมาณ 75,000 บาท แต่รายจ่ายในอดีตจะสูงกว่าในปัจจุบันมาก โดยเฉพาะในส่วนของค่าอาหารและค่ารักษาพยาบาลซึ่งในปัจจุบันจ่ายน้อยมาก แต่จะเพิ่มในส่วนค่าเล่าเรียนลูกๆ ซึ่งต้องเรียนชั้นสูงขึ้น

โดยสรุปแล้วการเกิดเป็นกลุ่ม/องค์กรชุมชนในลักษณะเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันนั้นเกิดจาก

การเพิ่มคุณค่าให้กับมูลค่า ในกรณีป่านอกที่เห็นชัดเจน คือ การปลูกพืชผักปลอดสารพิษ ตามปกติราคาผักที่ปลูกเพื่อขายเป็นการเกษตรเชิงเดี่ยวนั้น ในพื้นที่ป่านอกส่วนใหญ่เป็นพืชพันธุ์ธัญญาคือข้าวโพด ดังนั้นราคาจึงจะถูกกำหนดไว้ที่ราคาตลาดโลกประมาณ 20 บาท ไม่เปลี่ยนแปลง

แปลง ส่วนผักอื่นๆราคาจะถูกกำหนดโดยพ่อค้าคนกลาง แต่เมื่อนำแนวคิดการปลูกผักปลอดสารพิษเข้ามาใช้ การกำหนดราคากันดกอยู่ที่ชาวบ้านผู้ปลูก อีกทั้งรายได้จากการขายผักเหล่านี้สูงกว่าเดิม

ตัวอย่างเช่น นายไสว ปัญญาใหญ่ มีรายได้จากการขายผักและไม้ผลปีละ 20,000 บาท(เดิมมีรายได้ปีละ 5,000 บาท) นอกจากนี้ยังมีรายได้จากส่วนอื่นๆที่เป็นผลพลอยได้อีกปีละ 14,000 บาท(เดิมมีรายได้ในส่วนนี้เพียง 10,000 บาท) ซึ่งเมื่อหักรายจ่ายแล้ว รายได้สุทธิในรอบปีประมาณ 75,000 บาท ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ผักปลอดสารพิษ ได้รวมเอาคุณค่าของคำว่า “ความปลอดภัยต่อสุขภาพ” เข้าไปผนวกกับราคาขายในระบบมูลค่าได้อย่างลงตัว ซึ่งเท่ากับเป็นการยกระดับสินค้าของชุมชนป่านอกหลุดพ้นจากระบบการกำหนดราคาด้วยกลไกตลาดแบบทุนนิยมที่เข้ามาในชุมชนป่านอก (เกษตรกรรมทางเลือกภาคเหนือ, 2537)

การขยายตัวของเครือข่ายการเรียนรู้จากครอบครัวไปสู่ชุมชนป่านอกและชุมชนอื่นๆ โดยเฉพาะในตำบลแม่ทา ผ่านทางสภาตำบลสานกันเป็นเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ปัจจุบันในหมู่บ้านป่านอก มีรูปแบบการเกษตรที่ชาวบ้านทั้ง 129 ครอบครัวทำอยู่สามารถแบ่งได้ดังนี้

รูปแบบ	จำนวนครอบครัว	ร้อยละ
1. ครอบครัวที่ทำเกษตรทางเลือกเต็มรูปแบบ (ตัดขาดจากเกษตรแผนใหม่แล้ว)	5	3.9
2. ทำเกษตรทางเลือก 80% เกษตรสมัยใหม่ 20%	8	6.0
3. ทำเกษตรทางเลือก 50% เกษตรสมัยใหม่ 50%	13	10.0
4. ทำเกษตรทางเลือก 30% เกษตรสมัยใหม่ 70%	11	8.5
5. ยังทำเกษตรสมัยใหม่ 100%	90	69.8
รวม	129	100

- หมายเหตุ
- เกษตรสมัยใหม่ หมายถึง ระบบการผลิตที่ยังยึดถือการใช้สารเคมีเป็นปัจจัยในการผลิตการผลิต
  - เกษตรทางเลือก หมายถึง ระบบการผลิตที่ไม่ใช้สารเคมีเป็นปัจจัยในการผลิต

กรณีของอ้ายประพัฒน์ อภัยมุล จะอยู่ในกลุ่มแรก คือ เป็นผู้ที่ตัดขาดจากเกษตรกรรมแผ่นดินใหม่แล้วอย่างสิ้นเชิง (โกมล สนั่นก้อน, 2539)

โดยสรุปพัฒนาการของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ขององค์กรชุมชนบ้านปานอดมีดังนี้

3.2 ขั้นตอนในการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ซึ่งเน้นถึงวิธีการดำเนินการตั้งแต่ขั้นเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ การประสานเชื่อมโยงและการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ จนถึงการดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้มีดังนี้

3.2.1 ขั้นเกิดเครือข่ายการเรียนรู้

เมื่อปัญหาต่าง ๆ ได้รุมเร้าชุมชนปานอด ประกอบกับชุมชนและชาวบ้านได้คำตอบที่แท้จริงว่าระบบการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้านั้น มีช่องทางออกเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนอย่างแท้จริง พ่อจ๋ารัส ผัดตูป ได้เป็นผู้ริเริ่มความคิดในเรื่องการเกษตรเชิงอนุรักษ์ เนื่องจากเคยปลูกข้าวโพดปลูกยาสูบนั้นต้องใช้ปุ๋ยและยาเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ผลผลิตน้อยลงทุกปีรวมทั้งการเสื่อมโทรมของสุขภาพจากการใช้สารเคมี เมื่อได้ตระหนักถึงข้อเท็จจริงแล้วพ่อจ๋ารัสได้หวนคิดถึงประสบการณ์ในวัยเด็กว่าพ่อแม่ปู่ย่าตายายของตนทำการเกษตรอย่างไร ซึ่งยังคงพอกินพอใช้อย่างไม่เดือดร้อน

“เราทำสวนข้าวโพด เยอะใช้ พอปีนี้เยอะแล้ว ปีหน้าเยอะแหม เยอะเป็นจะไฉมัน จึงจะหัน พอเฮาแก้เผ่าบมีแสง มากก็ว่าจะเยอะอะหยั่ง ถึงจะพอมีกินยามแก้เผ่า”

พ่อจ๋ารัส บอกว่าชีวิตในช่วงนี้เป็นชีวิตที่ไม่มีความสุขสงบเลย เพราะมัวพะวงกับวันข้างหน้า ชีวิตต้องพึ่งพาทายนอกมากขึ้น “มันเหมือนกับคนที่คิดสั้น” และนี่คือข้อสรุปของพ่อจ๋ารัสที่ทำให้มาถึงจุดที่มีความคิดว่าจะต้องเปลี่ยนแปลงชีวิตกันอีกครั้งหนึ่ง จึงหันกลับไปทำการเกษตรเพื่อยังชีพ โดยปลูกพืชขึ้นดินและไม้ผลร่วมกันในพื้นที่ป่าที่เคยร้าง นับว่าเป็นการหาทางออกด้วยตนเองในระดับหนึ่ง

นอกจากนี้ยังมีครอบครัวของอ้ายประพัฒน์ อภัยมุล ชาวบ้านปานอด เป็นอีกครอบครัวหนึ่งที่เผชิญกับปัญหาจากการปลูกพืชเศรษฐกิจในอดีตที่พลิกความคิดในเรื่องของการเกษตรแบบปลูกพืชเชิงเดี่ยวมาเป็นการเกษตรแบบยั่งยืน สาเหตุจากการได้รับผลร้ายจากการทำเกษตรพันธ

สัญญา เช่น อาการเจ็บป่วยจากการได้รับสารพิษและไม่มีเวลาให้กับครอบครัว ในขณะที่ต้องใช้ปุ๋ยมากขึ้นและต้นทุนการผลิตเพิ่มสูงขึ้น แต่ผลผลิตกลับน้อยลงทุกปี

อ้ายประพัฒน์สรุปว่า “เป็นการปลูกพืชที่ต้องพึ่งพานายทุนตลอดเวลาไม่เป็นตัวของตัวเอง ทำให้ดินเสื่อมสภาพ สุขภาพร่างกายทรุดโทรม เนื่องจากการใช้สารเคมีหรือยาปราบศัตรูพืช ชีวิตขึ้นอยู่กับนายทุนที่เป็นผู้กำหนด ตั้งแต่ระบบการผลิต ต้นทุนการผลิต ราคาผลผลิต ชีวิตไม่มีหลักประกันที่แน่นอน เงินไม่มีอำนาจเหนือสิ่งอื่นใด”

ผลจากการเปลี่ยนความคิดและวิถีการผลิต ปรากฏว่ากิจกรรมการเกษตรเชิงอนุรักษ์ได้กลายเป็นทางออกของชุมชนแห่งนี้ พร้อมกันนั้นได้มีการถ่ายทอดความคิดและขยายกิจกรรมออกสู่ชาวบ้านคนอื่นภายในชุมชนมากขึ้น

3.2.2 ชั้นประสานเชื่อมโยงและขยายเครือข่ายการเรียนรู้

ความจำเป็นที่ชาวบ้านป่านอกและชุมชนแม่ทาต้องอาศัยน้ำฝนและน้ำจากลำห้วยทำไร่นา ทำให้ชาวบ้านตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ป่า ในช่วงที่ผ่านมา ได้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพดิน น้ำ ป่า โดยมีสาเหตุหลายประการ เช่น การสัมปทานป่าไม้ในอดีต การบุกเบิกที่ทำกินของราษฎร เป็นต้น ปัญหานี้รุนแรงถึงขั้นวิกฤต เมื่อเกิดภาวะฝนแล้งรุนแรง ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล ลำน้ำทาที่เคยอุดมสมบูรณ์และเป็นเส้นเลือดหลักที่หล่อเลี้ยงชาวแม่ทาดำเนินอดีตต้องหมดสภาพลง

ภายหลังจากการพูดคุยแลกเปลี่ยน และการสนับสนุนของเครือข่ายกรรมการกลางที่ได้นำผู้ที่เกี่ยวข้องไปศึกษาดูงานป่าชุมชนในหลายพื้นที่ รวมทั้งได้สัมมนาการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ และป่า ทั้งในระดับหมู่บ้านและระดับภาค (ภาคเหนือ) ชาวบ้านจึงมีความคิดเห็นที่ตรงกันว่าต้องร่วมมือร่วมใจการปกป้องรักษาป่าด้วย โดยในปี พ.ศ.2535-2536 ชาวบ้านได้จัดตั้งกรรมการรักษาป่าไม้ขึ้นในแต่ละหมู่บ้าน โดยมีการกำหนดขอบเขตป่า และการตั้งกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อป้องกันการทำลายป่า

ในระยะแรก การทำงานยังมีลักษณะแยกส่วนกัน ขาดการมองความเชื่อมโยงในส่วนอื่นๆ ต่อมาชาวบ้านทั้ง 6 หมู่บ้าน ผู้นำหมู่บ้าน และคณะกรรมการตำบล จึงได้ผนึกกำลังขยายเครือข่ายงานออกไปประสานร่วมกับภาครัฐและภาคเอกชนเพิ่มขึ้น มีการตั้งโครงการที่เรียกว่า

โครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูผืนน้ำแม่ทา โดยให้สภาตำบลแม่ทาเป็นผู้รับผิดชอบ ซึ่งมีกิจกรรมหลักที่เน้นกระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชนและเครือข่ายการอนุรักษ์ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ตลอดจนการพัฒนาและส่งเสริมอาชีพทางเลือก โดยมีกำหนดการดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ.2538 จนถึงปี พ.ศ.2541 (ชุมชนแม่ทากับก้าวอย่างของการเกษตรเพื่อความยั่งยืน, ม.ป.ป.)

นอกจากนี้ยังได้มีการรื้อฟื้นความเชื่อเรื่องผิวน้ำขึ้นมาเป็นการเสริมให้การอนุรักษ์มีความสำคัญยิ่งขึ้น ซึ่งความเชื่อดังกล่าวมีอิทธิพลโดยตรงต่อพฤติกรรมกรรมการอนุรักษ์ของชุมชน โดยใช้อำนาจของผีเป็นตัวกำหนดบริเวณเขตอนุรักษ์และเขตใช้สอย เขตอนุรักษ์จึงเป็นที่ถึงศักดิ์ของผีชั้นสูง เช่น ผิวน้ำ ห้ามผู้ใดเข้าไปล่วงละเมิด เป็นที่สำหรับทำพิธีกรรมต่าง ๆ ความเชื่อในเรื่องเหล่านี้ได้ถูกถ่ายโอนมาสู่การกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่า ซึ่งเป็นการอธิบายในแง่มุมของผี และแง่มุมของกฎระเบียบ กฎหมาย จึงเป็นการขยายฐานการมีส่วนร่วมรับรู้ถึงความสำคัญของป่าหวงห้ามได้กว้างขวางขึ้น สามารถกำกับพฤติกรรมบุคคลได้มากขึ้น จึงทำให้พื้นที่ป่าดังกล่าวถูกรบกวนน้อยลง ป่าจึงฟื้นตัวได้

ในส่วนของ การขยายผลสู่วงกว้างหรือการเผยแพร่ความรู้ดังกล่าว ในกรณีนี้บ้านป่านออดอาศัยฐานสภาตำบล ซึ่งเป็นหน่วยงานของภาครัฐมีสายการดำเนินงานในแนวคิด ประกอบกับการสนับสนุนจากหน่วยงาน NGO, ในพื้นที่ด้วยการอาศัยการจัดเวที การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนพูดคุย อันเป็นรูปแบบที่ไม่เป็นทางการเป็นส่วนใหญ่ จึงทำให้แนวคิดเรื่องผักปลอดภัยสารพิษขยายตัวไปได้รวดเร็วกระจายทั่วชุมชนแม่ทาและยังมาเชื่อมโยงกับระบบตลาดที่ชุมชนสามารถกำหนดปริมาณการผลิตและราคาได้เอง (โครงการชุมชนวัฒนธรรม, 2538)

3.2.3 **ชั้นการดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้** เน้นการรักษาสถานภาพของเครือข่ายการเรียนรู้ดังกล่าวให้มีเสถียรภาพ ในขั้นนี้พบว่าชุมชนได้มีการดำเนินการดังนี้

3.2.3.1 **การกำหนดกฎเกณฑ์และการแบ่งหน้าที่ในการดูแลรักษาป่า** รวมทั้งแบ่งเขตพื้นที่ทำกิน

2. การขยายเครือข่ายการเรียนรู้สู่เครือข่ายภายนอก

ผลผลิตจากชุมชนแม่ทาโดยเฉพาะผักปลอดสารพิษได้ไหลเข้าสู่ระบบตลาดในจังหวัดอื่นๆ ซึ่งในด้านการตลาดของผลผลิตนั้นทางกลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ ได้นำผลผลิตที่เหลือจากการ

บริโกลในครอบครัวมาจำหน่ายในชุมชน ส่งไปขายที่ตลาดในจังหวัดลำพูน และเชียงใหม่ แต่ปัญหาทางการตลาดของกลุ่มก็มีปัญหาอยู่หลายประการ เช่น ผลผลิตไม่มีความหลากหลายและไม่ต่อเนื่อง ผู้บริโภคไม่เข้าใจถึงผลผลิตที่เน้นกระบวนการผลิต แต่กลับไปซื้อผลผลิตที่มีสีสันสวยงาม รูปทรงดี มีขนาดเท่ากัน นอกจากนี้ผลผลิตของกลุ่มยังจำหน่ายในราคาแพง ราคาไม่ยุติธรรมกับผู้บริโภค จุดจำหน่ายยังมีน้อย สื่อและยุทธศาสตร์ในการโฆษณายังไม่ดีพอ เป็นต้น ประกอบกับวิกฤตปัญหาทางด้านวัฒนธรรมได้เพิ่มความรุนแรงมากขึ้น จึงเกิดแนวคิดว่าจะสนับสนุนและพัฒนาให้กลุ่มเกษตรกรที่เน้นการผลิตอาหารที่ใช้กระบวนการผลิตธรรมชาติเป็นแม่แบบทางด้านวัฒนธรรมรูปแบบหนึ่ง ภายใต้โครงการ “ชุมชนวัฒนธรรม : แหล่งผลิตอาหารเพื่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมจังหวัดเชียงใหม่” ซึ่งโครงการนี้เกิดจากความร่วมมือกันระหว่าง NGO, ในพื้นที่ (โครงการพัฒนาศักยภาพชุมชน ซึ่งปัจจุบันเป็นมูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชน) กับ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

จากการขยายเครือข่ายการเรียนรู้สู่บุคคล กลุ่มชุมชน และนอกชุมชน บทบาทหลักจึงขึ้นอยู่กับหน่วยงานเอกชน (NGO) ในพื้นที่เป็นหลัก

3. การค้นหาคุณค่าในภูมิปัญญาท้องถิ่น กิจกรรมที่พบได้แก่

3.1 การฟื้นฟูพิธีกรรมขนานน้ำขึ้นน้ำใหม่ เพื่อผูกโยงความเป็นชุมชนเข้าด้วยกัน เป็นการกำกับวิถีคิดให้มองเห็นถึงประโยชน์และความอยู่รอดของชุมชน จึงส่งผลต่อการเลือกทางออกในเชิงอนุรักษ์ สิ่งเหนือธรรมชาติเหล่านี้ในความคิดและการปฏิบัติของชุมชนบ้านอดมิได้มีแต่เรื่องผีแต่หมายรวมถึงความเชื่อเรื่องพุทธและพราหมณ์เข้าไว้ด้วยกัน สิ่งที่เป็นเครื่องยืนยันก็คือ เกือบทุกบ้านนับถือพุทธและมีการนำพิธีพราหมณ์เข้ามาใช้ด้วย

3.2 การเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยผ่านทางผู้นำให้สามารถคิดวิเคราะห์ และสรุปบทเรียนออกมาจนสามารถนำไปถ่ายทอดสู่บุคคลอื่นและชุมชนได้ เช่น พ่ออ่ำรัส ผัดตูป ที่ได้เปลี่ยนวิถีการผลิตจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวหันกลับมาทำเกษตรเชิงอนุรักษ์ ช่างประพัฒน์ อภัยมูล ที่เปลี่ยนความคิดและวิถีการผลิตจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวมาเป็นเกษตรแบบยั่งยืน จนมาถึงอ้ายไสว

ปัญญาใหญ่ที่ได้หันกลับมาทำเกษตรเชิงอนุรักษ์โดยการทำฝักปลอดสารพิษ และกลายเป็นแนวคิดที่แพร่กระจายทั่วชุมชนและขยายวงสู่ภายนอกชุมชน

3.3 การเสริมกระแสกระแสของชุมชนในเรื่องการเกษตรเชิงอนุรักษ์ จากองค์ความรู้ที่ค้นพบเรื่องการเกษตรเชิงอนุรักษ์ ในรูปแบบการปลูกฝักปลอดสารพิษ เมื่อได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ ได้แก่ โครงการพัฒนาองค์กรชุมชน ซึ่งรับเอากระแสการอนุรักษ์จากภายนอกชุมชนเข้าไปถ่ายทอดสู่ชุมชน จึงเป็นการเพิ่มคุณค่ากับกิจกรรมการปลูกฝักปลอดสารพิษมากขึ้น และเมื่อนำเรื่องคุณค่าไปผูกกับมูลค่าในระบบตลาดทำให้สินค้าอันได้แก่ ฝักปลอดสารพิษเป็นสินค้าที่มีปริมาณความต้องการในท้องตลาดสูงกว่าฝักประเภทเดียวกัน เมื่อมีความต้องการสูง การกำหนดราคาจึงอยู่ในมือของผู้ขาย อันได้แก่กลุ่มชาวบ้านที่ปลูกฝักปลอดสารพิษ เมื่อราคาฝักสูงขึ้นจึงเป็นการส่งเสริมให้เกิดการขยายพื้นที่ปลูกฝักปลอดสารพิษเพิ่มขึ้นด้วย กระแสอนุรักษ์และองค์กรพัฒนาเอกชนจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับพื้นที่ป่านอกในการค้นหาทางออกของชุมชน

สถาบันวิทยบริการ
 าลงกรณ์มหาวิทยาลัย